

Fig. 1. Kirken i landskabet set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The church in the landscape seen from the north*.

EGTVED KIRKE

JERLEV HERRED

Egtved Kirke var sammen med herredets andre kirker fra 1330 underlagt kantoratet ved Ribe Domkapitel (jf. s. 1016).[1] Selve kirken (»ekthyuf«) nævnes dog første gang i Ribe Oldemoders kirkeliste fra ca. 1376-89[2] med en afgift på 5 skilling sterling, den højeste for herredet med en gennemsnitsafgift for sysselets kirker på 3,9 skilling.

Ved landehjælpen 1524-26 betalte kirken (noteret som »Iwedt«) igen herredets højeste ekstraskat på 21 mark (jf. s. 1016),[3] og ved klokkeskatten i 1528-29 afleverede Egtved den største klokke for Vejle Amts område (jf. s. 1019). Efter reformationen kom kirken i Kronens eje, og den synes at have været blandt de mere velstillede kirker i krongodsdistriktet,[4] der dog generelt var fattige i sammenligning med kirkerne i de nordlige herreder under Jelling Sysselprovsti.[5]

Kongetienden, der fra 1554 var forlenet sognepræsterne, bortfæstedes fra 1640 til anden side.[6] Da kirketienden 1685 bortfæstedes til sognepræst Søren Jensen og ritmester Otto von Lindenquist i Bølling, protesterede sognemændene, idet 'sognets kirkekorntiende aldrig, siden Søren Clemmendsen og hr. Søren blev kirkeværger, var blevet tilbudt sognemændene enten i kirken eller uden kirken eller ved tinget, langt mindre derfor fanget varsel'.[7] Ved offentlig auktion 1711 købte fru Øllegård Rantzau kirkerne i Egtved, Ødsted (s. 3369) og Jerlev (s. 3323) med *patronats- og kaldsret*.[8] Kronen forbeholdt sig dog tilbagekøbsret og gjorde brug af denne allerede 1720.[9] I forbindelse med salget af ryttergodset 1765 besluttedes det at sælge kirken.[10] Ved en auktion det følgende år købte overauditør Søren Borreby Seidelin kirkerne i Erritsø, Sønder Vil-

Fig. 2. Matrikelkort. 1:10.000. Målt 1821 af Rørby, tegnet af Freerk Oldenburger 2023. – *Cadastral map*.

strup (hhv. Elbo og Brusk herreder), Ødsted (s. 3370) og Egtved.[11] 1774 solgte Seidelin kirken til generalkrigskommissær Marcus von Hielmcrone,[12] som flere gange 1782-83 udbød den ved offentlig auktion.[13] 1785 overdrog Hielmcrone kongen kaldsretten, men havde fortsat kirken i eje.[14] Om Seidelin selv har tilbagekøbt kirken før sin død 1798, er uvist, men fra 1799-1807 noteres hans tredje hustru, Anne Marie Borreby Seidelin, som kirkeejer.[15] Deres søn, Poul Borreby Seidelin, solgte 1811 kirken til tre gårdmænd, Poul Jensen af Bølling, Jens Daugaard af Riis Vork mark og Jens Pallesen af Vork.[16] Efter 1815 solgte de anparter til sognets beboere, og 1827 var kirken ejet af et større interessentskab.[17] Justitsråd Morten Oxenbøll, som havde købt Jens Daugaards anpart af enken, ejede 1862 kirken sammen med gårdejer Hans Conradsen, der 1842 havde giftet sig med Poul Jensens enke.[18] 1888 ejedes kirken af gårdejer Secher og en efterkommer af Oxenbøll. Der blev afholdt afleveringsforretning 2. dec. 1910 i forbindelse med kirkens overgang til *selveje*.[19]

Sogneforhold. 1600-tallets krige ramte hærvejssognet Egtved hårdt. Særligt under Kejserkrigen 1627-29 kunne flere tiendeydere ikke betale. 1630 opkrævedes tienden end ikke, og de følgende år var den nedsat til det halve.

Sognets ældste vidner 1706 om nogle breve og dokumenter angående Egtved Kirkes præstegård og dens tilliggende jorde, som »udj Polackernis tid Ao 1659« blev opbevaret i en grøn kiste nedsat i altergulvet. Fjenderne havde dog opbrudt kisten spredt indholdet rundt i koret, hvorfor papirerne »én lang Tid laae under hver mands Føder«.[20]

Anneksforhold. Egtved havde senest fra 1531 og til 1875 Ødsted som anneks (s. 3370 og 3417).

Ødekirker. I den nordvestlige del af sognet lå †Karbjerg Kirke (s. 3519).[21] Dertil lå endnu en kirke i den sydvestlige del af sognet, †Øster Torsted (s. 3525), der i den tidlige middelalder var en del af det selvstændige sogn Torsted i det nuværende Verst sogn (*DK Ribe* 2365). Desuden kaldes dalen sydøst for Vork, Kirkedal, om end det er uvist, om også her har ligget en kirke.[22]

Værnehelgen. Ifølge præsteindberetningerne til Ole Worm 1623-25 var kirken tidligere viet til Skt. Peter (»kaltis S. Peder kircke«).[23]

Sagn. Flere sagn beretter om et dødningehoved med hår, der spøgte på præstegården. Det blev set på en dragkiste eller på et hanebånd, og man hørte det trille hen ad loftet. Karlene på gården forsøgte gentagne gange at begrave det på kirkegården, men det kom altid tilbage, hvorfor man endte med at mure det ind ved skorstenen i præstegården.[24]

Jordfund. Ved hovedrestaureringen 1969-72 blev der i »jordet omkr. alteret« fundet to bogspænder (fig. 4) prydet med grotesker (et løve- og et troldehoved) og 13 mønter (inv.nr. KMM16706), hvoraf den ældste er udmøntet under Valdemar I den Store.[25] Bogspænderne (inv.nr. D518/2004, D519/2004), tidlig moderne tid, af bronze, måler begge 2,6 cm, og hidrører sikkert fra samme salmebog.

Runesten (fig. 3), 900-tallet, af granit, ca. 80×55 cm. Indskriften er ristet i tre lodrette bånd, der læses nedefra. Stenen er sekundært behugget, hvorfor teksten er vanskelig at læse, men de bevarede dele lyder: »... Fāinn, dō ī Svīu(?). Ræist ... [br]ōðiR æft brōður. Stæinn sāsi ...« (... Fáinn, (som) døde i Svia(?). Ristede ... broder til minde om broder. Denne sten …).[26] Stenen blev under kirkens istandsættelse 1863 opdaget i kirkegårdsdiget og opstillet ved kirken.[45] Den er nu i tårnrummet.

Kirken er rejst på et plateau nord for Egtved Ådal, blot få kilometer øst for den gamle hærvej og et par hundrede meter fra Egtvedpigens grav. Kirken lå førhen for sig selv nordvest for byen (jf. fig. 2), men nu i dens nordvestlige udkant. Mod vest åbner marklandskabet sig ned mod ådalen.

Kirkegården, et omtrent 3,2 ha stort trapezformet areal, er udvidet ad flere omgange og omfatter nu to afdelinger. Ifølge det ældste matrikelkort 1821 (fig. 2) havde den et areal på godt 6.400 m², og formen blev 1861 beskrevet som en 'regelmæssig firkant'.[18] Kirkegården blev udvidet mod vest 1883[27] og atter 1893, da en smal bræmme mod vest og nord blev tillagt.[28] 1905 blev den igen udvidet mod vest og nord.[29] Knap ti år senere kneb det igen med pladsen, og kirkegården blev udvidet mod vest med 6.500 m².[19] 1978 blev den nye, vestligste afdeling på 1,3 ha, anlagt af landskabsarkitekt I. P. Junggreen Have, Aabenraa, taget i brug.

Fig. 3. Runesten (s. 3422), 900-tallet, i tårnrummet. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Rune stone, 900s, in the interior of the tower.*

Fig. 4. Bogspænder (s. 3422). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Book clasp.*

Hegn. Om kirkegårdens ældre afdeling står et *kampestensdige* med adgang til den nye afdeling via en sløjfet †vestindgang. Den nye afdeling er defineret af skovbevoksning, primært bøg og eg, med markhegn yderst. Langs udvidelsens syd-, vest- og nordskel er et ensidigt kampestensdige.

†*Hegn*. Kirkegårdens kampestenshegning er løbende blevet omsat, vedligeholdt og flyttet ved de gentagne udvidelser.[30] En runesten (s. 3422) blev i 1863 opdaget og udtaget af diget. Da kirkegården 1883-84 blev udvidet, blev det vestre dige flyttet med, og »nogen Hegn« på den søndre side af kirkegården blev ombygget.[29] 1884 blev det nye stykke af diget udstoppet med mos udvendig og med græstørv og jord indvendig 'for at dæmpe flyvesandet'.[31]

Indgange. Kirkegården har seks indgange; fire i syd, hvoraf den østligste er den oprindelige hovedindgang, en i nord og en i øst. Hovedindgangen er en nyere køreport med låge af svejfede smedejernsfløje hængt i slanke granitpiller; tilsvarende findes mod sydøst og øst. Endnu en køreport mod nord med cementpiller og træfløje. Indgangene til den nyere afdeling uden lukke.

†*Indgange*. I ældre tid kendes to indgange, henholdsvis mod syd og nord. Den søndre port, der

Fig. 5. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The church seen from the south.*

1700 'nyligen' var blevet tækket med bly,[19] var uden tvivl den oprindelige hovedindgang og må have stået, hvor den nuværende sydøstre indgang findes. Den havde murede piller, som dog senest i 1810'erne til sognepræstens beklagelse var erstattet af en tømret port ('et par træstolper uden lukkelse').[32] 1815 betegnedes den søndre 'stakitport med låge' som meget brøstfældig.[33] Et *drejekors* ('vinde') var desuden opsat i stedet for sydindgangens sidelåge;[34] også omtalt 1824.[35] En nordre port tækket med fjæle omtaltes 1700.[10] 1813 blev porten fundet ubrugelig, og 1815 manglede den låger, idet 'kun tre piller' stod der.[33] Om end der 1834 var anskaffet nye låger, var der 1840 problemer med kvæg på kirkegården.[31]

En tredje indgang mod øst nævnes tidligst 1872,[29] mens der ved udvidelsen 1883-84 blev etableret en vestindgang bestående af to ca. 1,5 m høje stenpiller med dobbelte låger udformet 'som de andre låger på kirkegården'. 1899 flyttedes vestre låge til søndre side.[19] 1930 blev vestindgangens stensøjler udskiftet, og 1947 ønskede man igen at anskaffe nye kirkelåger, hvilket dog først lader til at være sket efter 1959.[19]

Et *menighedshus*, der foruden kapel rummer dåbsventeværelse, kontorer samt toilet-, depot- og teknikrum, er rejst 2012 ved Tegnestuen Mejeriet, Kolding.[36] Bygningen, der står vest for kirken, er opført som et langhus i rødbrune teglsten og med sadeltag af metal. Østgavlen har retkantet døråbning til kapelrummet og derover et lille, cirkulært vindue.

I forbindelse med oprettelsen af det nyeste afsnit af kirkegården opførtes 1981 sydligt mellem de to afdelinger et *graver- og redskabshus* (med toiletrum). Bygningen, ved arkitektfirmaet Reimann & Nielsen, Egtved, har bræddefacader og teglhængt sadeltag samt tilbygning fra 2002 ved Birch & Svenning A/S, Horsens.[36]

Et †*ligkapel* blev 1916-17[19] opført, hvor menighedshuset nu står; fjernet 2012. Vest herfor opførtes 1924 en †*nødtørfts-* og *brændselsbygning* efter tegning af arkitekt Bodulf Billund; nedlagt 1981.[19]

BYGNING

Kirken er en anseelig kvaderstensbygning bestående af skib og kor, der må være opført i sidste halvdel af 1100-tallet. Til skibet knytter sig en vestforlængelse i form af underdelen af et senmiddelalderligt (†)tårn, mens det nuværende tårn vest herfor er opført 1862-66. Fra senmiddelalderen er også korhvælvet, hvorimod et †våbenhus fra samme periode og det oprindelige tårns overdel blev nedrevet 1862-66. Kirken er orienteret solret.

Kirkens oprindelige *grundplan* er afsat med rette vinkler og omfatter et omtrent kvadratisk kor og et bredere, rektangulært skib. Skibets vestende er stort set forsvundet i senmiddelalderen (jf. s. 3433), men indvendig i nordsiden kan den endnu erkendes (fig. 133-34), hvilket viser, at skibets længde oprindeligt målte ca. 17,5 m. Springet mellem kor og skib svarer omtrent til to tredjedele af murtykkelsen.

Materiale og teknik. Materialet i den oprindelige bygning er granit; udvendig i form af veltilhuggede kvadre, mens bagmurene, helt op til murkronen, er i marksten, dog med store partier nyere skalmuringer i tegl. Kvaderstensmurværket har gennemgået adskillige reparationer og står i dag fuldstændig omsat. Den oprindelige del af kirken er rejst på en syld af store marksten, hvorpå en profileret *dobbeltsokkel* i granit hviler. Flere af nordsidens syldsten er blottede, mens både fundament og størstedelen af nederste sokkelskifte ligger under terræn på skibets sydside. Dobbeltsoklen er ca. 80 cm høj og træder knap 20 cm frem (jf. s. 3266). Det øvre led er øverst udformet som en kraftig rundstav over hulkant, det nedre med en enkel hulkant. På såvel kor som skib er det nederste sokkelskiftes østre hjørnesten udsmykket med *hjørnehoveder*, karakteristisk for mange jyske kvaderstenskirker (fig. 10-13).[37] De fire fint tilhuggede hoveder er alle forskellige; nogle mere forvitrede end andre. Tydeligst fremtræder et vædderhoved på skibets nordøstre hjørnekvader med øjne, rundede horn og bølgende

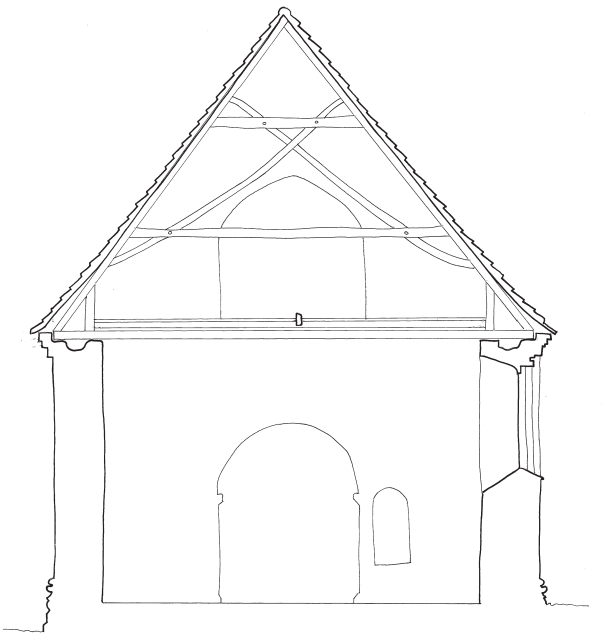

Fig. 7. Tværsnit gennem skib set mod øst. 1:150. Målt og tegnet af Line M. Bonde 2022. – *Cross section through nave looking east*.

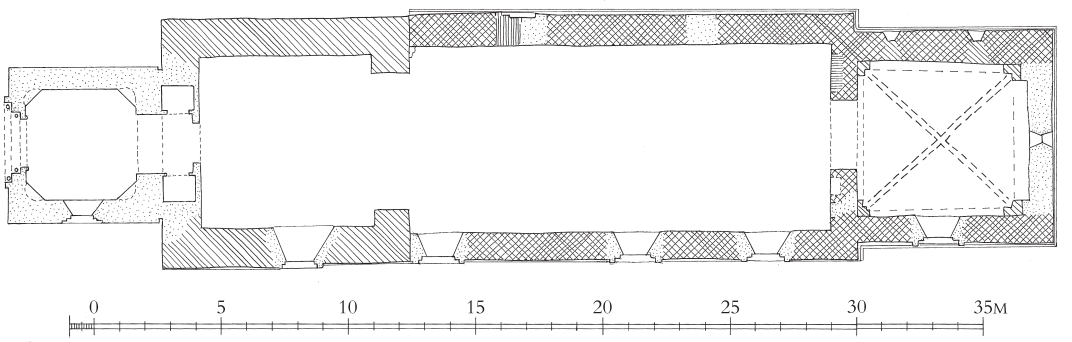

Fig. 6. Grundplan. 1:300. Målt og tegnet af Line M. Bonde 2022. Signaturforklaring s. 9. – *Plan. Key on p. 17*.

Fig. 8-9. Såkaldte stenhuggermærker (s. 3427). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Stone mason's marks.*

Fig. 10-11. Hjørnehoveder på soklen under korets østre hjørner (s. 3425). 10. Nordøstre hjørne. 11. Sydøstre hjørne. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Corner heads on the plinth under the eastern corners of the chancel. 10. North-east corner. 11. South-east corner.*

Fig. 12-13. Hjørnehoveder på soklen under skibets østre hjørner (s. 3425). 12. Nordøstre hjørne. 13. Sydøstre hjørne. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Corner heads on the plinth under the eastern corners of the nave. 12. North-east corner. 13. South-east corner.*

Fig. 14. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The church seen from the north.*

manke (fig. 12, tilsvarende i den nærliggende Viuf Kirke, Brusk Herred), mens skibets sydøstre hoved er omkranset af bølgende bladværk eller lokker, der lægger sig langs hjørnesoklens sider (fig. 13). Under korets søndre ansigt, hvoraf østsiden er afbrækket, er modstillede spiraler, der måske skal forstås som vinger (fig. 10). På nordsiden erkendes kun hovedformen med flad isse, et øje, næse og mund (fig. 11).

To kvadre på skibets sydside har såkaldte *stenhuggermærker* (fig. 8-9); henholdsvis en trappeformet og en rektangulær fordybning i kvaderoverfladen.[38]

†*Portaler.* Kirken var øjensynligt opført med det traditionelle todørssystem. Det er sandsynligt, at begge dørsteder har været søjlesmykkede (s. 3508, note 51). Herfor taler i hvert fald norddørens trindelte sokkelbrud, som vel har dannet en slags plint til at bære søjlebaser. 'Nogle søjler' er tidligst nævnt i de skriftlige kilder 1860, hvor de var placeret ved syddøren.[31]

Af de oprindelige åbninger erkendes nu kun den nordre udvendig i murflugten (fig. 15),[39] hvor den er blændet med genbrugte(?) munkesten lagt i krydsskifte. Døren gennembryder dobbeltsoklen med en bredde på 106 cm i skråkanten og 161 cm øverst. I flugt med profilens øvre led rejser kvadersatte granitkarme sig og afsluttes af to krumhugne kilesten, der viser, at stikket var rundbuet, om end dette nu er forstyrret af et nyere vindue (s. 3443). Alle spor af den søndre †dør forsvandt ved en ombygning 1862-65 (jf. s. 3436 og 3438).[40] Denne var formodentlig en dobbeltsøjleportal, hvoraf flere enkeltdele må formodes

Fig. 15. Skibets †nordportal (s. 3427). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The †north portal of the nave.*

Fig. 16. Tympanon med dobbeltløve placeret indvendigt over vestdøren (s. 3429). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Tympanum with double lion on the inside above the west door.*

at være integreret i den nuværende søjleportal i vest (dennes opstilling beskrives s. 3438).

Denne har, foruden et antal nu forhuggede kilesten, hvoraf fem stadig har 'fuger' i relief, to par tilsyneladende oprindelige frisøjler (jf. fig. 31-34). Det er bemærkelsesværdigt, at alle fire søjler er konstrueret således, at den nederste del af søjleskaftet er hugget i ét med basen og måler henholdsvis 30,5×30,5×41 cm (de ottekantede) og 30,5×30,5×37 cm (de runde). Samtlige baser og kapitæler er udført over samme skema: som et terningekapitæl med forsænkede skjoldfelter; glathugne, palmet- eller akantuslignende ornamentik i relief og perlebort, en enkelt med rundstave. Endvidere er det noget usædvanligt, at to af de fire søjleskafter er ottekantede (jf. s. 3438).[41] En enkeltstående parallel findes i den nærliggende Taulov Kirke, Elbo Hrd.

Et nu fritstående romansk *tympanon* af granit (fig. 16), der sandsynligvis oprindeligt sad over syddøren,[42] blev 1969-72 placeret indvendig over døren i tårnrummet (s. 3442). Det halvcirkulære billedfelt, 51 cm højt, er en del af en 106 cm lang døroverligger, hvis vanger er 14 cm høje. Relieffet viser under en rundstav to modstillede løver med fælles hoved (bicorporates); øjne, ører og snudekontur er angivet ved lavt relief, mens et kors rejser sig i højrelief over hovedet. Den ene løvekrop står med løftede forpoter og halen, der ender i stiliseret løvværk, er ført mellem bagbenene. Bag ryggen af denne krop rejser sig yderligere et kors. Halen på den modstillede løvekrop slår en sløjfe op langs ryggen. Den halvcirkulære ramme brydes ved ører, hale og kors, mens bagpoterne griber om nederste rundkant. Bicorporates, der er et udbredt motiv på fonte, findes på otte bevarede tympana, primært i Østjylland.[43] Motivet kan tolkes som et sindbillede på Kristi to naturer.[44]

Fig. 17. Granitbase eller kapitæl opstillet på tårnets nordside (s. 3430). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Granite base, placed on the north side of the tower.*

Fig. 18-19. 18. Sålbænksten henstillet på kirkegården (s. 3431). 19. Vinduesoverligger opstillet på tårnets nordside (s. 3431). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *18. Sill stone placed in the churchyard. 19. Window lintel placed on the north side of the tower.*

En løs base eller et kapitæl af granit, 23×22 cm og 16 cm højt, af uvis herkomst, ligger nu på nordsiden af tårnet (fig. 17).

Af de oprindelige *vinduer* er to bevarede i korets nordmur (fig. 20), om end tilmurede i lysningen. Begge har smigede sider, monolitoverligger

Fig. 20. Korets nordside med to tilmurede, oprindelige vinduer (s. 3430). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The north side of the chancel with two walled-up, original windows.*

og sålbænk. Den vestre monolit er tagformet. De kunne indtil 1969-72 tillige erkendes indvendig (s. 3442).[45] I 1862-63 er der indsat et cirkulært vindue i korets østmur, formet ved to sammenstillede overliggere. Skibets oprindelige vinduer er alle forsvundet. En fritstående overligger,[46] 53×105 cm med en 70 cm lysning, er opstillet på nordsiden af tårnet (fig. 19), mens en løs sålbænksten, 34×70 cm, er opstillet som bænk på kirkegården (fig. 18).

Indre. Kirkens indre bærer stærkt præg af meget gennemgribende ombygninger, således at kun få oprindelige detaljer er tilbage. Skibet har flade bjælkelofter med indskudsdæk opsat 1917 (s. 3440),[18] der ved restaureringen 1969-72 fik fjernet inddækning og gammel maling. Et †bjælkeloft, der formentlig blev opsat 1750,[47] er ved restaureringen 1917 genanvendt som gulv i skibets loftrum (s. 3435 og 3990, fig. 137). Loftet har to lag malet dekoration, der ikke længere lader sig

Fig. 21. Den rekonstruerede korbue (s. 3432). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The reconstructed chancel arch*.

rekonstruere, men det drejer sig tilsyneladende om to perspektiviske, geometriske udsmykninger i sort eller mørkebrun streg suppleret med ådringer, ligeledes med mørk streg.

Korbuen er omdannet mindst to gange i nyere tid (s. 3440 og 3442). Dog er kragsten og kvadre til vederlagshøjde fortsat bevaret (fig. 21).

Ganske usædvanligt var korbuen mod skibet tilsyneladende flankeret af dobbelte, rundbuede *sidealternicher*, hvoraf nu kun den ene af de søndre er synlig (fig. 23). De rundbuede nicher, der blev fremdraget ved en restaurering 1969-72 (s. 3442), var sandsynligvis alle hvælvede med karme og midtpille sat i granitkvadre. Dog var nordsidens nicher stærkt ødelagte, hvilket formentlig allerede skete i slutningen af 1600-tallet, hvor de blev blændet med munkesten i krydsforbandt (s. 3434). Sydsidens nicher stod derimod bedre bevaret bag en skalmur. Den nordre af de to stod blændet med munkesten og midtpillen var bevaret. Bueslaget på den sydligste af disse var dog ødelagt ved en senere gennembrydning til prædikestolen (s. 3434) og senere atter blændet med brokker. Dobbelte sidealternicher er for nuværende ukendte i sognekirkerne, og det kan da heller ikke udelukkes, at de yderste nicher ikke er oprindelige, men senmiddelalderlige tilføjelser.

Ingen af de oprindelige *gavltrekanter* er bevarede (s. 3437).

En række *senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer*, hvis indbyrdes kronologi ikke kan fastlægges med sikkerhed, synes at være påbegyndt i sidste fjerdedel af 1400-tallet (jf. s. 3447), hvor koret fik indlagt hvælv. Dernæst blev et †tårn sluttet til skibets vestende, og endelig blev et våbenhus tilføjet ud for syddøren i årene omkring reformationen.

Krydshvælvet i koret hviler på spidse helstensskjoldbuer og falsede piller, hvoraf sydvestre pille er sekundært behugget (fig. 24, s. 3434). Halvstensribberne er retvinklede.

Fig. 22. Korbue, rekonstruktion med plader (s. 3432). Foto Ovesen 1970. I NM. – *Chancel arch, reconstruction with boards.*

Et i grundplanen kvadratisk (†)*tårn*, ca. 10×10 m, hvoraf kun underdelen står tilbage, er rejst umiddelbart op ad det jævnbrede skibs †vestmur. Det er dog uklart, om sidstnævnte, af hvilken en rest endnu erkendes indvendig (fig. 33-34), blev helt eller delvist nedbrudt ved opførelsen af tårnet, om end det virker nærliggende, at sokler og kvadre er genbrugt, selvom der i så fald mangler et øvre sokkelskifte. Både tårnets syd- og vestmur er opført i granitkvadre, og hvad der formentlig er genanvendte sokkelsten (fig. 132)[48] over en hulkantsokkel i granit. Nordmuren (fig. 27), af rå kamp med groft udglattet mørtel, er derimod bygget uden sokkel. Ifølge en oplysning fra 1700 stod tårnets overdel 'over skibets tagskæg i mursten' og var 20 m højt og 'med vinduer', vel glamhuller.[10] Dette kan dog også være en senere ombygning (s. 3435). Der vides ikke meget andet om hverken stokværk eller det oprindelige tårnrum, foruden at sidstnævnte stod uden hvælving (s. 3435).

Fig. 23. Oprindelige sidealterniche i triumfmurens sydside (s. 3432). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Original side altar niche on the south side of the chancel arch wall.*

Et †*våbenhus*, der sandsynligvis blev opført omkring reformationstiden, stod indtil 1862-63 foran syddøren (s. 3436).[49] Det var en grundmuret bygning bestående af fem spærfag. Ifølge en oplysning 1700 stod det med kamtakker,[50] som vel nok var oprindelige. Danske Atlas meddeler 1769, at der i våbenhusets vestmur var indmuret en sten »hvori er udhuggen St. Peder med Nøglen« (jf. s. 3494). Rummets flade bjælkeloft var beklædt med fyrretræsplanker, og det blev tilsyneladende først naturligt oplyst fra syd og vest 1856, da to små vinduer blev indsat (s. 3443).[31]

Eftermiddelalderlige tilføjelser, ændringer og vedligehold. Både inde og ude har bygningen gennemgået en række gennemgribende forandringer efter reformationen. Den mest prægnante er en omfattende til- og ombygning, udført 1862-65 (s. 3436), som har defineret kirkens nuværende gestaltning.

Kirkens vedligeholdelse er kun sparsomt belyst i de første århundreder efter reformationen. Den tidligste større eftermiddelalderlige forandring må have været en *hovedistandsættelse* i slutningen af 1500-tallet. Denne omfattede sandsynligvis en ændring af triumfmuren, lukning af norddøren[51] samt reparation af tårnet.

Nordsidens nicher blev ved opsætningen af skibets vægpaneler 1575-1600 (s. 3484) blændet med munkesten i krydsforbandt (fig. 130), hvorved midtpillen antagelig forsvandt. Mod syd blændedes også den nordre, mens en †*adgang* til prædikestolen blev brudt gennem den sydligste niche (fig. 131). Her er midtpillen bevaret, mens korets sydvestre hvælvpille blev afhugget for at give plads

Fig. 24-25. 24. Behugget hvælvpille i korets sydvestre hjørne (s. 3434). 25. Lodfuge langs grathvælvet, der markerer bagmurens oprindelige tykkelse (s. 3437). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *24. Hewn vault corbel in the south-western corner of the chancel. 25. Joints along the groined vault, which marks the original thickness of the back wall.*

Fig. 26. Korets hvælv set mod øst (s. 3432). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The vaults of the chancel looking east.*

til opgangen (fig. 24). Hvornår opgangen atter blev blændet, er uvist.

Om det gamle tårn meddeler *Danske Atlas* 1769, at det bar årstallet »1589«.[52] Om dette daterede en reparation eller en ombygning af selve tårnet, er uvist (jf. s. 3433), men falder dog sammen med en større restaurering af inventaret.[53] I begyndelsen af 1600-årene blev tårnrummet indrettet med åbne begravelser (s. 3498), og det fik 1712 indlagt hvælv.[10]

Betegnende for kirkens *vedligehold i 1700- og 1800-årene* er tilbagevendende problemer med udskridende murværk. Særligt slemt stod det til med den senmiddelalderlige tårnoverdel og kirkens søndre langmure.

1700 havde korets søndre hjørne en 'temmelig stor revne', mens skibets sydmur havde sat sig i en 'stor bule'.[10] 1761 var kirken ganske brøstfældig,[47] og en *hovedreparation* var da også udført 1764.[54] Omfanget og karakteren af denne er uvis, men må have omfattet en større omsætning af murværket. Måske blev det 1750 opsatte loft[47] her forsynet med kassettebemaling (s. 3431, fig. 134).[55]

I begyndelsen af 1800-tallet var der atter problemer med kvadermurene på kirke såvel som tårn. 1805 meldte synet, at tårnmurene trængte til en del reparation, 'især på gavlene', og blot tre år senere var tårnet 'kommet ud af sin ligevægt',[17] hvilket førte til, at den sydvestre mur 1809 var revnet både ud- og indvendig fra toppen og ned til hvælvet. 1810 var tårnet stadig ikke repareret, og de følgende år blev rustne murankre på vest- og sydsiden påtalt.[17] 1813 bemærkede synsmændene, at tårnets loft var 'åbent og løst'.[56] Bygningen stod under reparation i sommeren 1816,[57] men allerede 1827 havde murene igen sat sig. Selvom kirkeejerne havde 'rettet bulen'

Fig. 27. Den semiddelalderlige tårnunderdel set fra nord (s. 3433). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The late medieval lower part of the tower seen from the north.*

på skibets sydside, påtalte synet, at både tårn og skibs østside fortsat havde 'samme fejl', dvs. havde løsnet sig fra murkernen. Problemet blev forsøgt oprettet det følgende år uden større held, hvorfor tårnets gavlmure fortsat bulede på den udvendige side og havde så mange ujævnheder mod vest, at synet fandt det tvivlsomt, om og hvor længe den kunne holde. Særligt tårnets forfald var 1829 så fremskredent, at synet betvivlede, hvor længe det kunne holde.[17] 1834 havde kirken gennemgået den årlige reparation, 'hvorved den kun lidet stærke kirke var sikker'.[31] Alligevel påpeger synet først igen 1860 tårnets brøstfældighed. Nu var det så medtaget, at man ønskede at indlægge tre nye, forankrede bjælker fra øst til vest under det almindelige bjælkeværk. Dette skete dog ikke, da det året efter blev besluttet, at tårnet helt måtte nedbrydes og et nyt opføres.[58]

Hovedistandsættelse 1862-65. De omtalte problemer med murværkerne i 1700- og 1800-tallet (s. 3435) førte til en gennemgribende om- og tilbygning, som stadig præger kirken udvendig. Alle tilføjelser og ændringer blev udført i små, røde teglsten. Først blev den senmiddelalderlige tårnoverdel fjernet og underdelen tillagt skibet. Herefter blev våbenhuset nedbrudt, og facaderne på sydsidens langmure samt korets østmur blev nedtaget og omsat. Endelig blev et nyt tårn tilføjet vest for det gamle tårn, og hele interiøret inkl. korbuen (s. 3440) blev omdannet i historicistisk stil.

En reduktion af det gamle tårn (s. 3433) var første led i ombygningen af hele bygningen. Samtlige tårnmure blev ført ned til skibets gesimshøjde og tårnunderdelen lagt til skibet.

Umiddelbart herefter blev også †våbenhuset (s. 3434) fjernet.

Omfattende murværksarbejder blev samtidig udført. Korets østgavl er stort set nyopført, idet kvaderstensfacaden er omsat og bagmuren reduceret langs hvælvet med ca. ½ m og genopmuret i tegl, hvilket fortsat erkendes ved en lodfuge, der markerer den tidligere bagmur (fig. 25).[59] Også facaderne på koret, skibet og det gamle tårns sydmur er fuldstændig omsat, dels for at rette det udskredne murværk op (s. 3435), dels for visuelt at sammenlægge de sidstnævnte to bygningsdele (jf. fig. 5). Nye vinduesåbninger er brudt og ældre forstørrede i korets øst- og sydmur samt i skibets langmure (s. 3443). Langmurene er øverst forsynet med falsgesims og savskifte. Alle gavltrekanter er fornyet og kantet med gesims komponeret som en stigende, spidsbuet frise hvorover savskifte. Skibet og koret forsynedes desuden mod øst med †fod- og toptinder (jf. fig. 29). Korets gavltrekant er tillige udsmykket med fem spidsbuede blændinger (fig. 28), hvoraf de tre midterste er afbrudt forneden af en savtaksfrise og tre trekantsblændinger. Indvendig står skibets østre gavltrekant retableret med en bred, spidsbuet åbning (jf. fig. 7). Det gamle tårns østre gavltrekant er fjernet, mens den vestre er delvist retableret mod nord og syd i forbandt med den nye tårnkonstruktions østmur (s. 3438).

Fig. 28. Kirken set fra øst. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The church seen from the east.*

Det nye *tårn* er opført vest for det gamle tårn. En mindeplade i cement indmuret på sydsiden lader vide, at tårnet er »Bygget i 1863 af murermester A. Nielsen, Fredsted« (jf. fig. 5).[60] Det lave tårn, der hviler på en enkel skråkantsokkel i granit, er udlagt over en kvadratisk plan og rejser sig i tre stokværk med en ottekantet overdel. Underdelens facader er udstyret med spidsbuede blændinger flankeret af små trekantsblændinger, og murene afsluttes på hvert hjørne af tagformede blyafdækninger.[19] Et murbånd markerer overgangen til overdelen, ligeledes med spidsgavle til alle otte sider og gesimser svarende til kirkens langmure. Tårnet krones af et ottekantet og let svejfet spir med en diminutiv kuppel og vindfløj (s. 3448).

I tårnets vestmur er kirkens eneste indgang (fig. 34), som udgøres af en bred, retkantet åbning flankeret af savskiftebånd i portalfremspring i muret indfatning med blyhængt fordakning. Den spidsbuede *portal* er konstrueret af oprindelige enkeltdele fra den sløjfede syddør (s. 3427) suppleret med nye granitdele.[61] Portalens falsede stik hviler direkte på kapitælerne, som bæres af fire frisøjler med baser. Over den ret afsluttede dør er en granitbjælke indlagt, hvorover tympanonfeltet er opmuret med moderne tegl i krydsforbandt (s. 3444); udført 1953.[45] De nye dele, der findes i stikkene og som forhøjning af søjleskafterne, genkendes let, dersom de er af en rødlig type granit og maskinskårne.

Det høje tårnrum, der siden opførelsen har tjent som våbenhus, har i hvert af de fire hjørner en niche med fladbuede halvstensstik (jf. fig. 6); den nordvestre omgjort 1969-72 (s. 3442). Rummet, der oplyses fra syd, dækkes af et staldhvælv, bestående af bueslag i tegl mellem jernbjælker, opsat 1928.[62] Flankeret af to nyere, murede kosteskabe med døre er der mod øst adgang til kirken gennem en høj, spidsbuet arkade, der er sekundært aflukket og forsynet med en dørfløj (s. 3486).[63] En tømret trappe i nord formidler adgang til orgelpulpituret (s. 3486).

Fig. 30. Tårnet set fra vest (s. 3438). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The tower seen from the west.*

Fig. 29. Kirken set fra sydøst. Foto før 1925. I NM. – *The church seen from the south-east.*

Fig. 31-32. Detaljer fra †sydportalen genanvendt i vestportalen (s. 3429). 31. Nordre kapitæler. 32. Søndre kapitæler. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Details of the †south portal re-used in the west portal. 31. Northern capitals. 32. Southern capitals.*

Første stokværk, der nås fra skibets loft gennem en fladbuet åbning, oplyses fra nord, syd og øst. Over de fire hjørner er dobbeltfalsede, spidse aflastningsbuer, hvorfra tårnets ottekantede overdel rejser sig. En nyere ligeløbstrappe leder nu op til klokkestokværket, hvor syv af de otte gavle har glamhuller; alle med spidsbuede stik indfattet af savskifte.

Også *interiøret* blev fuldstændig omgjort (s. 3460). Korbuen blev nedbrudt fra vederlagshøjde til murkrone (fig. 129). En smallere †spidsbue retableredes med skalmuring og stukkatur, flankeret af bossagebeklædte pilastre (fig. 35). Skibets hjørner blev afrundet (fig. 35, jf. også Ødsted Kirke, s. 3382), vinduesåbningerne blev udstyret med murede pilastre. Også de resterende dele af den gamle tårnunderdels østmur blev beklædt med bossage, og væggene blev afsluttet øverst af stukgesims (fig. 36).

Fig. 33. Detalje fra †sydportalen genanvendt i vestportalen (s. 3429). Inderste base i nord. Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *Detail of the †south portal re-used in the west portal. Inner base to the north.*

1866 konkluderede synet 'med stor glæde', at kirken 'efter de fuldførte meget bekostelige reparationer og forskønnelser var en af de skønneste i provstiet'.[64]

Allerede 1901 mente provstesynet, at kirken trængte til en 'gennemgribende restaurering', som bl.a. skulle omfatte indsættelse af en reservedør og nyt gulv. På grund af kirkeejernes 'vægring ved at udarbejde en plan for kirkens restaurering',[19] blev ombygningen i første omgang reduceret til en løbende *istandsættelse* (arkitekt Andreas Thomsen Hagerup, Kolding), og kravet om en ekstra reservedør bortfaldt helt, da en lynafleder blev opsat (s. 3448).[65]

En *restaurering 1917* (arkitekt Andreas Thomsen Hagerup, Kolding) blev foranlediget af en donation 1915 på 700 kr. fra »en gammel Borger i Egtved«.[66] 1916 forelå tegning og overslag over en større istandsættelse af kirken, der omfattede indlægning af elektrisk lys (s. 3448), fjernelse af stukgesimser, bossage, vinduesindfatninger[67] og runde

Fig. 34. Vestportalen (s. 3438). Foto Arnold Mikkelsen 2021. – *The west portal.*

Fig. 35. Kirkens indre set mod øst. Foto efter 1905. I NM. – *The interior of the church looking east.*

hjørner (jf. ovf.), nyt loft samt ny tagbeklædning på 'skibets ene side' (s. 3447).[68]

Det indvendige udtryk blev ændret markant ved en omfattende *hovedreparation 1969-72* (arkitekterne Rolf Graae og Richard Aas, Varde og Hellerup), som stadig præger kirken i dag (jf. s. 3460). Det oprindelige projekt blev dog betydeligt udvidet, da man ved arbejdet fandt kalkmalerier på nordvæggen (jf. s. 3449).

Som udgangspunkt skulle kirken have udskiftet en del forrådnede bjælkeender og have fjernet triumfmurens resterende stukkatur; primært omkring korbuen (jf. fig. 35). Ved en forundersøgelse 1966 fandt man dog den oprindelige, bredere korbue bevaret til kragstenene bag et tykt lag af murbrokker og cement,[45] og man valgte at retablere denne. Den nuværende (fig. 57), rundbuede form blev fastlagt ved hjælp af tre krumhugne sten fundet i præstegårdens lade samt yderligere en fundet i sognet; de øvrige dele med moderne mursten (fig. 128).

I tillæg til de først projekterede arbejder blev også gulvniveauet i koret forhøjet (jf. ndf.),[69] nordvæggens vinduer blev blændet, og den indmurede præsterækketavle (s. 3493) flyttedes fra nordmuren til sydmuren, mens kalorifere og skorsten blev fjernet (s. 3448).[70]

Også det fungerende våbenhus i tårnrummet blev istandsat, således at døren til kirken, tillige med sin tærskelsten, blev flyttet længere mod øst. To 'kosteskabe' muredes i slippet (s. 3438), og mod nord blev en ligeløbstrappe til den vestgående 'pulpiturbalkon' (s. 3486) etableret. Også dørpartiet mellem balkon og orgelpulpitur blev flyttet frem, så den flugter med muren mod kirken. Endelig blev et loft fjernet (jf. fig. 125), hvorved det store sydvindue blev helt fritlagt.

Gulvene i kor, skib og tårnrum består af gule, kvadratiske fliser lagt ved restaureringen 1969-72. Knæfaldet er hævet en sten, og en repos bag alteret er hævet endnu en sten.

†*Gulve*. Gulvet i skibet havde på et uvist, men antagelig tidligt tidspunkt pikstensbelægning (fig. 126). 1700 var gulvet i koret 'mestendels med ligsten, uden to trælåger eller et åbent begravelse', i skibet lå teglsten.[10] 1831 blev 'de forældede

begravelser' opfyldt og derover lagt gulv.[17] 1836 blev gulvet omlagt fra indgangen til den vestre ende, som blev 'raseret af en åben begravelse'.[31] 1862 stod midtergangen med fliser, under stolene samt i koret var der mursten og omkring alteret et bræddegulv.[18] 1899 fik tårnrummet sorte og hvide fliser,[71] mens det gule murstensgulv i midtergangen løbende blev restaureret og omlagt frem til restaureringen 1969-72.[72]

Vinduer. Kor, skib og tårnrum belyses nu udelukkende gennem sydsidens seks spidsbuede vinduer med rammer af støbejern, som blev indsat ved restaureringen 1862-65; et i koret, fire i skibet og et enkelt i tårnrummet.

†*Vinduer.* Ifølge F. Uldall, der besøgte kirken 1887, havde korets sydside, før den blev omsat 1862, et »oprindeligt vindue paa Midten«.[73] 1700 påpegede synet, at vinduerne i skib og kor behøvede reparation, og at dem i det senmiddelalderlige tårn var brøstfældige.[10] 1817 omtales to fag vinduer i vestenden, der blev udskiftet, mens et fag nye blev indsat 1818 i kirkens søndre side.[56] 1827 var der anskaffet et nyt firkantet vindue, men synet påtalte, at der var 'for meget træ om glasset', som tog en stor del af den åbning, hvori det forrige, blyindfattede og rundbuede vindue sad. Trækarmens firkantede form 'bortskar' tilsyneladende bueslaget. 1828 fik kirken to nye, blyindfattede vinduer i syd.[17] 1853 havde kirken fem karmvinduer i den søndre side, der omtaltes som 'rådne' og 'for små.' Mod nord blev der således, 'for belysningens skyld', indsat en karm af nye vinduer af samme størrelse som det største af de fem i syd; alle i jern. Tre år senere, i 1856, fik også †våbenhuset to små, buede jernvinduer indsat mod syd og vest (s. 3434).[31] Ved restaureringen 1862-66 fik kirken foruden de seks ovennævnte vinduer på sydsiden et cirkulært vindue

Fig. 36. Overgang mellem skib og den gamle tårnunderdel med stukbeklædning (s. 3440). Foto Erik Skov 1969. I NM. – *Transition between the nave and the old lower part of the tower with stucco covering.*

Fig. 37. Korets tagværk set mod øst (s. 3444). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The roof structure of the chancel looking east*.

i korets østgavl og to vinduer mod nord i skibet. Det spidsbuede tympanonfelt over døren i det nye tårn var oprindeligt udfyldt af et vindue i støbejernsramme (s. 3440).

Tagværker. Korets tagværk (fig. 37), af eg med enkelte udskiftninger, består af otte spærfag samlet fra øst. Det kunne ved dendrokronologiske undersøgelser dateres til o. 1488 (jf. s. 3447). Spærfagene står med lodrette stivere, to hanebånd samt krydsbånd; hanebåndene er tappet, og skråbåndene har bladsamling. Med undtagelse af det østligste og vestligste spær, der har bindbjælker, hviler de enkelte fag i spærsko. I både nord- og sydsiden har tømmeret på de østvendte dele tømmermærker i form af stigende romertal løbende mod vest.

Skibets tagværk (fig. 38), inklusiv den gamle tårnunderdel, består af i alt 25 spærfag (plus et gavlspær delvist indmuret i den nyere gavltrekant). De 12 første spærfag fra øst, alle af eg med enkelte udskiftninger og ved dendrokronologiske prøver dateret til 1450 (s. 3447), er af samme konstruktion som spærene i koret. Disse fag har tillige tømmermærker i form af stigende romertal løbende mod vest (fig. 41).[74] De resterende 13 fag er stort set konstrueret på samme måde, men har hanebåndene påbladet mod øst og mangler skråstivere. Af disse udgør de vestligste syv fag samt gavlspæret tagværket over den gamle tårnunderdel. Med undtagelse af tre øvre hanebånd er disse helt af fyr. Adskillige spor viser endvidere, at de 13 vestligste spærfag er blevet vendt og genanvendt; formentlig allerede da det senmiddelalderlige †tårn blev

Fig. 38. Skibets tagværk set mod vest (s. 3444). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The roof structure of the nave looking west*.

Fig. 39. Skibets og forlængelsens tagværk set mod øst (s. 3445). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The roof structure of the nave and extension looking east*.

opført (s. 3433), og igen da overdelen blev skåret ned (s. 3436). Flere dele har tømmermærker, dog hverken fortløbende eller ensartede.

Tårnets tagværk, af fyr, består af en bundramme af krydsende bjælker, hvorfra kongen og otte gratspær rejser sig. Spærene mødes i toppunktet omkring kongen (fig. 40). Senest istandsat 1975.

†*Tagværker*. Den eneste oplysning om det senmiddelalderlige tårns tagværk er fra 1700, hvor synsmændene påtalte, at fire bjælker af i alt otte spærfag var 'temmelig brøstfældige'. Samtidig blev det oplyst, at våbenhuset stod med fem spærfag, og at bjælkerne var skrøbelige, sandsynligvis bindbjælkerne.[10]

Fig. 40. Tårnets spirkonstruktion (s. 3446). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The spire construction of the tower.*

I klokkestokværket, der bæres af murværksforankrede bjælker,[75] er placeret to fritstående og ens konstruerede *klokkestole*, af eg. Klokken hænger mellem to stolper, der øverst stabiliseres af en kort rem, mens de nedadtil hver støttes af tre skråstivere.[76] Hver stol står på en nord-sydgående rem krydset af to øst-vestgående remme. Den ældste af stolene er opsat sydøst i rummet og senest renoveret 1975, hvor de vestre skråbånd afkortedes for at gøre plads til den nye, som samtidig blev opsat mod nordvest.

Dendrokronologiske undersøgelser. Fra korets og skibets tagværker er der 2021 udtaget henholdsvis syv og 12 boreprøver fra kor og skib, hvoraf fem af de førstnævnte og tre af de sidstnævnte er daterede.[77] I koret viser prøverne, at tømmeret er fældet o. 1488, hvilket formentlig daterer hvælvslagningen (s. 3432). I skibet dateres tømmeret til o. 1450.

Tagbeklædning. Skib og kor er tækket med røde, maskinstrøgne vingetegl, senest istandsat 2000 ved arkitekterne Birch & Svenning, Horsens. Spiret er blytækt 1971.

†*Tagbeklædning.* 1625 og 1700 oplyses det, at kor, skib, våbenhus og tårn stod blytækket.[78] Et reskript 1785 til stiftamtmanden og biskoppen meddeler, at blyet skulle nedtages, og kirken 'igen belægges med stentag'.[79] Da kirkens tag 1825 led stor skade under efterårets storme, og 'da der ingen teglsten var at få', blev våbenhusets tagsten brugt til at lukke hullerne på kirken; dette blev i stedet stråtækket.[57] 1876 blev der oplagt fire glastagsten for at skaffe lys til loftet,[80] som dog igen er fjernet. 1916 fik skibets ene side ny tagbeklædning. Spiret på det nye tårn stod indtil 1971 med skiffertag med zinkgrater, der 1971 blev udskiftet med bly ved blytækker Carl

Herman Hermansen, Pandrup, som led i hovedrestaureringen 1969-72.

Et (†)*hejseværk*, o. 1900, til brug ved kalkning er henstillet på loftet.

Farveholdning. Kirkens kvadersatte dele samt tårnet står i blank mur, mens skibets nordvestre parti i rå kamp er overstrøget med et tyndt lag mørtel, der lader stenene syne igennem (jf. fig. 27). De blændede teglsatte muråbninger står dels i blank mur, dels hvidtede. I det indre er lofternes bjælker malet brune og bræddeforskallingen mørkerød, mens væggene er kalkede.

†*Farveholdning*. 1860 vil synet have renset 'buen ved kirkens indgang såvel som korbuen og nogle granitsøjler ved døren, der er vansiret af oversmurt kalk og farve, så granitten bliver synlig'.[31] Tympanonet stod endnu 1940 kalket. Tydelige spor efter hvid opstregning, vel fra ombygningen 1862-66, ses ved kvadre og reparationer. Nordsiden af den gamle tårnunderdel har ligeledes stået opstreget. Ved restaureringen 1969-72 fandtes spor efter gul farve i koret, af uvis alder.

Opvarmning. Kirken opvarmes med et luftvarmeanlæg tilsluttet 1972.[81] Dette er istandsat 1998 og fik 2000 genetableret et friskluftindtag.[82]

†*Opvarmning*. 1893 blev en rund kakkelovn opstillet i skibets nordside umiddelbart op ad den gamle tårnunderdel (jf. fig. 56).[83] Denne blev 1911 afløst af et 'varmeanlæg' fra C. M. Hess' Fabrikker.[68] Antagelig er der tale om den kalorifere, der 1966 beskrives som defekt. 1913 ændredes beklædningen omkring den,[19] som tillige med skorstenen helt blev fjernet 1969-72.

Kirken fik indlagt *elektricitet* 1917 i forbindelse med en større istandsættelse (s. 3440).

En †*lynafleder* (jf. fig. 29), lagt langs tagryggen med opstandere stukket gennem rygstenene på skib og kor, blev opsat 1905.[80]

Vindfløjen over tårnets spir er opsat 1905, da den ældre helt tilsvarende, nu henlagt på kirkens loft, var blæst ned. Over det horisontalt stillede kors og kugle rejser den flagformede fane sig, der bærer årstallet for tårnets opførelse »1863«. Begge i forgyldt kobber.[19]

Fortov. Et halvcirkelformet areal foran kirkens hovedindgang er brolagt, mens der er piksten i tagdryppet langs kirkens mure.

1870 var kirkens †*fortov* mod vest taget i brug til kartofler af en nærtboende husmand. Synet indskærpede, at dette 'bliver at holde i hævd og dyrkningen forbydes'.[18]

Fig. 41. Fortløbende tømrermærker i skibet set mod vest (s. 3444). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Consecutive carpenter's marks in the nave, looking west.*

Fig. 42. Kalkmaleri, Dommens Dag, o. 1488. Korhvælvets østkappe (s. 3449). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Fresco, Judgement Day, c. 1475. East Severy of the chancel vault.*

KALKMALERIER

Kirken har rester af flere kalkmalede udsmykninger i koret og skibet. De første billeder blev opdaget under istandsættelsen 1917, hvor en bemaling af korhvælvet blev fremdraget og restaureret af konservator Eigil Rothe 1917-20 (nr. 1-4).[84] Under dette arbejde opdagede Rothe ikke, at der formentlig var tale om flere forskellige udsmykninger eller en udsmykning udført i flere faser, hvilket har fået store konsekvenser. Korets billeder blev atter restaureret 1971 af konservator Gregers M. Lind. Under optakten til denne restaurering (1969) fremkom spor af en romansk dekoration på korets nordvæg (†kalkmaleri s. 3459) såvel som rester, der må være samtidige med dele af korhvælvets billeder, samt en udsmykning på skibets nordvæg fra middelalderens sidste år ((†)kalkmaleri s. 3459).[85] Senest er kalkmalerierne i skibet blevet restaureret 2009 af konservator Lise Thillemann.[86]

1) O. 1488, en dekoration, der findes i *korhvælvets østkappe* og på hvælvets ribber. Østkappens motiv er en fremstilling af *Kristus som Verdensdommer* (fig. 42). Kristus viser sig siddende med bare fødder på regnbuen; han er omgivet af en æggeformet, regnbuefarvet mandorla udfyldt med mørkeblå farve, over en lysere blå, firedelt jordklode. Han er iklædt en kappe, der er lukket med et spænde og en åben kjortel, så hans overkrop er blottet. Kappen og kjortlen er røde med grønt for. Han har hævet armene og viser sine sårmærker frem på bryst, hænder og fødder. Omkring Kristi skæggede, brunhårede ansigt er der en korsglorie, og fra hans mund udgår Nådens Lilje og Dommens Sværd.

Om der har været andre motiver knyttet til denne udsmykning, kan ikke længere afgøres,

Fig. 43. Kalkmaleri, Arma Christi, o. 1488-1500. Korhvælvets sydkappe (s. 3451). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Fresco, Arma Christi, c. 1488-1500. South severy of the chancel vault.*

men østkappens billede har kun stået fremme relativt kort tid, før det blev suppleret med yderligere udsmykninger eller helt overmalet (nr. 2).

Ribberne er pyntet med orangerøde skråstreger markeret med sort konturstreg.

2) (Fig. 42-45), o. 1488-1500, malet som tilføjelse til eller erstatning af *korhvælvets* allerede eksisterende udsmykning (nr. 1). Det drejer sig om en samling apokalyptiske motiver.

I *østkappen* (fig. 42), over den dømmende Kristus, er der udført to blonde, basunblæsende engle med krøllet hår. De er iklædt hvide kjortler og toner frem fra et mørkt felt, der ikke længere helt kan tydes, men muligvis er det en fragmentarisk skybræmme.

Til venstre for Kristus knæler Jomfru Maria. Hun har glorie om hovedet og foldede hænder hævet i bøn. Ansigtet er forsvundet, men hun er iklædt hvidt hovedlin og en ligeledes hvid kappe, der har grønt for, mens hendes kjole er rødbrun. For foden af Maria, mellem hende og den nederste del af Kristi mandorla, holder en skikkelse i hvid kjortel en sjæl med foldede hænder frem mod Maria. Sjælen, der ser op imod hende, er udført med rosa karnationsfarve. Den kjortelklædte skikkelse er delvist skåret af den store mandorla, men det drejer sig nok om en engel, der gør Guds moder opmærksom på en særligt fortjenstfuld eller trængende sjæl.

Til højre for Kristus står Johannes Døberen på bare fødder og med glorie om hovedet. Han er iklædt en rød kappe med grønt for og sin traditionelle kameluldsskjorte. Hans skæggede ansigt er vendt op imod Kristus, og det samme er hans foldede hænder.

Under Kristus, mod nord, ses Himmelborgen vist som et stykke kreneleret murværk med et ligeledes kreneleret porttårn. En brun dørfløj hænger i tårnets port og en fragmentarisk Skt. Peter står i åbningen, iklædt en hvid kjortel, der

Fig. 44. Kalkmaleri, De døde kaldes til dom, o. 1488-1500. Korhvælvets vestkappe (s. 3452). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Fresco, the dead are called to judgement, c. 1488-1500. West severy of the chancel vault.*

ligner en munkekutte. Bag ham er borgens indre vist med grønt. Samme grønne farve går igen over bymuren, hvor tre frelste skikkelser stikker hovederne frem og hæver de foldede hænder frem mod Kristus. Foran Skt. Peter stimler frelste, nøgne sjæle stammen, malet med hvid hud modsat den rosa karnationsfarve brugt til sjælen ovenfor, der rækkes frem mod Maria. Fremstillingen er fragmentarisk, men man kan fortsat forrest identificere en pave med tiara og en konge med bøjlekrone.

Mod syd, under Kristus, er Helvedesgabet vist med store tænder, omgivet af flammer. De fordømte trækkes ned i gabet af djævle, der nu kun erkendes som mørke fragmentariske skygger. Sjælene tættest på Leviatanmunden bliver hevet afsted med et mægtigt reb, mens andre sjæle slæbes på ryggen af djævlene.

Som kappens udsmykning fremstår nu, er der meget, som tyder på, at den dømmende Kristusfigur og resten af kappens billeder ikke er samtidige og udgør to faser. Kristi mandorla skærer motiver, eksempelvis sjælen, der fremvises for Maria, hvilket man ellers aldrig ser, og mandorlaens øvre afslutning synes også kejtet integreret i helheden. Noget kunne derfor tyde på, at den nu eksisterende Kristusfigur blev overmalet, da kappens øvrige udsmykning blev udført, og afløst af en tilsvarende, men sikkert en smule mindre, Kristusfremstilling. Dette blev ikke opdaget af Eigil Rothe, da han som den første afdækkede billederne, hvorved flere generationer af udsmykninger er kommet til at stå fremme på samme tid. Om det vitterligt forholder sig sådan, må stå uløst, indtil nye tekniske undersøgelser af billederne er udført.

Sydkappen (fig. 43) viser en engel i hvid kjortel med langt gyldent hår, glorie om hovedet og store vinger, malet som påfuglefjer. Englens ansigt er forsvundet. I hænderne fremviser eng-

Fig. 45. Kalkmaleri, Michael Sjælevejer, o. 1488-1500. Korhvælvets nordkappe (s. 3452). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Fresco, Michael the Weigher of Souls, c. 1488-1500. North severy of the chancel vault.*

len et våbenskjold med *Arma Christi*; en stilistisk gengivelse af Jesu lidelsesinstrumenter.[87] Korset med tre store nagler, tornekronen hængt over den øvre korsarm og et tekstbånd med minuskelindskriften: »inri« dominerer billedet, mens man fra højre ser Stefatons isopstang, Longinus' lanse og martersøjlen, hvortil Jesus blev bundet og pisket. Yderst mod venstre vises de fire svigt, som Jesus blev udsat for: øverst af Peter, der sidder med glorie om hovedet, dernæst Herodes med krone, fulgt af ypperstepræsten Kaifas med mitra. Det nederste svigt, nok Judas, er nu stort set forsvundet. Mod højre står den stige, der blev brugt under korsnedtagelsen, de krumme stænger brugt til tornekroningen og kniven, Peter brugte til at hugge øret af Malkus med, samt selvsamme øre. Man ser ydermere Judas' 30 sølvpenge og en stor pung, et ris og en pisk brugt til piskningen samt en hånd; en henvisning til de hænder, som Pilatus vaskede. Under korset ligger terningerne og Jesu klæder, som soldaterne spillede om.[88]

Vestkappen (fig. 44) har en fremstilling af *Dommens Dag*, med en engel, nok Michael, der blæser i basunen og kalder de døde op fra deres grave. Den store ærkeengel står i hvid kjortel, har langt, gyldent hår og en glorie om hovedet. Selve ansigtet er helt udvisket. Vingerne er malet som påfuglefjer. Englen holder en lang basun til læberne, hvormed han kalder de levende og døde til dom. Fra grave for foden af englen stiger de døde frem. Nærmest englen ses forfædrene; altså dem, der har ligget i jorden længst. De er vist som mere eller mindre skeletterede skikkelser, omgivet af spredte knogler på kirkegårdsmulden. Den øvrige samling af døde er mænd og kvinder, der kravler op af gravene, har blondt hår og er svøbt i ligklæder. Alle som en holder de døde deres foldede hænder op i bøn.

Nordkappen (fig. 45) viser også en engel; her igen ærkeenglen Michael, der optræder som sjælevejer.[89] Englen i hvid robe har langt, gyldent hår og en glorie om hovedet. Hans vinger er vist som

påfuglefjer, og i sine hænder holder han en stor balancevægt. Vægtens venstre side, den tungeste, presses ned med hjælp fra engle og helgeninder. De hjælpende engle ved vægten er i en grøn og en hvid robe, de har grønne og brune vinger samt blondt hår. De fire helgeninder ved vægten er alle i kjoler samt kapper i grøn og hvid. Den forreste, der må være Jomfru Maria med konehovedlin, griber formentlig om vægtskålen. De tre øvrige helgeninder har udslået jomfruhår, men kan ikke identificeres med navn. Selve vægtskålen og den sjæl, som den givetvis har indeholdt, er desværre gået tabt. I den modsatte vægtskål hænger tre grimasserende smådjævle; en har endda slået en jernkæde om skålen, som den trækker i. De taber ikke desto mindre kampen om sjælen til helgenerne. De lodne djævle med horn og runde, stirrende øjne er malet i gul, rød og brun.

Teknik og *stil*. Vurderingen af billedernes udtryk er nu vanskeliggjort af udsmykningens konserveringshistorie, men de monumentale figurer har paralleller i navnlig de sjællandske kalkmalerier fra 1400-tallets midte, og billederne i Egtved må betragtes som en sen udløber af et ældre udtryk. Fra konservators hånd er der tilføjet mange detaljer, der nu snyder øjet, men det ændrer ikke ved, at malearbejdet er ambitiøst, og en detalje som englenes påfuglevinger er et unikt træk. Man kan også bemærke englenes lille hårknold ved panden, der er et elegant element, som sammen med vingernes storladne udformning formentlig giver os et indtryk af de ellers ukendte, grafiske blade, der har dannet udgangspunkt for hvælvkappernes udsmykning.

3) (Fig. 42-6), o. 1500, i *korhvælvet*. Dekorationen må opfattes som en modernisering af de eksisterende billeder og er af ornamental karakter. Udsmykningen er udført i en relativt grov streg, med brug af navnlig en kraftig, teglrød farve. Langs ribberne og skjoldbuerne er der malet skiftevis røde og grå krabbeblade, som udspringer fra et bredt, rødt bånd. I hvælvets top er der malet en relativt simpel, unuanceret roset med røde, trefligede blade. Alle tomme pladser mellem hvælvkappernes figurer er endvidere blevet udfyldt med blomstrende rankeværk i rød og grøn. Rankernes og krabbernes formsprog synes at høre hjemme i 1500-tallets begyndelse og ligner det

Fig. 46. Korhvælvets udsmykning under afdækningen 1917-20 (nr. 1-2) (s. 3449). Foto Eigil Rothe 1917. I NM. – *The decoration on the chancel vault being uncovered in 1917-20 (nos. 1-2).*

Fig. 47. Kalkmaleri. (†)Dødedansen aftrukket op ophængt på plader i skibets nordside (s. 3454), 1520'erne. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Fresco.* (†)*The Dance of the Dead, removed and hung up in plates on the north side of the nave.*

udtryk, man eksempelvis finder i det såkaldte Sæbyværksted, der var aktivt på dette tidspunkt.[90]

At ranker og krabber efter alt at dømme må være sekundære i forhold til udsmykningens figurmaleri, fremgår af den excentriske måde, som de ornamentale dele indgår i samspillet med hovedmotiverne. Krabbernes størrelse skifter eksempelvis ganske usædvanligt i forhold til den plads, fladen stiller til rådighed, og synes derfor ikke planlagt i samklang med de øvrige motiver.

4) (Fig. 42-46), o. 1550(?), i *korhvælvet*. Den egentlige karakter af denne udsmykning er uklar, men den er sandsynligvis udført som afløser for de ældre billeder og dekorationer i hvælvet. Det har givetvis drejet sig om en udmaling bestående af grønt løvværk. I hvælvets top er der malet en roset af tvefarvet akantusløv, udført med tydelig brug af skyggevirkning, rød konturstreg og grøn farve. Til denne udsmykning hører formentlig også det fragmentariske stykke grønt løvværk, der er bevaret ved Johannes Døberens ben i hvælvets østkappe (fig. 42). Netop her er det åbenlyst, at de bevarede rankestumper ikke interagerer med den øvrige udsmykning og derfor nok er del af en anden fase.

Ud fra en forsigtig stilistisk vurdering hører udsmykningen til i midten af 1500-tallet, hvilket nok også gør sig gældende for rosettens løvværk.

(†)1) (Fig. 47-51), 1520'erne, en udsmykning, der givetvis har dækket hele *skibet*. De bevarede rester af udsmykningen blev opdaget bag skibets renæssancepaneler (jf. s. 3484), mens billeder over panelerne, der hørte til samme dekoration, blev banket bort under kirkens istandsættelse 1862-65 (jf. s. 3434). Den bevarede, fragmentariske billedfrise er siden 1969 frigjort fra væggen, monteret på fem plader og ophængt på skibets nordvæg, nu blot højere oppe end de oprindeligt var malet.[91]

Frisen er en nu ufuldstændig *Dødedans*, ca. 10 m lang, der har bevaret 11 personer, alle mænd, og ti dødninge. Alle figurerne er ca. 1,5 m høje og bevæger sig fra vest mod øst hen over en kraftig, teglrød streg, der markerer jordsmonnet. Frisen afsluttes i øst af *Smertensmanden* og en skrevet bøn. Den stedvist ganske dårlige bevaringsgrad vanskeliggør identifikationen af frisens enkelte figurer, der stort set alle har mistet hovedet og skuldrene, så vi kun ser deres kroppe. Da Dødedansen som motiv kredser om samfundets stænder, er de enkelte figurers klædedragter afbildet med stor omhu, hvilket også gør sig gældende for de groteske dødninge, der trækker figurerne ind i kædedansen, hvoraf de fleste tilsyneladende er svøbt i ligklæder. En vigtig detalje i billedets ikonografi er, at de gejstlige standsrepræsentanter har spidse sko, mens de verdslige figurer har komulesko.

Fra vest ses:

A) (Fig. 48), en uidentificeret mand i karakteristiske komulesko og et næsten forsvundet skelet.

B) (Fig. 48), en mand i kraftig kappe og robe, med en bog i hånden. Det drejer sig nok om en lærd, en doktor, der føres ind i kædedansen af et næsten udvisket skelet.

C) (Fig. 48), denne figur i sort og hvid robe samt muligvis spidse sko er stort set forsvundet og ses kun ved klædedragtens nederste del. Tøjets sorte og hvide farve antyder, at det er en præst eller prædikant, som her bliver ført med af de døde. Selve skelettet er dog helt forsvundet.

D) (Fig. 48), en mand i tvefarvet rødbrun og hvid kofte, med bælte om livet og komulesko på

Fig. 48. Udsnit af Dødedansen (s. 3454), 1520'erne. Fra venstre: En uidentificeret mand (A), en lærd eller doktor (B), en præst eller prædikant (C), en landsknægt (D), En uidentificeret mand (E). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Part of the Dance of the Dead, 1520s. From the left: an unidentified man (A), a scholar or doctor (B), a priest or preacher (C), a mercenary (D) and an unidentified man (E).*

fødderne. I den ene hånd holder han en stav (et spyd, stagevåben eller en vandrestav?), mens han i den anden hånd gribes af en stort set forsvundet dødning. Ulla Haastrup har foreslået, at manden kunne være en landsknægt, hvilket er en oplagt mulighed.[92]

E) (Fig. 48), denne figur er næsten helt forsvundet og ses kun i form af en stærkt fragmenta-

Fig. 49. Udsnit af Dødedansen (s. 3454), 1520'erne. Fra venstre: En uidentificeret mand (E), en kardinal (F), en konge (G), en fyrste af ukendt rang (H), en hellig eremit (I). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Part of the Dance of the Dead, 1520s. From the left: an unidentified man (E), a cardinal (F), a king (G), a prince of unknown status (H) and a holy hermit (I).*

Fig. 50. Udsnit af Dødedansen (s. 3454), 1520'erne. Fra venstre: En hellig eremit (I), en kejser (J), en pave (K). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Part of the Dance of the Dead, 1520s. From the left: a holy hermit (I), an emperor (J) and a pope (K).*

risk, grå dragt samt mandens komulesko og brune strømper. Han har stået tæt mellem to dødninge, hvoraf det østre af skeletterne har været svøbt i et brunrødt ligklæde.

F) (Fig. 49), manden er klædt i en lang, rød kappe og hvid kjortel. Med den ene hånd griber han en spinkel stav, mens man kan se, at han på den anden hånd har en hvid handske. På fødderne har han spidse, sorte sko. Det må være en kardinal, som vi her ser. Dødningen, der tager ham med, er blandt de bedst bevarede med tydelig brystkasse, ben og arme samt et hvidt ligklæde svøbt om hoften.

G) (Fig. 49), figuren er generelt velbevaret og står i en rødbrun kofte med pelskrave og pelspyntede ærmer. I den ene hånd holder han en kort stav (et scepter?). Fødderne er forsvundet, og vi kender derfor ikke hans fodtøj, men han må være en verdslig dignitar; en konge måske. Knokkelmanden i rødt ligklæde, der griber ham, er ligeledes velbevaret, men har også mistet fødderne.

H) (Fig. 49), denne mand står i en hvid kofte med pelskrave. I hånden holder han et scepter, der tilsyneladende øverst afsluttes i en lilje. Umiddelbart synes denne mands dragt mindre pyntet end den forrige mands, men dansens logik byder, at han må være fornemmere. Han føres med af et velbevaret skelet i et stort, hvidt ligklæde.

I) (Fig. 50), figuren står i en hvid kjortel med en brunrød hætte med en hvid kant. Manden har langt fuldskæg og en tynd stav i den ene hånd. Det er vanskeligt entydigt at se, om hans sko er spidse eller af komuletypen. Denne figur repræsenterer givetvis den hellige eremit, der som subversiv figur står foran konger i rækken, og som trods sit fromme, asketiske liv alligevel også bliver hentet af døden.

J) (Fig. 50), manden er iført en rig kåbe kantet med noget, der kunne ligne hermelinpels. På fødderne har han komulesko, mens han i den ene hånd bærer et scepter, og i den anden hånd har han et objekt (en sammenrullet skriftrulle?). Manden fremstår som den fornemste af de verdslige karakterer, og det drejer sig nok om en kejser. Den velbevarede dødning, der har tag i ham, bærer sit ligklæde som toga.

K) (Fig. 50), personen står i en fodsid, rød kappe, en hvid kjortel og spidse, sorte sko. I hånden

Fig. 51. Dødedansens afslutning (s. 3457), 1520'erne. Smertensmanden ledsaget af bøn. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The end of the Dance of the Dead, 1520s. The Man of Sorrow accompanied by prayer.*

holder en han lang, spinkel stav. Som den forreste i rækken er det den fornemste person, og det drejer sig utvivlsomt om en pave. Dødningen, der griber ham, er den bedst bevarede i rækken og har tilmed bevaret kraniet, hvorved man kan se, hvordan de øvrige dødninge formentlig også har taget sig ud med grimasserende tandsmil og dramatisk sammenknebne øjne.

Dødedansen afsluttes i øst af *Smertensmanden* (fig. 51). Kristus er iført lændeklæde og har udbredte arme. Hans hoved er forsvundet, og selvom detaljer som kroppens udmarvede udseende fortsat er tydelige, er det kun sårmærket i den højre hånd, der endnu kan iagttages. Kristus står på et stykke tuet græs, og til venstre for ham er der en stor alterkalk på jorden. Nu forsvundet blod fra Kristi sår har uden tvivl sprøjtet ned i kalken.

Mellem Kristus og Dødedansens østligste skelet er der skrevet en bøn på dansk med minuskler: »O korsse[n]s hoielsse O menelost blod O store martiriu[m] O cristi nød O dibe w[u]nder O blotze[ns] flod O huasse limeslag O beske galledrick O spize[ns] sti[n]gt O hiarte[n]s brist / O døtsens bitterligehet / gutz nade hielp megh [til de]n ewinde[lig salighed amen]«.

Mens frisen blev afdækket, opdagede man også spor efter †billeder *over frisen* samt billeder på *skibets østvæg*. På nordvæggen blev der påvist en lodret, gråsort streg, en zikzakbort i rød med trefligede blade på sort grund samt en stump af et skriftbånd over en kalk, hvorover to velsignende fingre kunne anes.[85] Det tyder på, at der har været en serie billeder over frisen, som sandsynligvis har været adskilt ved grå, lodrette striber og en horisontal bort.

Fig. 52-53. Spor efter romansk †kalkmaleri over korhvælvet på triumfvæggens østside (s. 3459). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Traces of Romanesque †fresco over the chancel vault on the east side of the chancel arch wall.*

På østvæggen blev der fundet spredte farvespor af samme karakter som nordmurens udsmykning. Nederst blev der påvist rester af et malet panel, der var fagdelt ved lyse, grå lisener samt udstyret med en lys, okkerfarvet karnisgesims med malede, tydelige og sorte skygger og hvidt højlys. Ydermere var panelet pyntet med et lodret akantusbånd i okker, sort og hvidt. Dette panel strakte sig over begge sider af triumfbuen.[85]

Program. Vi kender ikke udsmykningens samlede program, men den bevarede Dødedans er et memento mori (husk, du skal dø) og et motiv, der henvender sig til kirkegængeren med et budskab om livets flygtighed og det faktum, at høj som lav skal dø en dag. Det moraliserende budskab er, at man skal tænke på sin sjæl. Her giver frisens afslutning i Smertensmanden og den malede bøn også en konkret hjælp til kirkegængeren, der skal gøre bod og anråbe Kristus om barmhjertighed.

Dødedansen som motiv har en lang og indviklet udviklingshistorie, der i 1300-tallet begyndte at finde den form, vi møder i Egtved, og som formentlig havde sit stilistiske højdepunkt i Bernt Notkes over 30 m lange dansefrise fra 1463, malet til Marienkirche i Lübeck.[93] Et indtryk af frisen, der nu er gået tabt, kan opnås gennem det ca. 7,5 m lange fragment fra 1400-tallets slutning, også fra Notkes værksted, der nu udstilles i Tallinn.[94] Herhjemme genfinder man kun Dødedansen som kalkmalet motiv i Nørre Alslev Kirke (*DK Maribo* 1196) i en omtrent samtidig udformning. Trods det er scenen i Nørre Alslev mere gammeldags i udformningen end frisen i Egtved, hvor klædedragterne er helt moderne.

Om den malede bøn, der ledsager frisen, kan det bemærkes, at den var vidt udbredt i senmiddelalderen, hvor den indgik i den populære bønnebog *Hortulus animae*. Den findes eksempelvis, som påvist af Niels Haastrup, i en dansk sammenhæng i Anna Brahes bønnebog fra 1497, hvor bønnens tekst også er ledsaget af et billede af netop Smertensmanden.[95]

Teknik, stil og datering. Malerierne er udført i sort, grå og rødbrun, hvor sidstnævnte farve er opnået med knust tegl.[85] Billederne er udformet med en tydelig, sort konturstreg, hvorefter enkelte dele er farvelagt med en begrænset farvepalette i rød og grå. Dødedansen og Smertensmanden er udført i en stedvis lettere ubehjælpelig streg, men man kan trods dette tydeligt indpasse figurernes klædedragt (pelskraverne og komuleskoene) i 1500-tallets første halvdel. Det specifikt katolske indhold i billederne placerer dem før reformationen, og de er formentlig udført i 1520'erne. Det betyder også, at billederne ikke stod fremme ret længe, idet de blev tildækket af renæssancepanelerne fra 1500-tallets slutning (jf. s. 3484).

†1) (Fig. 52-55), romansk, på korets nordvæg, over korhvælvet og på skibets nordvæg. De fragmentariske billeder i kor og skib, afdækket af Gregers M. Lind 1971, er nu alle atter overhvidtet.

På *korets nordvæg*, mellem nordsidens to romanske vinduer, blev der fundet betydelige rester af malerier. Gregers M. Lind tolkede disse fragmenter som en engel i hvid kjortel med hævet sværd og to nøgne skikkelser, formentlig begge med et grønt figenblad for skridtet, og en s-svungen kropsholdning. Imellem englen og de to skikkelser var et planteornament. Scenen synes at skulle læses fra vest mod øst og viste, såfremt sporene er tydet korrekt, *Uddrivelsen fra Paradis* (fig. 55). Billedet, der må have været en del af en kronfrise, indrammes af et velbevaret, sort bølgeornament, som både strækker sig horisontalt i øst-vestlig retning og lodret op langs de romanske vinduer. Under den horisontale bølgelinje kunne der identificeres spor, der må stamme fra en lavfrise. De var stærkt fragmentariske, men man kunne identificere et hjelmklædt mandshoved.

Over korhvælvet, på *triumfvæggens østside*, var der yderst i nord og syd farvespor og rester af romansk puds (fig. 52-53). Begge dele må være del af samme udsmykning, som blev påvist nede i koret.

På *skibets nordvæg* blev der, efter de sengotiske malerier var aftrukket (jf. s. 3454, fig. 138-39), fundet spredte farvespor og puds, som givetvis er resterne af en romansk udsmykning, der hører sammen med korets fragmenter.[85]

Teknik og stil. Udsmykningen er udført på en mørk malepuds med anvendelse af sort, grå, grøn og blegbrun farve; om der har været flere farver, er uklart grundet billedernes ringe bevaringsgrad. Om stilen kan der ikke udledes noget, men man kan notere sig, at Uddrivelsen er malet fra vest mod øst, således at billedet ikke læses vendt mod skibet, men i stedet ind i koret, hvilket arbejder imod kirkerummets overordnede symbolik. Endvidere kan det bemærkes, at udsmykningens bølgeornament synes unikt. Omtrent samtidige bølgeornamenter kendes eksempelvis fra koret i Ringsted Skt. Bendts (*DK Sorø* 138-42) og koret i Bjäresjö Kirke i Skåne, men ingen har samme tætte linjeføring som ornamentet i Egtved.

†2) (Fig. 146) senmiddelalder(?), i korbuens nordside. En fragmentarisk fremstilling af et sejlskib med mast og tovværk eller sejl. Dateringen er usikker og billedet blev overhvidtet efter en indledende afdækning 1969.[85]

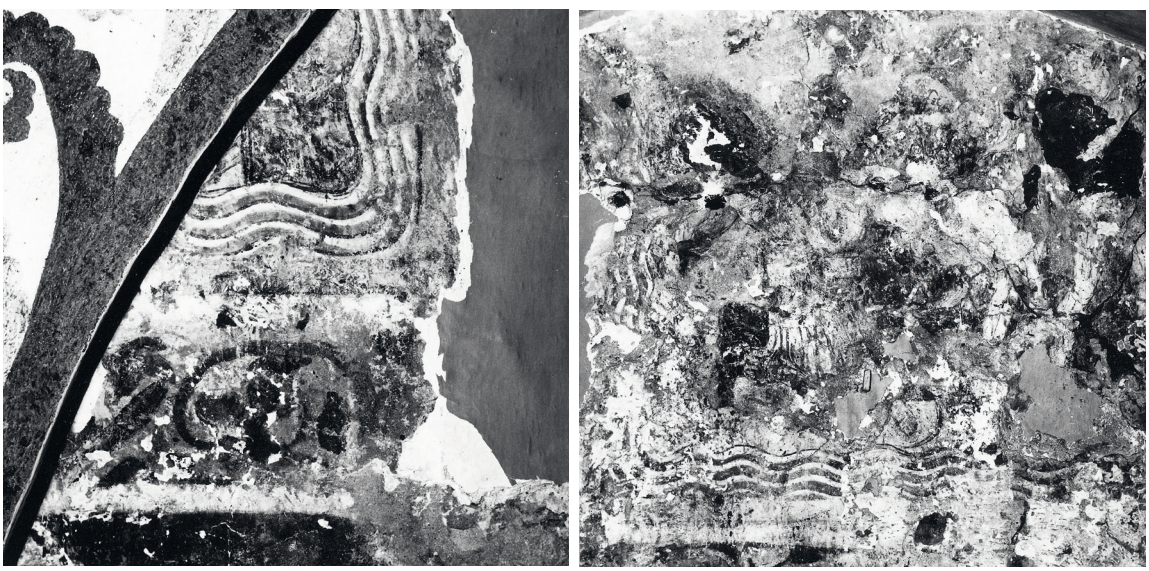

Fig. 54-55. Fragmenter af romansk †udsmykning (nr. 1) på korets nordvæg under afdækningen 1971 (s. 3459). Foto Gregers M. Lind 1971. I NM. – *Fragments of Romanesque †decoration (no. 1) on the north wall of the chancel being uncovered in 1971.*

Fig. 56. Kirkens indre set mod øst. Foto før 1905. I NM. – *The church interior looking east, before 1905*.

INVENTAR

Oversigt. Kirkens ældste inventarstykke er den romanske døbefont. Dertil kommer tre *stykker af en planke, som formentlig stammer fra en tidligt middelalderlig, tømret vægbænk. Fra senmiddelalderen stammer den store fløjaltertavle, der dateres o. 1500, men som dog muligvis først er kommet til kirken i slutningen af 1500-tallet.

Den første tid efter reformationen er rigt repræsenteret, ikke mindst takket være lensmanden på Koldinghus, Caspar Markdanners renovering af bygningen og dens inventar i ungrenæssancestil. I skibet er væggene beklædt med panelværk fra tiden o. 1575/1600, den ene klokke er støbt 1595, og prædikestolen kom til 1609. De to sidstnævnte tilføjelser kan med sikkerhed tilskrives Markdanner, takket være hans navns nævnelse og våben. Alterstagerne er fra samme tid og skænket af Søren Clemensen og Gertrud Knudsdatter.

1700-tallet optræder i kirkerummet gennem den jernbundne pengeblok fra o. 1700 og sognepræst Peder Storms imposante, kombinerede epitafium og præsterækketavle fra o. 1720. Det fornemme altersæt fra 1739 er udført af guldsmed i Kolding, Jens Didrichsen Buch, og skænket af amtmanden ved Koldinghus, kammerherre og greve Frederik Oertz. En lille salmenummertavle fra o. 1775/1800 hører også til dette århundrede.

Kirken undergik en stor istandsættelse i midten af 1800-tallet, som stadig kan spores i inventaret. I tiden o. 1860 blev der anskaffet en ny kalk og disk til kirken, mens der i forbindelse med kirkens renovering 1862 blev bygget et nyt alterbord. 1878 fik skibet nye lysekroner, mens der blev købt en stol til præsten samme år.

1900-tallet præger kirkens inventar. En syvstage, nu på kirkens loft, blev anskaffet o. 1900. O. 1916 blev der tilføjet en lysekrone i skibet, mens sognebarnet Lene Marie Lieh 1929 skænkede det spektakulære dåbsfad med tilhørende kande, fremstillet af Knud Eibye. Året efter, 1930, donerede Lene Marie Lieh endvidere alterkanden. O. 1930 gav Sigurd Laursen Vig den nye syvstage til kirken. De to pengebøsser kom til i 1935, mens kirkens sygesæt blev indkøbt o. 1952. Dørfløjene blev indsat o. 1953 som den sidste tilføjelse før kirkerummets modernisering 1969. Her blev alterskranken og knæleskamlen fornyet, der kom nye stolestader i skibet, og bænkene på pulpituret er også fra dette tidspunkt; det hele tegnet af arkitekt Rolf Graae. 1975 fik kirken en ny klokke, støbt hos Alfred Paccard, Annecy-le-Vieux, Frankrig, og bekostet af to anonyme givere.

Fig. 57. Kirkens indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The interior of the church looking east.*

De nyeste inventarstykker er salmenummertavlerne, der blev ophængt 2010.

Farvesætning, indretning og istandsættelser. Kirkens farvesætning er udført under istandsættelsen 1969-72 ved konservator Aage Sørensen i mørkegrønt, gyldent og sort.[96] Der er tale om en væsentlig afvigelse fra de brune farver, der havde domineret kirken siden begyndelsen af 1930'erne, hvor dele af inventaret blev udskiftet eller nystafferet (jf. ndf.).

Om kirkens indretning i middelalderen ved vi kun ganske lidt, men de bevarede inventarstykker, gravminder og kalkmalerier antyder, at det har været en fornem bygning. Forandringerne umiddelbart efter reformationen er bedre belagte, idet Casper Markdanners renovering af kirken i 1500-tallets sidste tiår formentlig for alvor repræsenterer kirkens første, egentlige evangeliske indretning. Markdanner gav muligvis kirken sin altertavle, han gav prædikestolen og en klokke, hvortil vi også ved, at han i hvert fald bekostede †stolestader til sig selv og sin familie. At han også er stifteren bag vægpanelerne, synes en oplagt konklusion.

Kirken undergik en omfattende istandsættelse 1862-65. 1901 kunne provstesynet fortsat udtale: »Det er med stor Glæde, at Synet har taget denne Kirke i Øiesyn, der nu efter de fuldførte meget betydelige Reparationer og Forskjønnelser er en af de smukkeste Kirker i Provstiet«.[18] På samme tid blev det dog også besluttet at forny stolestaderne over en periode på fem år og at flytte døbefonten fra pladsen i korbuen og ned i skibets vestende.[29] Forandringerne i midten af 1800-tallet prægede rummets indretning helt frem til den seneste renovering 1969-72.

Alterbordet (jf. fig. 57), o. 1862, er et fritstående bord, 205×111 cm, 97 m højt, i teglsten af normalformat lagt i munkeskifte med et rulskifte under den profilerede alterbordplade.[31] I rulskiftet indgår kvadersten, der formentlig er genanvendt fra kirkens middelalderlige †højalter. Bordpladen af træ er sortmalet med de profilerede kanter i guld, alterblokken er hvidkalket. Frem til kirkens istandsættelse 1969-72 stod alteret skjult bag en †bræddebeklædning.[97]

†*Alterbord*. En alterbordplade (jf. fig. 126) blev opdaget i gulvet ved prædikestolen under istandsættelsen 1969-72.[98] Stenpladen er beskrevet som

Fig. 58. Altertavlen, o. 1500 (s. 3463). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The altarpiece, c. 1500.*

rektangulær, i rødlig granit, med udhugget relikviegemme eller helgengrav. Den middelalderlige alterbordplade, formentlig fra det første alter, blev genbrugt i gulvet og placeret, så den danner fundament for det nustående alter. Fundamenter i teglsten (jf. fig. 135), der ligeledes fremkom under samme restaurering, kunne stamme fra samme alter.[69] Placeringen af alteret tyder på, at det har været eftermiddelalderligt. Man kan overveje, om det skal knyttes til kirkens øvrige arbejder i 1500-tallets slutning.

†*Alterklæder.* 1) Omtalt 1700 som gammelt 'og snart ikke mere rimelige'.[10] 2) Beskrives 1846 som slidt, men formentlig først udskiftet 1853 (jf. nr. 3).[31] 3) Indkøbt 1853 og 1869 forsynet med et kors af guldgaloner.[64] 4) Erhvervet 1876, udstyret med et kors af guldgaloner. 1890 var klædet slidt og blev vendt.[99] Alterklædet er givetvis blevet fornyet mindst en gang siden (jf. fig. 56), men årstal for dette savnes.

†*Alterduge.* 1) Nævnt 1700 som gammel og slidt.[10] 2) Omtalt 1813 sammen med 'forklædet' som passable.[56] 3) Indkøbt 1868.[29] 4) Købt 1876 og kantet med kniplinger.[18] 5) Fra 1880. Denne var formentlig i funktion frem til o. 1897, hvor der blev ytret ønske om en ny dug kantet med kniplinger.[100] Efterfølgende udskiftet flere gange.

†*Altertæppe*, nævnt 1962.[18]

Fire (†)*sidealternicher(?)* i triumfmuren (jf. fig. 23, s. 3432). Alle nicher har næppe fungeret som selvstændige altre, og nichernes præcise funktion er derfor uklar.

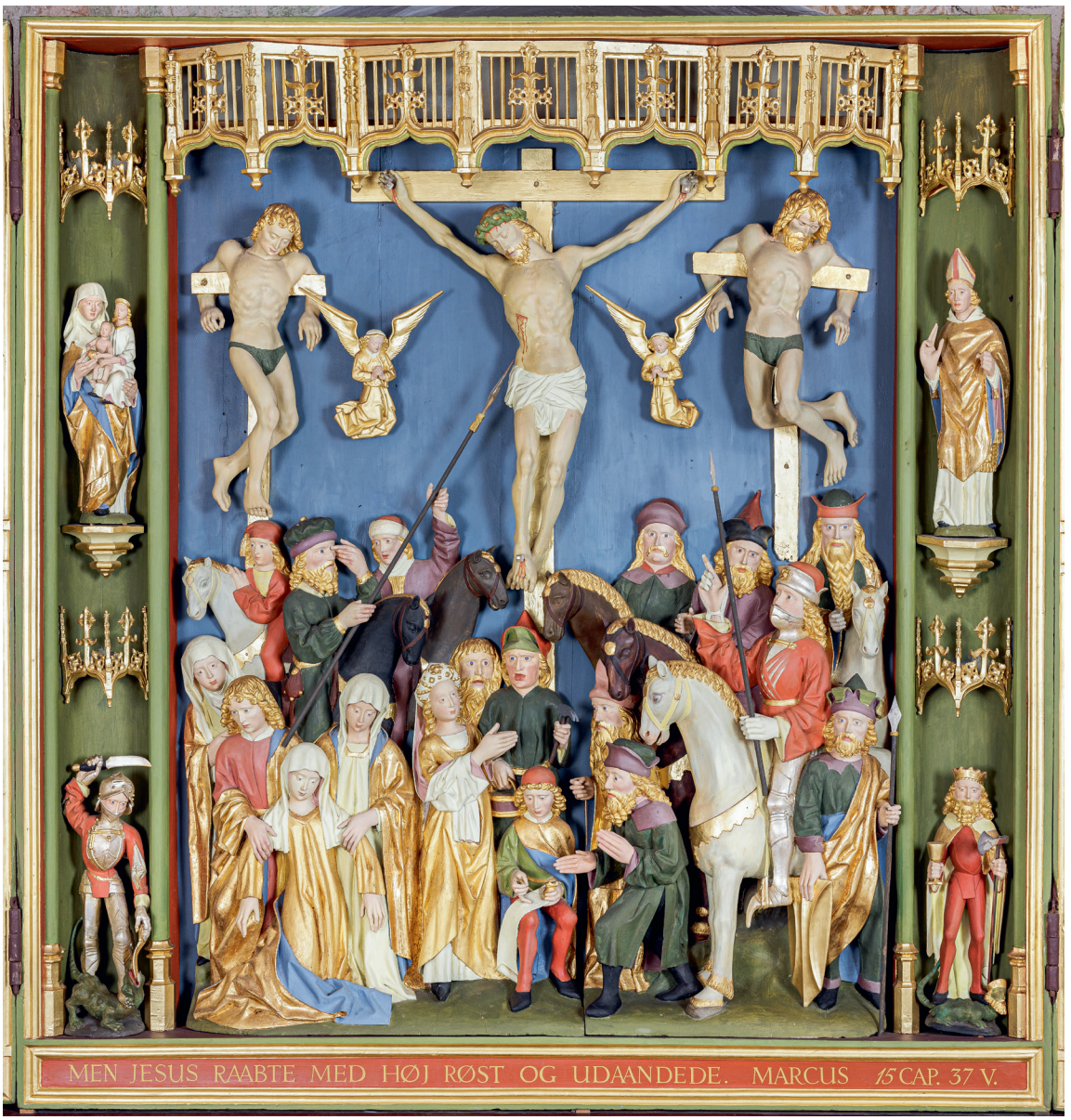

Fig. 59. Korsfæstelsen. Altertavlen, o. 1500, midterfeltet (s. 3464). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The Crucifixion. The altarpiece, c. 1500, central zone.*

Knæleskammel, 1969, nok tegnet af arkitekt Rolf Graae, Varde, samtidig med korskranken. Af træ og betrukket med olivengrønt læder, der skjuler skamlens ben. Farven er afstemt med knæfaldets polstring.

†*Knæleskammel*. Omtalt 1876 og igen o. 1900 som betrukket med rødt klæde og gule silkefrynser.[65] Skamlen fik frynserne fornyet 1908.[18]

Altertavle (fig. 58-70), o. 1500, et pentaptyk med bevægelige fløje, en skulpturel korsfæstelsesscene samt helgener i midtfeltet og ligeledes skårne apostelfigurer i fløjene. På fløjenes ydersider er der malede, nu fragmentariske scener fra lidelseshistorien. Altertavlen måler 212×398 cm, heraf måler midtskabet 212×198 og er 21,5 cm dybt. Begge sæt fløje måler 130×99×10,3 cm.

Tavlens predella måler 62×289 og er 42 cm dyb. Skabet er oprindeligt, men restaureret 1908.[101] Bagsiden står med rå planker.

Midtskabets ramme er defineret af slanke, ottekantede søjler, der hviler på profilerede baser og er afsluttede i ligeledes profilerede kapitæler. Mellem søjlerne er der udspændt tre gitterbaldakiner, som hver især fortil åbner sig med en kølbue kronet af en stiliseret blomst. Midtskabets søjler flankeres af to sæt helgener over hinanden. De to øvre helgener står på en plint, mens alle helgenerne står under spinkle baldakiner, der nedadtil afsluttes af kølbuer og øverst kronens af blomster og fialer. Sidefløjen er inddelt i to rækker med tre figurer over hinanden. Figurerne adskilles af spinkle, snoede søjler, der udspringer fra profilerede baser og afsluttes i små, profilerede kapitæler. Søjlerne bærer gitterbaldakiner, der åbner sig med en kølbue og prydes af brede, stiliserede blomster.

Tavlens baggrund fremstår i dag uden ornamentering.

Den figurrige korsfæstelsesscene (fig. 59) omfatter 23 figurer. I scenens centrum er den korsfæstede Kristus, der hænger tungt i de spinkle, udstrakte arme. Kroppen, med stærkt indsnævret talje, svajer let, og hans ansigt er faldet ned over den højre skulder. Øjnene og munden står en smule åbne, håret og skægget er langt og tornekronen fremstillet som kraftig, flettet krans. Lændeklædet er skåret med en kort snip i højre side. Den døde Kristus på korset flankeres af to svævende engle i fodlange kjortler med hænderne foldet i bøn.

På Kristi højre side er den gode røver naglet til et T-kors gennem sine underarme, der samtidig er trukket bag om korsarmene, mens hans ben hænger frit. Han er fremstillet som en yngling med glatbarberet ansigt og krøllet, halvlangt hår, iført ganske korte underbenklæder. Hans bøjede hoved er vendt mod Kristus. På den anden side af Kristus er den onde røver korsfæstet, naglet gennem underarmene til korsets bagside og med frit hængende ben. Han er fremstillet med langt hår, kraftigt skæg, korte underbenklæder og det nedadbøjede ansigt vendt bort fra Kristus.

I scenens forgrund støttes den segnende Jomfru Maria af Johannes og en af kvinderne fra Galilæa, mens en anden kvinde bøjer sig ind over Johannes og ser ned på Maria. Kvinderne er alle i kjoler og kapper samt hovedlin, mens Johannes er vist som ung mand klædt i en diakons robe og messeskjorte. Bag gruppen står tre ryttere, hvoraf den forreste er Longinus, der netop har stødt lansen i Kristi side og nu peger på sit øje. Longinus med krøllet fuldskæg er iklædt kjortel og med pyntede ærmer, stor halsåbning og blød hat. Han har også et bælte om livet, hvori der hænger en pung. De to andre ryttere er ligeledes i kjortler og huer. Den ene griber afværgende om sin lanse, mens den anden beroliger sin hest.

Umiddelbart under Kristi kors står Maria Magdalene til højre med hænderne hævet i bøn. Hun er iført fodsid under- og overkjole med slidser i ærmerne og bærer et pyntet hovedklæde med slør over det udslåede, lange hår.

Direkte foran korset sidder en lille, ung og skægløs skriver i kort kofte og rundpuldet hat. Han holder pen og blækhorn i hænderne og balancerer en pergamentstrimmel på knæene. Til venstre for skriveren knæler Pilatus, med fuldskæg og langt hår, i færd med at diktere Pilatus' ord (INRI) til skriveren. Han er iført en robe, der har bred krave, og en blød hat med ombøjet skygge. Bag Maria Magdalene og Pilatus står bødlerne, der følger med i skriverens arbejde. Den forreste af bødlerne er klædt i kjortel samt hue og bærer en spand til naglerne og en hammer i hænderne. Bag ham ser hans skæggede medhjælpere til.

Til venstre for Kristus på korset er de verdslige autoriteter samlet. I forgrunden er høvedmanden anbragt prominent til hest i pladerustning, kåbe, handsker og dekoreret hat. Han er vist ung, med langt hår. I sin ene hånd holder han en lanse, med den anden peger han op på Kristus. Ved høvedsmandens side står en skægget soldat i kjortel og kappe samt en blød hat på hovedet. Han griber et spyd i den ene hånd, mens den anden hviler på et skjold med heraldisk motiv, der tilsyneladende viser to modsatvendte halvmåner eller bueslag. Bag høvedsmanden sidder tre ældre mænd til hest på række. De ser lige frem mod deres leder og udmærker sig ved deres lange hår og varierede skægpragt; overskæg, fuldskæg og flettet fuldskæg.

Fire helgener flankerer midtskabets scene. Til højre står Skt. Olaf nederst i fuld pladerustning

Fig. 60. Altertavlen, o. 1500. Anden stand (s. 3468). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The altarpiece, c. 1500. Second stand.*

og en kappe om skuldrene med fødderne på en lille drage. Han har langt hår, fuldskæg og bærer en krone på hovedet. I hænderne holder han en økse (hans attribut) og en kalk. Over Skt. Olaf er der en uidentificeret bispehelgen, fremstillet skægløs med langt krøllet hår. I den ene hånd har han holdt en nu tabt bispestav, mens han gør en velsignende gestus med den anden.

Til venstre for hovedscenen står Skt. Jørgen forneden i kamp med dragen. Jørgen er iklædt fuldt panser samt tunika og hjelm. Med den ene hånd presser han sit skjold ned i gabet på den lille drage, som han samtidig træder under fode; den anden arm, der holder et sabellignende sværd, er hævet til slag. Over ham er Skt. Anna Selvtredje anbragt. Hun står i en folderig kjole og hovedlin. I favnen holder hun en lille Jomfru Maria, der sidder i kjole, har udslået hår og en krone på hovedet. I Marias skød sidder det lille Jesusbarn.

Sidefløjene (fig. 58). På hver fløj er der seks figurer fordelt i to rækker. Figurerne er ca. 62 cm høje. Alle 12 figurer er vist stående og repræsenterer apostlene samt Paulus i varierende klædedragt. Begyndende i øverste venstre hjørne på den nordre fløj ses følgende:

A) *Uidentificeret apostel* i kjortel og kappe. Han har langt hår og fuldskæg. Med den venstre hånd griber han en bog, mens han i den anden har holdt en nu tabt †attribut.

B) *Paulus* i kjortel og med kappe. Han er vist med fuldskæg og en bog i venstre hånd, mens han i den højre bærer et sværd.

C) *Uidentificeret apostel* med langt hår og fuldskæg, iført kjortel, kappe og bælte om livet. I venstre hånd holder han en bog, mens den højre har grebet om et nu tabt †attribut.

D) *Uidentificeret apostel*, den første figur i den nedre række på tavlens nordfløj. Han står i kjortel med åben kappe og et bælte om livet. Håret og skægget er langt. I højre hånd holder han en bog, mens den venstre griber om en nu forsvunden †attribut.

Fig. 61-62. Altertavlens anden stand, øverst, o. 1500. 61. Nadveren, venstre fløj (s. 3468). 62. Bønnen i Getsemane Have, venstre side (s. 3468). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The altarpiece, second stand, top, c. 1500. 61. The Last Supper, the left wing. 62. The Prayer in the Garden of Gethsemane, the left side.*

Fig. 65-66. Altertavlens anden stand, nederst, o. 1500. 65. Piskningen, venstre fløj (s. 3469). 66. Tornekroningen, venstre side (s. 3469). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The altarpiece, second stand, bottom, c. 1500. 65. The Flagellation of Christ, the left wing. 66. The Crowning of Christ with Thorns, the left side.*

Fig. 63-64. Altertavlens anden stand, øverst, o. 1500. 63. Tilfangetagelsen, højre side (s. 3468). 64. Jesus for Pilatus, højre fløj (s. 3468). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The altarpiece, second stand, top, c. 1500. 63. The Capture of Christ, the right side. 64. Jesus before Pontius Pilate, the right wing.*

Fig. 67-68. Altertavlens anden stand, nederst, o. 1500. 67. Fremvisningen, højre side (s. 3469). 68. Korsbæringen, højre fløj (s. 3469). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The altarpiece, second stand, bottom, c. 1500. 67. The Appearance of Christ, the right side. 68. The Bearing of the Cross, the right wing.*

E) *Uidentificeret apostel*, der er vist glatbarberet og med langt hår. Han er iført kjortel, kappe og bælte om livet, hvori der hænger en pung. Den venstre hånd griber fat i bæltet, mens den højre har holdt en nu tabt †attribut. Det kunne dreje sig om Matthæus med pungen som attribut.

F) *Uidentificeret apostel* i kjortel og kappe. Håret er, som fuldskægget, langt. I venstre hånd holder han en bog, mens den højre har fattet om en nu forsvundet †attribut.

G) Første figur fra venstre i sydfløjens øvre række. *Jacob den Ældre* er vist langhåret og med fuldskæg. Han står i kjortel og kappe samt en blød hat på hovedet, hvor den traditionelle ibsskal er fastgjort til den ombukkede skygge (hans attribut). I venstre hånd holder han en bog, mens den højre har grebet om en nu tabt †genstand (nok en vandrestav).

H) *Johannes* står glatbarberet, med langt hår, i kjortel og kappe samt bælte om livet. I venstre hånd holder han en kalk, som han velsigner med den højre.

I) *Uidentificeret apostel*, der står i kjortel og kappe. Han har langt hår og fuldskæg. Med sin venstre hånd holder han en bog, med den anden har han holdt en nu tabt †attribut.

J) Den første figur fra venstre i sydfløjens nedre række. *Matthæus* vist som skægløs præst i kjortel og messehagel. Med venstre hånd holder han en bog, mens han med den højre griber om et sværd (hans attribut). Der kan muligvis være tale om en forkert identifikation af denne figur, som fejlagtigt har fået Matthæus' attribut (jf. E).

K) *Jacob den Yngre* med fuldskæg, der står i kjortel og kappe. Med sin venstre hånd holder han en bog ind til livet, mens han med den højre støtter sig til en stok.

L) *Uidentificeret apostel* i kjortel og kappe. Han har langt hår og fuldskæg. Med den venstre hånd griber han en bog, i den anden har han holdt en nu tabt †attribut.

Predellaen er høj og udformet med konkavt opstigende sider, der strækker sig halvvejs ind under tavlens sidefløje. Et sekundært indrettet skabsrum, med adgang fra begge smalsider, har mistet sine låger eller gitre.

Første stands farvesætning. Midtskabets og fløjenes indre fremstår med guld, røde, rødbrune, blågrønne og grønne farver på en dybblå og gylden baggrund, der stammer fra istandsættelsen 1970-71.[102] Farvevalget parafraserer andre senmiddelalderlige tavler, idet kun få, sporadiske rester af oprindelig staffering på kridtgrund er blevet påvist.

Anden stands malerier (fig. 60). På de bevægelige fløjes yderside er der malet fire motiver fra lidelseshistorien i to bånd, der skal læses fra venstre mod højre på tværs af fløjene (fig. 61-68). Scenerne adskilles af røde streger pyntet af en smal, skabelonmalet mæanderbort afbrudt af blomsterornamenter, begge dele i sort. Hovedparten af malerierne er medtagne og fragmentariske, men de individuelle scener lader sig fortsat bestemme.

Nadveren (fig. 61). Maleriet er stærkt beskadiget, og den venstre halvdel er stort set forsvundet. I scenen ses nu rester af disciplene med gyldne glorier, der sidder omkring et tilsyneladende rundt, opdækket bord. I forgrunden ses en velbevaret, sorthåret discipel (Judas?) i rød kjortel med en mindre pung i bæltet. Jesus' korsglorie kan svagt anes i billedets baggrund, mens en lavere glorie samme sted må tilhøre Johannes, der har lagt sit hoved i skødet på Jesus.

Bønnen i Getsemane Have (fig. 62). Feltet er det mest ødelagte, og kun sporadiske rester af hovedmotivet er tilbage, mens havens græs og indhegning tydeligt ses. I baggrunden anes blå himmel og dybblå bjerge. Armene og de bare fødder af Kristus, der ligger på knæ i bøn, kan anes. Resterne af en rød kjortel ses til højre for ham, hvilket må være fragmentet af en af de sovende disciple.

Tilfangetagelsen (fig. 63). Maleriets øvre halvdel er medtaget, men scenens enkeltheder kan tydeligt udskilles. Væbnede soldater pågriber Kristus. Yderst til højre står en soldat i rødt med spyd i hånden, mens en anden soldat i kofte og en kedelhat på hovedet bærer et rigt ornamenteret skjold på armen. I maleriets forgrund knæler Malkus med en afværgende gestus, mens en tabt lanterne ligger i havens græs.

Jesus for Pilatus (fig. 64). Den højre del af motivet er stærkt medtaget, men man kan fortsat se Jesus stå med sammenbundne hænder og nedbøjet hoved, holdt fast af soldater. Han står over for den siddende Pilatus, der stort set er forsvundet. Man ser kun bunden af hans røde kjortel og hans

hænder, som han vasker i det fad, der bliver rakt frem af en ligeledes fragmentarisk tjener. Hele scenen udspiller sig inden døre angivet ved et tofarvet flisegulv.

Piskningen (fig. 65). Maleriet er stort set forsvundet, men to bødler i billedets højre side kan stadig ses. De er i færd med at piske Jesus. Jesus selv, der efter sædvane må være vist stående, bundet til en pille, kan øjnes som en svag skygge; hans korsglorie træder tydeligere frem. Scenen udspiller sig inden døre, angivet ved et skaktavlsgulv i gråblå og gråsort.

Tornekroningen (fig. 66). Billedets højre side er mere eller mindre forsvundet, men de øvrige dele fremstår nogenlunde velbevaret. Jesus sidder centralt i billedet med blottet overkrop, iført en rød kappe. Han har en korsglorie om hovedet og omgives af en stor skare spraglet klædte bødler, der sætter tornekronen på hans hoved med træstænger. Blandt de viste personer træder en jødisk præst frem i mængden med sin hvide præstehue. Scenen udspiller sig indendørs, vist ved et flisegulv lagt i trefarvet mønster.

Fremvisningen (fig. 67). Maleriet er det bedst bevarede af dem alle. Jesus, med bundne hænder, er iført rød kappe, tornekrone og lændeklæde. Han fremvises af Pilatus for en tydeligt ophidset folkemængde. Den hvidskæggede Pilatus er iført en rød robe med hvid krave, pyntede ærmer og en spids hat. Over hans hoved løber minuskelindskriften »Ecce [hom]o« (Se, hvilket menneske); hans ord til folkemængden. Jesus og Pilatus står på en stentrappe rejst over et lille tøndehvælv. På trappen og foran denne står den blandede forsamling af soldater og broget klædte mænd, der gestikulerer og skærer ansigter af Jesus. Gruppen anføres af en jødisk præst i rød, gejstlig dragt med sort skulderslag og rød hue. I den ene hånd bærer han en skriftrulle, med den anden gør han et slag frem mod Jesus. Over den gejstlige er et snoet skriftbånd vist med minuskelindskriften: »Tolle tolle crucifige« (Tag ham, tag ham, korsfæst ham). I scenens bund, ved trappens tøndehvælv, er en lille hund afbildet.

Korsbæringen (fig. 68). Maleriet hører til blandt de bedst bevarede, men et større parti er forsvundet i den højre side. Jesus er vist centralt i billedet, iført en fodsid, brun kjortel og tornekransen på hovedet. Anført af bødler bærer han korset gennem en ophidset skare. En fragmentarisk bøddel trækker Jesus af sted, mens en anden ses i baggrunden med en kølle hævet til slag. I billedets venstre side står en fragmentarisk Jomfru Maria svøbt i hvidt klæde, med sorgfuldt nedadvendt ansigt og hænderne skjult i stoffet. Hun støttes af den unge, skægløse Johannes, der står i robe og kappe. Begge har glorier om hovedet. Under de to knæler Veronica i kjole, kappe og koneklæde om hovedet. I favnen holder hun svededugen, hvor Jesus' ansigt er blevet aftegnet. Over Jesus vajer en fane med majuskelindskrift »NOI« eller alternativt det spejlvendte »ION«. Det drejer sig nok om en forkortelse, der dog ikke umiddelbart lader sig opløse.

De faste fløjes malerier. Malerierne er stort set forsvundet og øjnes nu kun som spredte rester af kridtgrund med farvespor.

Tavlens billedprogram er Passionen, der indledes med Nadveren på fløjenes yderside, anden stand, og afsluttes med Korsfæstelsen i første stands storfelt. Sammenstillingen af Korsfæstelsen og apostlene henviser til korsofferets forplantning fra den bibelske fortælling og ud i verden, ikke mindst til menigheden. De faste fløjes tabte motiver har formentlig, efter sædvane, været stående helgener.

Forlægsmateriale. Sissel F. Plathe og Jens Bruun har påvist, at malerne, der udførte motiverne på de bevægelige fløjes ydersider, blandt andet benyttede træsnit af Martin Schongauers 12-blads passionsserie fra o. 1480.[103] Man genkender en let bearbejdet udgave af Schongauers *Fremvisningen* og *Korsbæringen* på tavlen. De øvrige maleriers fragmentariske tilstand vanskeliggør identifikationen af mulige forlæg, mens første stands træskærerarbejde ligner mange andre værker fra samme tid, uden der kan udpeges egentlige forbilleder.

Værksted, datering og proveniens. Viggo Thorlacius-Ussing inkluderede 1950 tavlen i en spredt gruppe af tavler fra Møgeltønder (*DK SJyll* 382 f.), Magleby (*DK Sorø* 942) samt brudstykker af tavler fra Særslev (*DK Odense* 5958) og Vonsbæk (*DK SJyll* 510 f.). Sammenskrivningen skete på grundlag af figurernes let idealiserede kropsholdning og ansigtstyperne, der beskrives som 'stærkt jødisk'. Hele gruppen blev tilskrevet den lybske billedskærer Henning von der Heyde.[104] Uden

Fig. 69. Altertavlen, o. 1500. Først stand før moderne restaureringer (s. 3471). Foto E. Bayer 1908. I NM. – *Altarpiece, c. 1500. First condition before modern restorations.*

eksplicit at nævne Egtved afviste Erik Moltke få år senere gruppen som værende andet end et forlægsfællesskab (*DK SJyll* 2844). Allerede 1926 havde Francis Beckett stilistisk knyttet altertavlerne i Møgeltønder og Horsens Klosterkirke til samme værksted; en tolkning Birgitte Bøggild Johannsen senere fulgte (*DK Aarhus* 5780).[105] Samme sted afviste hun, som Moltke, den større værkstedsgruppe, som Thorlacius-Ussing havde etableret, men påpegede slægtskabet mellem de folkerige kalvariescener i Møgeltønder, Horsens og tavlen fra Kristkirken i Tønder (nu i Fahretoft, Sydslesvig, jf. *DK SJyll* 954) og Særslevfragmentet. Jan Friedrich Richter føjede 2007 tavlerne i Egtved og Brændekilde (*DK Odense*, 3022-30) til denne gruppe og så mere end et slægtskab imellem disse tavler, som han etablerede et egentligt værksted omkring.[106] Den stilistiske sammenstilling, hvor Richter mente at genfinde den samme hånd, er navnlig baseret på de samme hovedtyper og genbrugte figurgrupper, men som han også selv påpegede, er ingen af tavlerne identiske og udviser alle store indbyrdes forskelle. Ikke desto mindre er tavlernes træskærerarbejder så nært beslægtede, at man forsigtigt kan betragte dem som værkstedsgruppe, indtil yderlige tekniske analyser foreligger.

Der har hersket en grad af usikkerhed omkring Egtvedtavlens datering. Erik Skov daterede den 1957 til o. 1500.[107] John Kvist daterede den imidlertid 1978 til o. 1425 i sin behandling af tavlen.[108] Den datering diskuterede Vivi Jensen 1987 og endte med at henlægge tavlens produktion til 1400-tallets slutning.[109] Vivi Jensens datering blev understøttet af Ebbe Nyborg, der fæstnede den til o. 1475 (s. 672). På baggrund af de anvendte gra-

Fig. 70. Altertavlen, o. 1500. Anden stand før moderne restaureringer (s. 3471). Foto E. Bayer 1908. I NM. – *Altarpiece, c. 1500. Second condition before modern restorations.*

fiske forlæg kan tavlens malerier dog tidligst være udført efter 1480. Sissel F. Plathe vendte sammen med Jan Richter tilbage til Erik Skovs datering af tavlen til o. 1500, og den datering understøttes her på baggrund af den stilistiske udformning, navnlig de korsfæstede figurers kropsmodellering, klædedragterne og soldaternes panser.

Vivi Jensen foreslog, at tavlen i Egtved oprindeligt stod i Kolding Skt. Nikolaj, baseret på sammenfaldet mellem tavlens helgenfigurer og de tilsvarende helgener på korstolene i Kolding (s. 700).[110] Der er ikke noget, som antyder en formel relation de to kirker imellem, men hun fremlagde den tanke, at tavlen kunne være flyttet, da Caspar Markdanner 1589 stiftede den nye altertavle i Kolding (s. 663), hvorefter den gamle tavle blev bragt til Egtved, hvor han også stiftede andet inventar (jf. prædikestolen, s. 3478, stolestader, s. 3483 og klokken, s. 3490). Den tolkning er efterfølgende støttet af Ebbe Nyborg (s. 672), og relationen til Kolding synes da også plausibel, om end det forbliver spekulation, idet intet taler imod, at tavlen kunne være udført specifikt til Egtved Kirke.

Ændringer og istandsættelser. Tavlen er løbende blevet restaureret; første gang som en egentlig konservering 1908 af E. Bayer, der fæstnede tavlens malerier og rensede de på dette tidspunkt stærkt brunede og af alterlys sværtede figurer.[111] Den største ændring var, at han fik fjernet et sekundært opsat topstykke, en gavltrekant formentlig tilføjet o. 1862 i forbindelse med kirkens istandsættelse (jf. fig. 147).

1921-22 gennemførte Harald Munk en omfattende istandsættelse af tavlen, hvor fløjenes malerier blev fæstnet, og hvor manglende krabbeblade på figurbaldakinerne blev tilføjet.

Fig. 71. Altersæt, 1739 (s. 3472). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Altar set, 1739.*

Tavlen gennemgik endnu en omfattende restaurering 1970-71 ved Aage Sørensen, hvor alle dele blev skilt ad og samlet på ny, mens malerierne farvelag blev fæstnet med lim. Figurbaldakinernes gitre blev i vidt omfang suppleret med nye, mens der til hovedfeltets figurer blev tilføjet to spyd og en hammer.[112] Endvidere fik Skt. Olaf-figuren tilføjet en økse af sølv, doneret af retaureringshåndværkerne.[102]

Senest er løse partier i fløjenes malerier 2005 blevet fæstnet med lim.[113]

Tidligere stafferinger. Harald Munk påviste 1923 rester af tavlens oprindelige staffering på kridtgrund, men resterne var for få til at lade sig rekonstruere.[114] Chr. A. Jensen beskrev 1908 tavlens staffering i oliefarve fra 1863 som gråhvid (figurerne) på en blå baggrund med enkelte, forgyldte detaljer og gyldne indskrifter.[111] På predellaen konstaterede Aage Sørensen i 1966 rester af en sort staffering som inderste lag, hvorover han påviste en lys grøn farve.[115]

Altersæt (jf. fig. 71), 1739, er udført i guldsmed Jens Didrichsen Buchs værksted, Kolding, og skænket af amtmanden over Koldinghus amt, kammerherre og greve Frederik Oertz. Den 22 cm høje *kalk* har en fod med seks rundbuede tunger på en tilsvarende fodplade med standkant. På det seksledede skaft er en kanneleret knop. Det glatte bæger med hældetud er fornyet 1952.[18] Fodpladen har flere mærker, hvoraf den ene kan identificeres som Jens Didrichsen Buchs mestermærke.[116] Et andet er formentlig et utydeligt, uidentificeret bymærke, mens der også er stemplet et lødighedsmærke og indprikket en vægtangivelse. Under fodpladen står der med skriveskrift: »Af Amtmanden over Coldinghuus Ambt CammerHerre Friedrich Greve af Øertz givet til Egtved Kirche 1739« Kalken blev istandsat 2004.[117] Den tilhørende *disk* (jf. fig. 71), 15 cm i tværmål, har graveret et hjulkors på fanen. Under bunden læses med skriveskrift: »Af Amtmanden over Coldinghuus Ambt CammerHerre Friedrich Greve af Øertz givet til Egtved Kirche 1739«. Ydermere er bunden stemplet med to mærker, hvoraf det ene kan identificeres som Jens Didrichsen Buchs, det andet er formentlig et ukendt bymærke.

†*Altersæt*. Omtalt 1700 som 'en sølvkalk og disk'.[10]

Oblatæske (jf. fig. 71), o. 1739, formentlig udført af guldsmed Jens Didrichsen Buch. Den ovale æske, 5,4 cm høj, 10,7 lang på det længste sted, er udført med et profileret, hvælvet låg. Under bunden er Jens Didrichsen Buchs mestermærke indgraveret to gange.[118]

Alterkande (fig. 72), udført 1930, skænket af Lene Marie Lieh (jf. dåbsfad og dåbskande). Den 32 cm høje kande har en cirkulær, profileret standkant, vaseformet korpus, en smal hældetud samt en hank med et karakteristisk afbrudt løb. Det profilerede, hvælvede låg krones af et ligearmet kors. På standkanten er med skriveskrift indgraveret: »Skænket til Egtved Kirke Paasken 1930 af Lene Marie Lieh«.

†*Alterkande*, af porcelæn, indkøbt 1844, og 1962 omtalt som ikke længere i brug.[64]

Sygesæt. 1) (Fig. 73), sammenbragt af forskellige dele. *Kalken*, o. 1860, 10 cm høj, har en cirkulær, profileret fod med tilsvarende fodplade og cylinderskaft med knop. Det glatte bæger med spids tud er sekundært udvidet. I standkanten er der indsat et lille oblatgemme i form af en skuffe, og et ligearmet kors er indgraveret på foden. De to *særkalke*, o. 1890, 7,2 cm høje, har en glat, cir-

Fig. 72. Alterkande, 1930 (s. 3473), skænket af Lene Marie Lieh. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Altar jug, 1930.*

Fig. 73. Sygesæt nr. 1, o. 1860 (s. 3473). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Communion set for the sick no. 1, c.1860.*

kulær fod og cylinderskaft med vulst. Et latinsk kors med trepasformede ender er indgraveret på det glatte bæger. *Disken*, o. 1860, 6,8 cm i tværmål, er glat og hører sammen med kalken. *Oblatæsken*, 2,5 cm høj, 5,3 cm i tværmål, er udført med en kuglestavsbort langs foden og et fladt låg, hvor randen ligeledes har en kuglestav, mens et hjulkors er indgraveret midt på låget. Sættet opbevares i et *træetui*, der er samtidigt med kalken og disken, udvendig betrukket med sort læder, indvendig med rødt fløjl og lukket med messinghægter.

2) Formentlig indkøbt o. 1952, består af *kalk* (fig. 74), 13,2 cm høj, med en profileret standkant, keglestubfod og et cylinderskaft med knop.[18] Det glatte bæger med tud har en profileret mundingsrand. Hertil hører en mindre særkalk med keglestubfod, cylinderskaft med profileret knop og et fladt, glat bæger. *Disken*, 8,8 cm i tværmål, er glat. *Oblatæsken*, 2,4 cm høj, 4,1 cm i tværmål, er udført glat og med et hvælvet låg, hvorpå et latinsk kors er indgraveret. Til sættet hører også en klar *vinflaske*, 12 cm høj, med let hvælvet skruelåg i sølv. Sættet er stemplet og indkøbt hos sølvvarefabrikken Th. Marthinsen, Norge. Det opbevares i en kuffert af sort plastik.

Fig. 74. Kalk fra sygesæt nr. 2, o. 1952 (s. 3474). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Chalice from Communion set for the sick no. 2, c. 1952.*

Fig. 75. Alterstager, o. 1600, skænket af Søren Clemensen og Gertrud Knudsdatter (s. 3474). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Altar candlesticks, c. 1600, donated by Søren Clemensen and Gertrud Knudsdatter.*

†*Vinskummeskeer*. 1) Opregnet o. 1900, af sølv.[18] 2) Sølvske indkøbt 1903 og nævnt sidste gang 1962.[72] Muligvis er de to skeer identiske.

Alterstager (fig. 75), o. 1600, skænket af Søren Clemensen og Gertrud Knudsdatter. De 42,5 cm høje stager har en cirkulær, profileret fod og standplade, balusterskaft med en smal knop og vaseformede led samt stærkt udkraget, profileret lyseskål. På den ene standplade er med versaler indgraveret: »Denne lysesag har Sören Clemensön oc Gertrud Knudsdater : Iovstrup gifvet til Egto kircke«.

Syvstager (fig. 76). 1) O. 1900, 57,5 cm høj, af messing. 'Titusstage' med kvadratisk fod på fire ligeledes kvadratiske ben. Et balusterskaft hæver sig fra et halvkugleled på fodstykket, hvorfra de cylinderformede arme, der danner halvcirkler, udgår. Armene bærer en smal plade, hvorpå de syv vaseformede lysskåle er anbragt. Nu hensat på skibets loft.

2) O. 1930, skænket af Sigurd Laursen Vig. Af messing, 57 cm høj 'Titusstage', med ottekantet fod i tre afsæt, balusterskaft, der hæver sig fra en keglestub med løvværk i forsinket skønvirkestil. De cylinderformede, bøjede arme danner parvise halvcirkelslag og er udstyret med knopper og bærer vaseformede lyseskåle. På foden læses med skriveskrift: »Fra Sigurd Laursen Vig, Sognepræst ved Egtved Kirke 1926–1930«. Opstillet i niche i skibets østende.

†*Alterbøger m.m.* 1) En ny bibel var anskaffet 1874.[18] 2) O. 1900, en alterbog.[18] 3) En ny bibel og salmebog blev 1935 indkøbt til præsten og organisten.[18]

†*Messehagler.* 1) Omtalt 1700, af rødblommet atlask.[10] 2) Nævnt 1813 som 'anstændig', men samme messehagel var 1833 nu i 'tarvelig stand'.[119] 3) Beskrevet 1862, af fløjl, og repareret 1879 af skrædder Petersen i Kolding.[65] 4) En hagel er nævnt 1962, muligvis identisk med nr. 3.[18]

Alterskranke (jf. fig. 57), 1969, tegnet af arkitekt Rolf Graae, Varde, af guldmalet smedejern, opsat som rektangel.[120] Skranken består af spinkle balustre nedfældet direkte i korgulvet, der bærer den vinkelrette håndliste og hylde til særkalke. Knæfaldet, af træ, og håndlisten er betrukket med olivengrønt læder.

†*Alterskranker.* 1) Omtalt 1840, fordi skrankens gitter trængte til at blive opmalet.[31] 2) (Jf. fig. 56), 1878, af træ og opsat i oval form.[18] Den består af alterskranke med aluminiumsmalede balustre og et sortlakeret håndløb. Selve knæfaldet er betrukket med rødt fløjl. Bemalingen kan føres tilbage til 1922, udført af Harald Munk.[114] Efter 1969 henlagt på kirkens loft.

Døbefont (fig. 77-87), romansk, af lys grå granit, 86 cm høj. Kummen, 36 cm høj, 71 cm i tværmål, er cylinderformet og prydes af en arkadefrise, hvor arkadernes piller er udført med skematiske baser og vederlagsmarkeringer eller kapitæler. I hvert bueslag er der udført et identisk liljeornament med fire blade, hvis to øvre ender slutter i en rudimentær hjerteform. Ydermere er kummens top markeret med en rille under mundingsranden. Den hviler på et ganske kort, cirkulært skaft, der møder kummens bund med en kraftig vulstring. Foden, 34 cm høj, har form af et kapitæl prydet af vulstled, der slører fodstykkets kvadratiske udgangspunkt. På hvert af fodens fire hjørner er en siddende menneskeskikkelse i højt relief: en kvinde i kjole, kappe og hovedlin, en siddende, skægget mand iført kofte med en stok eller et sværd i hænderne, en fragmentarisk mandsfigur (Kristus?) med langt hår, muligvis

Fig. 76. Syvstager (s. 3474). Nr. 2, til venstre, o. 1930, skænket af Sigurd Laursen Vig. Nr. 1, til højre, o. 1900. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Seven-branched candelabrum. No. 2, on the left, c. 1930, donated by Sigurd Laursen Vig. No. 1, on the right, c. 1900.*

Fig. 77-82. Den romanske døbefonts liljeornamenter (s. 3475). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Lily ornaments on the Romanesque baptismal font.*

nøgen, samt en korthåret mand, muligvis med tonsur, der griber om et mindre objekt (en kalk?).

Fonten slutter sig til den umage gruppe af jyske arkadefonte, som M. Mackeprang satte i et værkstedsfællesskab med fontene fra Anst (*DK Ribe*, 2493), Lejrskov (*DK Ribe*, 2436), Vedsted (*DK Haderslev*, 637) og Hejls (Nørre Tyrstrup Hrd.).[121] Der er store ligheder fontene imellem, men også forskelle, som problematiserer gruppe-ringen. Mackeprang daterede ydermere gruppen som senromansk, fra o. 1200, hvilket vanskeligt lader sig efterprøve. Fonten blev 1886 afrenset for sin bemaling, men der optræder fortsat spredte farvespor på kummen og foden.[18] Døbefonten er opstillet i skibets nordøstre hjørne.

Fig. 83. Døbefont, romansk (s. 3475). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Baptsimal font, Romanesque.*

†*Fontelåg*. 1868 kasserede man det gamle fontelåg og et nyt, 'sømmeligt' låg blev anskaffet.[29]

Dåbsfad (fig. 88), 1929, skabt hos Knud Eibye, Odense, hvis mærke står under fanen, og skænket af Lene Marie Lieh. Fadet, 67,6 cm i tværmål, af messing, er rigt udsmykket med relieffer i et historiserende udtryk. I bunden har fadet et stort, ligearmet kors, omgivet af en indskrift i kapitæler: »Døber dem til faderens og sønnens og den hellige aands navn«. Fanen prydes af seks rundbuer, hvori der skiftevis er anbragt tre reliefbilleder, og teksten er: »Egtved«, »Kirke«, »1929«. Billederne viser Jesu Fødsel, Jesu Dåb og Jesus, der prædiker. Mellem hvert bueslag er et vinget englehoved, mens fadets rand smykkes af en løvværksbort. Her løber også en indskrift med skriveskrift: »Skænket 1929 af Lene Marie Lieh f.

Knudsen, til minde om hendes mand gaardejer Jens Jørgensen Lieh. Bøgvadgaard, f. p. Liehgaard 1840, d. 1913, og søn stud. art. Knud Peder Jørgensen Lieh, født 1872, d. 1891«.

†*Dåbsfade.* 1) Omtalt 1834, af fajance.[31] 2) Et fad af tin. Omtalt 1862.[18] 3) 1868 blev 'det gamle fad' kasseret. 4) Nævnt o. 1900, af messing.[18]

Dåbskande (fig. 89), 1929, af messing, og formentlig samhørende med dåbsfadet; nok udført af Knud Eibye. Den 36 cm høje kande har en cirkulær, profileret fod, vaseformet korpus og en bred tud samt en svungen hank. Et ligearmet kors er udført i relief på korpus. På foden er med skriveskrift indgraveret: »Egtved Kirke 1929«. Tilsvarende kander kendes fra Stenstrup (*DK Svendborg*, 2157), Seden (*DK Odense*, 3470) og Stubberup (*DK Odense*, 4766).

†*Dåbskande,* omtalt o. 1900, udført i blik.[18]

Fig. 84-87. Figurfremstillinger på den romanske døbefonts fod (s. 3475). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Depictions of figures at the foot of the Romanesque baptismal font.*

Fig. 88-89. 88. Dåbsfad, 1929 (s. 3476), skænket af Lene Marie Lieh. 89. Dåbskande, 1929, nok udført af Knud Eibye (s. 3477). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *88. Baptismal dish, 1929, donated by Lene Marie Lieh. 89. Baptismal jug, 1929, probably made by Knud Eibye.*

Prædikestol (fig. 90-95), 1609, måske udført af Claus Lauritsen, formentlig bestilt og doneret af ægteparret Caspar Markdanner og Sophie Oldeland.[122] Stolen, i pyntet højrenæssancestil, omfatter en kurv i fire fag med tilhørende lydhimmel og en opgang fra 1954. Kurvens fag har arkadefyldinger. Hver fyldings arkade har glatte piller udstyret med diamantbosser og afsluttes af joniske kapitæler, der bærer profilerede bueslag med volutter i sviklerne og krones af et rulleværksornament. I arkaderne, der er illusionistisk udført med volutornamenter, som antyder et halvkuppelhvælv, står de fire evangelister i kjortel og kappe på en profileret plint, der smykkes af den enkelte evangelists symbol. I første fag står Matthæus med langt, tvedelt skæg og bogen i hånden, i andet fag ses Markus med busket fuldskæg samt pen og bog i hånden, i tredje fag er en kortskægget Lucas med bogen under armen, mens en skægløs og krølhåret Johannes står i fjerde fag, ligeledes med bogen under armen. Fagene adskilles af toskanske frisøjler, stående på baser og med prydbælter af beslagværksornamentik, mens søjlerne afsluttes med joniske kapitæler.

Postamentet har profilerede fyldinger mellem fremspringende volutter dekoreret med bladornamentik. I fyldingerne er karvskårne indskrifter med bibeltekster hentet hos arkadernes evangelist. Fra første fag læses mod højre: 1) »Denne er min elskelige søn i hvilken ieg hafver behageligheed hannem skulle i høre mat 17«. 2) »Gaar Bort i all verden oc Predicker Evangelium far all creatur Mar 16«. 3) »Hvo som Eder hører hand hører mig oc hvo eder faracter Hand faracter mig Luc 10«. 4) »Mine Faar Høre min rost oc ieg kender dem oc de følge Mig oc ieg gifver dem det evige liff Ioh 10«. I andet fag er våbnerne for Caspar Markdanner (en stående, kronet løve, der griber et træ) og dennes hustru Sophie Oldeland (et ulvehoved over tre vandløb) ledsaget af de karvskårne initialer »C M« og »S O« (fig. 91).

Frisens glatte felter er adskilt af prydfremspring med vingede, krølhårede englehoveder på frontstykket og volutter på siderne. Den fremskudte gesims smykkes af en kronliste med tandsnitsfrise. Stolen afsluttes nederst af symmetriske hængestykker med volutprydet beslagværksornamentik flankeret af hængekugler. Prædikestolen hviler på en retkantet bjælke, der blev forkortet 1898.[18] Opgangen er udført 1954 med to glatte fyldings-

Fig. 90. Prædikestol og lydhimmel, 1609, måske udført af Claus Lauritsen, formentlig skænket af Caspar Markdanner og Sophie Oldeland (s. 3478). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Pulpit and sounding board, 1609, perhaps made by Claus Lauritsen, probably donated by Caspar Markdanner and Sophie Oldeland.*

ST. MATHÆVS
ST. MARCVS.
ST. IOHANNES
DENNE ER MIN ELSKE
GE SON I HVILCKEN I
HAFVER BEHAGELIGH
HANNEM SKVLE I HØRE
GAAR BORT I ALL VERDEN
OC PRE
DICKER
EVANGE
ILVMBR
ALLCREA
TVR MAR
TE
MINE FAAR HØRE MI
ROST OC IEG KENDER
EM OC DE FØLGE MIG
E IEG GIFVER DEM DET
EVIGE LIFF IOH 10

paneler og spinkel håndliste.[18] Før dette var trappen allerede 1833 blevet fornyet.[31] Den første adgang til stolen var formentlig via en †dør brudt gennem den søndre alterniche i triumfvæggen (jf. s. 3434).

Lydhimlen er sekskantet med en ganske smal frise og en gesims båret af krumknægte. Over gesimsen står fire volutornamenterede topstykker; det ene stykke bærer Christian IV's monogram kombineret med dronning Anna Cathrines initialer i et kronet skjold. Dette flankeres af to topstykker med et vinget kerubhoved, mens det sidste bærer den karvskårne tekst: »anno 1609«. En udskåren roset er anbragt i centrum af himlens loft.

Prædikestolens udformning i højrenæssancestil har få direkte paralleller på egnen, men der er et stærkt stilistisk slægtskab med den noget enklere stol, som Caspar Markdanner bekostede til Kolding Skt. Nikolaj 1589 (s. 695-97). Man finder også det samme højrenæssanceudtryk i altertavlen, som ægteparret Casper Markdanner og Sophie Oldeland stiftede til samme kirke i Kolding 1589 (s. 663-73), om end denne er langt mere imposant end stolen i Egtved. Billedskærer ved Koldinghus Slot, Claus Lauritzen, har været foreslået som manden bag prædikestolen, og denne tilskrivning er en oplagt mulighed.[123]

Prædikestolen står med sort og olivengrøn farve samt gyldne stafferinger. Evangelisternes klædedragt er suppleret med støvet rød, blå og grå, mens figurerne har en let rosa karnationsfarve. I frisen er de fire evangelisters navne malet med gyldne kapitæler. Alt sammen stammer fra istandsættelsen 1970-71. Noget kunne tyde på, at stolen oprindeligt kun har stået med en partiel bemaling. Under stolens konservering 1966 blev det påvist, at der i de glatte piller i fyldingsfagenes arkader, samt arkadernes top, var indlagt smalle lister i mørkt træ. Derved har man med intarsiateknik skabt et indtryk af kannelering, hvorfor man næppe planlagde en bemaling af disse partier. Der blev dog også fundet rester af rød og blå samt karnationsfarve på stolen, som må høre til det oprindelige udtryk.[115] I 1800-tallet, usikkert hvornår, blev stolen malet i lyse farver med blå og mørkegrå detaljer, mens evangelisterne stod hvidmalede på blå baggrund.[115] Denne bemaling blev erstattet under Harald Munks istandsættelse af stolen 1922, hvor stol og himmel stod i stærk blå med sorte fyldinger og gyldne detaljer.[114]

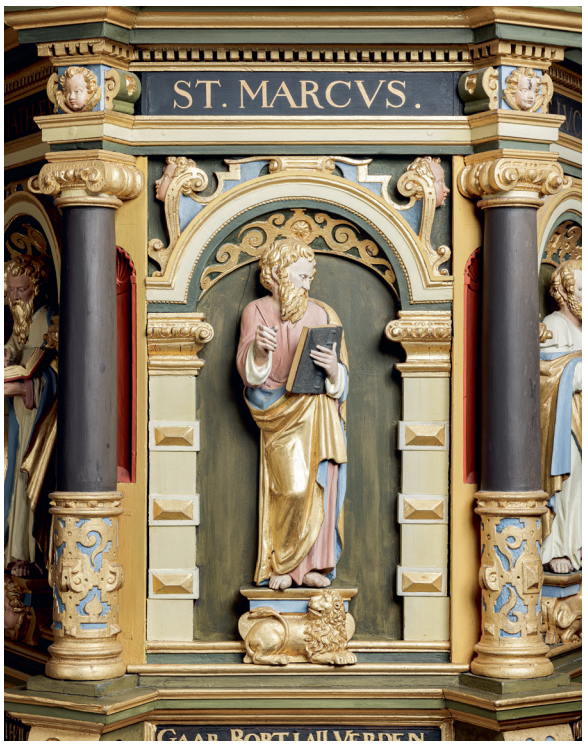
Harald Munk foretog 1922 den første egentlige konservering af stolen, hvor løse led blev fastgjort igen og stolens bund sikret med nyt træ. Der blev

Fig. 92-95. Prædikestolens fyldingsfag (s. 3478). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The filling sections of the pulpit.*

Fig. 91. Prædikestol, 1609, detalje. Caspar Markdanners og Sophie Oldelands våbner (s. 3478). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Pulpit, 1609, detail. The coats of arms of Caspar Markdanner and Sophie Oldeland.*

ST. MATHÆVS.

ST. MARCVS.

ST. IVCAS
HVO SOM EDER HØRER

ST. IOHANNES
MINE FAAR HØRE MI

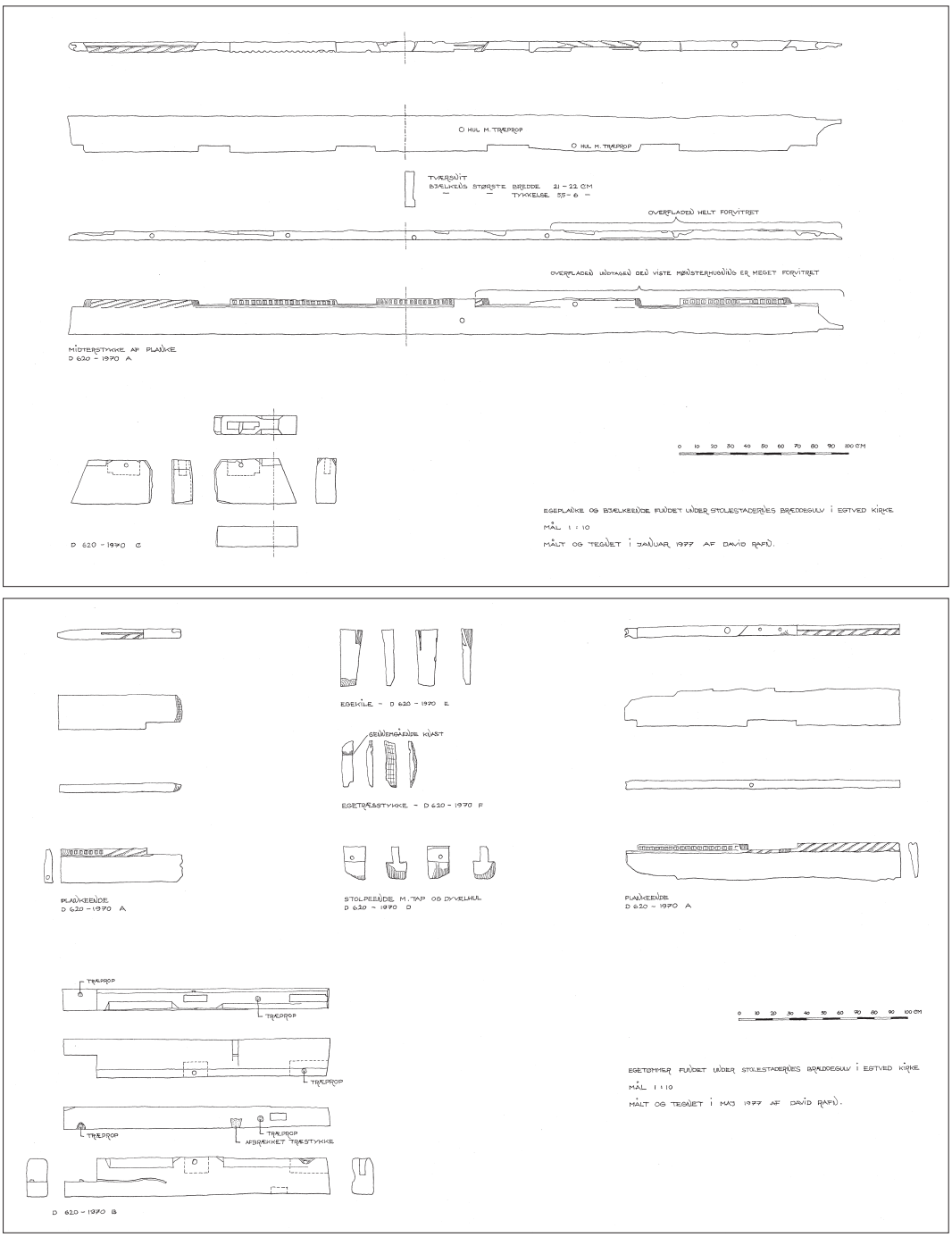

Fig. 96a-b. Opmåling af fragmentarisk, tømret †vægbænk (s. 3483). 1:40. Tegning David Rafn 1977. I NM. – *Scale drawing of fragmentary, timber †wall bench.*

endvidere foretaget kompletteringer på de fire evangelistfigurer de steder, hvor fingre, foldekast og andre detaljer var brækket af.[114] Aage Sørensen istandsatte stol og himmel 1970-71, hvor et af stolens opgangsfag, gulvet, dele af himlens gesims samt en række lister blev fornyet.[102] Senest gen-

Fig. 97-98. Fragmentarisk, tømret †vægbænk (s. 3483). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Fragmentary, timber †wall bench.*

nemgik prædikestolen en restaurering 2005 ved konservator Jens Johansen, hvor løse detaljer blev limet fast igen.[113]

†*Prædikestolsbeklædninger.* 1) 1853 ønskede man stolen ombetrukket med fløjl.[31] 2) 1876 blev stolen betrukket i rødt fløjl med gule silkefrynser.[18] 3) Beskrevet 1966, som udført i rødt fløjl med guldkors og frynser.[115]

Stolestader (jf. fig. 105) med 101 cm høje gavle, 1969, tegnet af Rolf Graae, der prydes af et rektangulært, forsænket felt, mens bænkenes ældre, genanvendte ryglæn er inddelt i fire fyldingsfag.[120] Til Graaes bænkerækker hørte også (†)låger ud imod skibets midtergang, som efterfølgende er blevet nedtaget og hensat på skibets loft. Stolestaderne står med mørkegrøn farve.

†*Stolestader.* 1) (Fig. 96a-b, 97-98), tre *egeplanker samt nogle stumper (inv.nr. D620/170a-f), 460×20 cm, 162×20, 72×20 fundet i skibets gulv under istandsættelsen 1970 (jf. s. 3461). Plankerne, der formentlig skal opfattes som et hele, stammer nok fra en middelalderlig, tømret vægbænk, hvis relativt groft tilvirkede forside er præget af tydelige øksespor. I den ene ende er bjælkens kant pyntet af en tovsnoning afløst af en form for gentaget tandsnitsrelief. De to dekorationer er adskilte af udsavede, rektangulære udskæringer. Plankerne synes at slutte sig til gruppen af romanske eller højmiddelalderlige vægbænke, som blev påvist af Erik Skov.[124]

2) 1581 fik Niels Pedersen stadfæstet brugsretten til den anden stolerække fra øst.[125]

3) O. 1609. 1766-69 fortælles det, at kirkens første sæt stole skulle tilhøre gården Hjelmdrup ved Egtved og bære Caspar Markdanners våbenskjold. Stolene er formentlig indsat omtrent samtidig med prædikestolen (jf. s. 3478).[126]

4) O. 1625 lod Joen Hansen fra Bølling en stol opstille som den første efter den forreste, der hørte til Hjelmdrup (jf. ovf.).[125] I forbindelse med den strid, der udviklede sig på grund af dette, oplyses det, at der nu var 12 rækker stole i kirken.[127]

5) (Jf. fig. 56), formentlig 1800-tallets begyndelse. De relativt enkle gavle havde rektangulær form, men var øverst afsluttet af en sadeltagslignende kapitæl, hvorunder der tilsyneladende løb en rille og vulst. Ryglænet var et enkelt bræt. Stolene blev 1905 meldt solgt for 28,50 kr.[29]

6) Opstillet 1905 efter salget af de ældre bænke (jf. nr. 2), tegnet af arkitekt Andreas Hagedrup (Kolding) og udført af snedker Martin Thomsen, i bøgetræ, med 102 cm høje gavle. De ornamenterede gavle er udført med en udskåret rundstav nederst. Et reliefbånd med cirkelornament markerer bænkens sædehøjde på gavlen, mens en lille konsol bærer en udskåret træknop over overgangen mellem gavlens øvre og nedre del. Over sædet er gavlen udført med et svaj og afsluttes øverst i en blomsterform, der indrammer

et ornament: en opstigende sol fra en horisontlinje. Gavlene står fortsat med brun egetræsåddring og sortmalede detaljer; en staffering, som nok dateres til 1912, hvor det oplyses, at stolene blev nystafferet.[18] Et antal af gavlene opbevares på kirkens loft; sæder og ryglæn er forsvundet.

Præstestol (fig. 99), indkøbt 1878.[128] Armstol af bejdset eg, polstret med mørkebrunt læder fastgjort ved messingsøm på sæde og ryg. De svungne armlæn er dekoreret med kannelering og hviler på snoede støtter. Forsargen er udstyret med et groteskeornament i form af to nøgne mandslinge, der flankerer en vase med frugt og omgives af symmetrisk, volutsvunget løvværk. Forbenene er pyntet med snoede partier og planteornamenter, mens bagbenene udelukkende er drejet som snoede. Alle ben hviler på et drejet kugleled. Hensat på orgelpulpituret.

†*Præstestol.* Omtalt 1862, hvor den stod ved alteret.[18]

Fig. 99. Præstestol, indkøbt til koret i 1878 (s. 3484). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Vicar's chair, purchased for the chancel in 1878.*

†*Degnestol.* 1753 var det panel, der bar degnestolens boghylde, 'uduelig' og skulle udbedres.[47] Det er formentlig på denne stol, Søren Abildgaard læste navnet »Mats Buch«.[129] 1842 blev degnestolen udvidet, om der er tale om den samme stol eller en ny, er uklart, men det er givetvis denne udvidede stol, der 1862 stod ved alteret.[65]

Løse stole. 1) Folkestolen (J39), tegnet af Børge Mogensen, af bøg. De i alt otte stole er opstillet i koret, omkring døbefonten og under prædikestolen. 2) Nyere, af eg med kvadratiske ben og fletsæde. De fire stole står i tårnrummet.

†*Løse stole.* Kirken forpligtede sig 1910 til at indkøbe 40 fletstole eller lignende.[18]

Bænke. 1) 1969, samtidige med stolestaderne.[120] De to bænke er udformet uden ryglæn og ligner sæderne i stolestaderne. De er malet mørkegrønne og fastmonteret i skibets nordøstre hjørne ved døbefonten.

2) 1969, tre bænke med ryglæn af samme udformning som skibets stolestader, blot er gavlene 90 cm høje, og hældningen på rygstykket er stærkere.[120] Malet mørkegrønne og opstillet på orgelpulpituret.

†*Bænk*. 1) O. 1900, to løse bænke på pulpituret.[18] 2) To gavle i fyrretræ, 91 cm høje, med svejfet fodstykke. Gavlene er formentlig en rest af de bænke, der blev indkøbt til pulpituret 1933.[19] Brunmalet. Nu henstillet på skibets loft.

Vægpaneler (fig. 100-03, 149), o. 1575-1600, i ungrenæssancestil, strækker sig langs skibets nord- og sydvæg samt kormurens nordside. Panelerne er af fyrretræ, 205×45 cm, og udført med fyldingspaneler i to rækker. De nedre fyldinger er enkle, rektangulære felter, mens den øvre række er udformet med en arkade i form af to kannelerede lisener, der bærer et bueslag med tandsnit på profilerede kapitæler. I nordsidens paneler flankerer to oculi i lavt relief arkaden, mens man på sydsidens paneler finder to trebladede blomster samme sted. Panelet afsluttes øverst i en fremskudt, rigt profileret og volutbåret gesims.

Dele af panelerne er tydeligvis løbende blevet udskiftet. De tidligste dokumenterede udbedringer er sket 1868, hvor to fag ved prædikestolen blev udskiftet, mens man eksempelvis 1893 udskiftede fyldinger i et par af sydsidens fag.[65]

Fig. 100-01. Indridsede initialer og årstal på vægpaneler, o. 1575-1600, i skibet (s. 3484). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Incised initials and year on wall panels, c. 1575-1600, in the nave.*

At panelernes grundstamme dog fortsat er den oprindelige, fremgår af indridsede bomærker og indskrifter, hvor man blandt andet finder årstallet 1617 i nordsiden sammen med initialerne »H.S.P« (fig. 100).

Panelerne står i dag i afrenset træ med sværtede detaljer, hvilket ifølge konservator Aage Sørensens undersøgelse 1966 var den oprindelige fremtoning.[115] †*Stafferinger*. 1) En brun egetræsådring med røde og sorte detaljer. 2) En lys grøn bemaling med mørkegrønne detaljer og påmalede, mørkegrønne blade ved de udskårne oculi.

Pengeblok, o. 1700, af ubehandlet egetræ, 102 cm høj. Blokken er beslået med to vandrette jernbånd, og lågen lukkes ved et bredt hængsel, fastgjort på stokken. Låget har en bred pengerille. Blokken er fastgjort til orgelpulpituret, ved kirkedøren, i skibets vestende.

To *pengebøsser*, indkøbt 1935, af messing, ottekantede med †pengetragt foroven og et malteserkors i relief på forsiden.[18] Opsat i vest på de nederste stolestadegavle ved kirkedøren.

(†)*Pengebøsser*. 1) Omtalt 1862,[18] af jernblik, cylinderformet dåse med vulst ved mundingsran-

Fig. 102-03. Bomærke på vægpaneler, o. 1575-1600, i skibet (s. 3484). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Logo on wall panels, c. 1575-1600, in the nave.*

den og retkantet pengetragt på det profilerede låg samt beslag til hængelås. Bøssen var formentlig sortmalet, og der kan fortsat øjnes en indskrift i hvid skriveskrift: »Til de fattige«. Hensat på skibets loft.

2) 1800-tallets slutning, af jernblik, cylinderformet dåse med vulst ved mundingsranden og pengetragt på det konkave låg samt beslag til ophængning. Bøssen var formentlig sortmalet. Hensat på skibets loft.

†*Klingpung*, nævnt 1751 som slidt.[47]

Dørfløje. Den *udvendige* dobbeltfløj (jf. fig. 30), o. 1953, er sortmalet i det ydre, lakeret på inderside, og med hængsler udført som flammetunger.[18] Den har klare paralleller til dørfløjen ind til våbenhuset i Ødsted (jf. s. 3404). I tårnets vestmur. *Indvendig* dobbeltfløj, nyere, med to paneler i hver dør. Malet mørkegrøn med panelernes kant i brungul. I skibets vestmur.

†*Dørfløje*. 1856 ønskede man våbenhusets dør fornyet (jf. s. 3434).[31]

Orgelpulpitur (jf. fig. 105), 1969, opsat på syv træstolper tværs over skibets vestende og et stykke frem langs skibets nordside.[120] I den vestre del, der bærer orgelet, er brystningen opdelt i fire smalle fag, mens den nordre del har 21 fag, der alle har et postamentstykke under fyldingsfagene. Bagpanelerne er identiske. Øverst afsluttes brystningen af en håndliste i form af et messingrør. Opgangen er en ståltrappe med egetræstrin i tårnrummet. Pulpituret og trappen er malet grønt med fyldinger og stolper i gulbrun og postamentfelter i mørkegrå.

Fig. 105. Kirkens indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The interior of the church looking west.*

†*Pulpitur*. Der har stået et pulpitur med bænke i skibets vestende (jf. s. 3484), som fra o. 1836 blev båret af to joniske *træsøjler* (fig. 104), 240 cm høje.[130] Søjlerne er hvidmalede, med blå og formentlig gyldne volutter samt rosa base og abakus. De er nu henlagt på skibets loft. Pulpituret beskrives 1875 som 'et lille pulpitur mod vest'.[131] 1893 blev der indkøbt et panel af gennemskårne brædder med hængsler 'til at lukke for buen ved pulpituret'.[18]

Orgel (jf. fig. 105) 1952, med 14 stemmer, to manualer og pedal. Bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa. Disposition: Manual I: Principal

Fig. 104. Træsøjler, o. 1836, der har båret et †pulpitur (s. 3486). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Wooden columns, c. 1836, which supported a †gallery.*

Fig. 106-08. (†)Salmenummertavler. 106. Nr. 1, o. 1775-1800 (s. 3489). 107. Nr. 2, o. 1868 (s. 3489). 108. Nr. 3, o. 1930 (s. 3489). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – (†)*Hymn boards. 106. No. 1, c. 1775-1800. 107. No. 2, c. 1868. 198. No. 3, c. 1930.*

8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Spidsfløjte 4', Gemshorn 2', Mixtur 4 Fag. Manual II: Spidsgambe 8', Gedakt 8', Blokfløjte 4', Oktav 2', Sivfløjte 1', Sesquialtera 2 Fag. Pedal: Subbas 16', Oktav 8'. Manualomfang C-f^3, pedalomfang C-d^1. Koblinger: I+II, P+I, P+II. Opstillet i balustraden på pulpitur i vest med østvendt facade og spillebord mod syd. I forbindelse med udvidelse af pulpituret blev orglet 1972 rykket længere ind på dette, og orgelfacadens små pibefelter blev omplaceret. 1997 udvidet med tre stemmer af Marcussen & Søn og atter rykket frem i balustraden. Ved denne lejlighed flyttedes spillebordet til nordsiden, de små pibefelters placering retableredes, og to registre byttede plads.[132] Disposition 1997: Manual I: Principal 8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Spidsfløjte 4', Oktav 2', Mixtur 4 Fag, Trompet 8'. Manual II: Spidsgambe 8', Gedakt 8', Blokfløjte 4', Gemshorn 2', Sivfløjte 1', Sesquialtera 2 Fag. Pedal: Subbas 16', Oktav 8', Gedakt 8', Fagot 16'.

Fig. 109. (†)Salmenummertavle, o. 1970 (s. 3489). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Hymn board, c. 1970.*

†*Orgel*. O. 1905 bygget af Emil Nielsen, som først havde bygget et mindre orgel til kirken, men kirken skiftede mening og bestilte et større i stedet. Orglet blev taget i bytte af Marcussen & Søn ved nybygningen i 1952.[133]

Salmenummertavler (jf. fig. 57), 2010, tre rektangulære, sortmalede trætavler til hængenumre, 56×100 cm.[134] Ophængt i skibet.

(†) *Salmenummertavler.* 1) (Fig. 106), o. 1775-1800, en lille tavle, 63×21 cm, øverst afsluttet med en rundbue. Til kridt. Tavlen er sortmalet og har i hvid frakturteksten »Brudevielsen«. Ophængt på orgelpulpituret.

2) (Fig. 107), o. 1868, en tavle, 88×51 cm, der øverst afsluttes i svejfede bueslag.[29] Til skydenumre. Tavlen er malet i brun ådring og korsformede blomsterornamenter med sortblå blade og rød midte. Endvidere har tavlen indskrifterne »Før Prædiken« og »Efter Prædiken« i sort fraktur. Ophængt på orgelpulpituret.

3) (Fig. 108), o. 1930, rektangulær tavle, 89×70 cm, udformet i ungrenæssancestil som en kopi af skibets vægpaneler (jf. s. 3484), med glatte piller på baser og med kapitæler, der bærer et bueslag samt to oculi i sviklerne. Til hængenumre. Tavlen er malet i lysegrå og dueblå med detaljer i guld. Fyldingen er sortmalet med et gyldent blomsterornament øverst og et vandret ornament, der deler tavlen i to. Ophængt på orgelpulpituret.

4) (Fig. 109), o. 1970, rektangulære, sømbeslåede plader, til hængenumre, uden udskæringer eller andre ornamenter. Tavlerne er grønmalede. Kasseret, da de nuværende tavler blev anskaffet.[134]

Præsterækketavler. 1) (Jf. fig. 115), o. 1720. Teksten er inkorporeret i epitafium nr. 2 (jf. s. 3493), hvor præsternes navne og embedsår er anført med gylden skriveskrift på to malede porfyrsøjler, der flankerer storfeltet.

2) (Jf. fig. 114), 1933, udført på det omdannede epitafium nr. 1 (jf. s. 3491). Storfeltet er sortmalet, mens der med hvid farve er malet rankeværk i en T-form, som tvedeler tavlen og skaber plads til en overskrift øverst. Her læses med hvide kapitæler: »Præster ved Egtved Kirke fra 1926«. Præsternes navne og embedsår er ligeledes anført med hvide kapitæler.

Lysekroner. 1) (Fig. 110), 1878, skænket af forældrene til Maren Sørensen. Kronen har 2×7 voluttprydede, s-svungne arme, der udgår fra et balusterskaft med kugle- og skiveled. Skaftet afsluttes foroven i en kanneleret cylinder med vaseform og cirkulær ophængningsring. Forneden er en hængekugle med en langstrakt, profileret knop. På kuglen er med versaler indgraveret: »Skjenket af Maren Sörensens efterlevende foreldre Spjerup

Fig. 110. Lysekrone nr. 1, 1878, skænket af forældrene til Maren Sørensen (s. 3489). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Chandelier no. 1, 1878, donated by the parents of Maren Sørensen.*

1878«. Sekundært er der tilføjet seks små brunmalede pyntearme med snoede volutter umiddelbart over ophænget. Kronen hænger i sorte jernstænger med gyldne knopper østligst i skibets nordside.

2) (Jf. fig. 105), o. 1916,[68] tre kroner er nyere barokkopier, produceret af kunstsmed Knud Eibye, Odense, ophængt i sorte jernstænger med gyldne knopper og seks brunmalede pyntearme med snoede volutter umiddelbart over kronerne. Kronerne hænger alle i skibet.

Lampetter, o. 1970, 17 stk. Lampetterne er stort set alle seksarmede, men på korets sydvæg er der ophængt en dobbeltlampe med 12 arme. Fire i koret, to i tårnrummet, tre i skibet og fem på orgelpulpituret samt tre i våbenhuset. Tilsvarende lampetter er også ophængt i Ødsted (jf. s. 3408).

Fig. 111-12. Klokker. 111. Nr. 1, 1595, støbt af Matthias Bennick, Lübeck, bekostet af Caspar Markdanner (s. 3490). 112. Nr. 2, 1975, støbt hos Alfred Paccard, Annecy-le-Vieux, Frankrig (s. 3490). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Bells. 111. No. 1, 1595, cast by Matthias Bennick, Lübeck, paid for by Caspar Markdanner. 112. No. 2, 1975, cast by Alfred Paccard, Annecy-le-Vieux, France.*

Klokker. 1) (Fig. 111), 1595, støbt af Matthias Bennick, Lübeck, bekostet af Caspar Markdanner.[135] 74 cm i tværmål. Om halsen er en bort af krabbeblade og akantusløv, derunder en støberindskrift i kapitæler mellem rundstave: »Anno 1595 lodt erlig och welbordig mandt Casper Makodener slotz herre pa Kolding dene Klocke stobe hus Mattias Benning udi Lubeck«. Ved overgangen til slagkanten er en profillinje. Klokken er ophængt i en slyngebom.

Fig. 113. Klokke nr. 1, 1595, detalje med stifteren Caspar Markdanners navnetræk (s. 3490). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Bell no. 1, 1595, detail of donor Caspar Markdanner's monogram.*

2) (Fig. 112), 1975, støbt hos Alfred Paccard, Annecy-le-Vieux, Frankrig, bekostet af to anonyme givere.[136] 90 cm i tværmål. Om halsen er en bort af vinranker med drueklaser og kornaks samt et støbermærke, derunder en indskrift i versaler mellem spinkle rundstave: »Denne klokke blev støbt til Egtved Kirke i året 1975 af Alfred Paccard, Annecy-le-Vieux, Frankrig. Kristus er opstanden Ære være Gud i det høje«.Ved overgangen til slagkanten er en frise med vinranker mellem rundstave. Klokken er ophængt i en slyngebom.

En †klokke blev 1527 afleveret som beskatning (jf. s. 3421). Dens vægt blev angivet som 13½ skippund, 8 lispund.

Fig. 114. Epitafium nr. 1, 1622, over Gunder Jensdatter (s. 3491) med præsterækketavle nr. 2, 1933 (s. 3489). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Epitaph no. 1. 1622, to Gunder Jensdatter with board showing the sequence of vicars no. 2, 1933.*

GRAVMINDER

I koret og tårnrummet var der åbne begravelser frem til 1800-tallet, hvor præsterne lod sig begrave, samt en familiebegravelse for familien Ingenhaeff o. 1718. I kirken forefindes to romanske gravsten, hvoraf den ene (nr. 1) er ganske usædvanlig. Begge er nu i tårnrummet samt en række gravsten og et epitafium fra 1600-tallet, hvoraf hovedparten synes lagt over kirkens præster. En usædvanlig kombineret præsterækketavle og epitafium fra o. 1720 hænger i skibet, hvor der også hænger to mindekranse til minde om sognepræst S. S. Brümmer og dennes hustru. På kirkegården er en samling kors og sten fra 1800-tallets anden halvdel over præsteslægten Böving samt gravsten fra 1900-tallets første halvdel over arkæolog Hans Andersen Kjær og Egtvedpigens finder Peder Platz.

Epitafier. (†)1) (Fig. 114), 1622, over Gunder Jensdatter, †november 1619, samt hendes to små børn. Bekostet af hendes mand og børnenes far kaptajn Jens Rasmussen til Hjelmdrupgaard.

Arkitektonisk opbygget træepitafium i renæssancestil, 117×230 cm. Storfeltets profilerede ramme har givetvis indeholdt et †maleri. Feltet flankeres af kvindelige hermer på profilerede baser, der hæver sig fra et skaft dekoreret med grotesker. Under hermerne er postamentfremspringet udført som fremspringende volutter dekoreret med beslagværkindfattede løvehoveder. Hængestykket er udgjort af en beslagværkskartouche, der omslutter en diamantbosse og en

Fig. 115. Epitafium nr. 2, o. 1720, over sognepræst Peder Hansen Storm (s. 3493) med præsterækketavle nr. 1 (s. 3489). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Epitaph no. 2. c. 1720, to parish priest Peder Hansen Storm with board showing the sequence of vicars no. 1.*

fremspringende knop i et kransornament. Over storstykket er en gesims prydet af englehoveder på fremspring. Topstykket er udført som en beslagværkskartouche med små spir, der flankerer et bevinget englehoved.

Rammeværkets bemaling er blå, grå og rød med rig forgyldning samt brune, røde og blålige laseringer. Skriftfelterne har indskrift med forgyldt fraktur og antikva på sort bund. På postamentet findes oplysninger om epitafiets tilblivelse og årstallet 1622, mens der på frisen læses: »Jeg er Weien oc Sandhed oc Liffuit. Johan XI«.

Konservator Niels Termansen gennemførte 1933 den seneste, egentlige istandsættelse af epitafiet.[137] Epitafiet har tilsyneladende altid haft plads på skibets sydvæg. Det fungerer siden 1933 som *præsterækketavle* (jf. præsterækketavle nr. 2 s. 3489).

2) (Fig. 115), o. 1720, over sognepræst Peder Hansen Storm, ⋆1668 i Aarhus, o. †1742 i Egtved, og dennes hustru Margrethe Sørensdatter, ⋆1680 i Egtved. Stiftet af Peder Hansen Storm, med supplerende tekst om faren og moren af sønnen, sognepræst i Højen, Jens Storm.

Tavle i barokstil, ca. 160×220 cm. Storfeltet er opdelt i tre dele, der alle bærer gyldne indskrifter i relief. Hoveddelen udgør storfeltets midte og består af en tekst på latin, henvendt til den forbipasserende kirkegænger:

»Sta viator,
Stantes hic statuas binas specta.
Epigraphin
posteriori in posterum incidendam a Posteris exspecta,
priori Priorib(us) dicatæ jampridem
incisam inprimis inspecta.
eam(que) dum in via pauculum consistas,
paulo attenti(us) perspecta.
Poneban(tur) olim statuæ Mercuriales viatorib(us)
(n)o(n) temere transeundæ,
sed ad viam recte ingrediendam sedulo considerandæ.
Ponitur itidem hæc statua sepulchralis,
non ut eam inconsideratam transeas,
sed ut inde
Viam Lethi omnibus esse calcandam serio perpendas,
et de itinere beate conficiendo religiose cogites;
Qvin immo
cum in conspectum tibi statua venerit,
veniat in considerationem id qvod
sub aspectum in ea cadit,
extensum sc(ilicet) ætatis spatium,
qvod in circumscripto vitæ curriculo
decurrerunt primævi ac longævi
Loci Antistites Evangelici.
Pauci qvidem hi hic hactenus fuerunt,
numero tantum qvin(qve),
sed in singulari Personarum paucitate
singularis annorum apparet pluralitas,
dum continua serie in officio sibi succedentes
bina secula Lutherana si bina
exceperis Lustra complevere.
Rara sane Præconum sacrorum hæc e(st)
QVINQVENERVIA,
juxta viam vita raris in locis obvia,
qvæ accrescendo tam spatiosum eduravit ævum,
et arescendo in speciosum mutata e(st)
SEMPERVIVUM;
Vivunt etenim animæ in coelis,
Vivent etiam nomina in terris,
In marmorea hac statua perennem ea habebunt vitam,
qvamvis in rudi rudere ossa decumbunt mortua
Sic svadet Pietas in Majores pios
ut venerandæ eorum memoriæ
firmum ponatur memoriale,
qvod manente marmore manebit, et stante statua stabit.
Immortalitati consecrentur merito hi bene meriti,
qvi ante mortem Exsisterunt
Splendida Ecclesiæ Lumina,
in Morte Spiraverunt pia Vitæ futuræ Desideria,
post mortem reliquerunt laudanda Vigilantiæ Exempla,
quorum memor est
qvi in eorum memoriam hoc posuit P. Storm
Anno 172□«

(Stå vandringsmand, se de to oprejste støtter her. Indskriften på den anden skal du forvente for fremtiden at se indhugget om de fremtidige, på den første, som er helliget de tidligere, ser du den allerede indhugget tidligere. Og mens du standser kort ved den, så gennemse den lidt nøjere. I gamle dage opsatte man statuer af Merkur, som de vejfarende ikke uden videre skulle gå forbi, men betragte nøje for at vælge den rette vej. På samme måde opsættes dette gravmæle, ikke for at du skal gå forbi det uden at bemærke det, men for at du derved skal overveje alvorligt, at alle skal vandre dødens vej, og tænke fromt på at foretage rejsen i salighed. På den anden side: Når du betragter monumentet, skal du betænke det, der dermed viser sig for dit blik, nemlig det lange tidsrum som i det afgrænsede livsløb stedets evangeliske præster, unge som aldersstegne, har gennemlevet. Indtil nu har der ganske vist været få her, kun fem, men i det enestående fåtal af personer ses et enestående flertal af år, eftersom de, som de i ubrudt række efterfulgte hinanden i embedet, har fyldt to lutherske århundreder, hvis man undtager to årtier. Dette er virkelig en sjælden VEJBRED af forkyndere, et liv man møder i vejkanten nogle få steder, og som ved at vokse har befæstet så lang en årrække, og som ved at

tørre ud er blevet forvandlet til en smuk EVIGHEDS-BLOMST. For sjælene lever i himlen, og navnene vil også leve på jorden. På denne marmorstatue vil de have et evigt liv, selv om de døde ben forsvinder i det grove grus. Derfor tilskynder pligten over for forgængerne til, at der for deres ærværdige minde opsættes et varigt mindesmærke, som vil bestå så længe marmoret består, og stå så længe statuen står. De fortjenstfulde skal vies til fortjent udødelighed, de der før deres død har været kirkens strålende lys, i døden har åndet fromme forhåbninger om et kommende liv, efter døden har efterladt sig prisværdige eksempler på årvågenhed, og som huskes af den, der satte dette minde over dem, P. Storm, 172□).

Det midterste felt flankeres af to søjler på baser, der afsluttes i kapitæler udformet som klynger af liljer. Søjlerne bærer oplysninger om kirkens præster (jf. præsterækketavle nr. 1, s. 3489), mens baserne prydes af relieffer; den vestre med en vejbred i blomst, den højre en tidsel eller palme, hvilket refererer til tavlens tekst.

På tavlens nedre del er et felt, tvedelt af en pyramidestele på en base og kuglefødder, der afsluttes med en kugle. Stelen er overgroet med vedben. Basen bærer indskriften: »Me stante / virebitis ambae« (Så længe jeg står, vil I begge være friske). Til venstre for stelen er Peder Hansen Storms livsforløb skitseret, til højre læses Margrethe Sørensdatters biografi.

Den pyntede ramme prydes af store akantusornamenter på de fire hjørner og fire emblemer anbragt i korsform, der samlet fortæller om sjælens stræben efter Himlen. Nederst vises en ørn bundet til en træstub, ledsaget af mottoet: »Ligato sto« (Jeg står bundet). Til venstre forsøger den bundne ørn at lette fra stubben, ledsaget af ordene: »Solvi cupio« (Jeg vil løses), mens en hånd fra himlen i det højre billede befrier ørnen fra sit fangenskab, ledsaget af mottoet: »Altiora peto« (Jeg søger det højere). Det øverste emblem viser ørnen på himmelflugt mod solen samt teksten: »Non est mortale qvod opto« (Det, jeg ønsker, er ikke dødeligt). Samlet italesætter de fire emblemer menneskets frigørelse fra det jordiske eller syndige i sin stræben efter at nå Gud eller hjem til Paradis.

Rammen står i grå, støvet blå og med forgyldte detaljer, storfeltet er sortmalet med gyldne indskrifter, mens søjlerne er malet i grågrøn og violet marmorering. Den nuværende farveholdning er den oprindelige, men den blev 1921 genopfrisket af Niels Termansen.[138]

Tavlen hang oprindeligt i koret, men blev i begyndelsen af 1900-tallet flyttet til skibets nordvæg. Herfra blev den under istandsættelsen 1969-72 rykket til skibets sydside for at gøre plads til den genopdagede, kalkmalede dødedans (jf. s. 3454).

†*Epitafium*, o. 1640, sognepræst og provst Søren Poulsen (jf. gravsten 3). Epitafiet er omtalt 1766-69 i indberetningerne til biskop Jørgen Bloch. Epitafiet bar (i dansk oversættelse) indskriften:

Under Guds forsyn gav Kolding mig ni år af livet
og Herlufsholm otte år med muserne,
Roskilde seks, universitetet to, derpå min hjembys
gymnasium, og studierne i Leipzig lige så mange.
Efter dem fulgte det gudfrygtige arbejde her, der ikke var uden udbytte,
hvilket fattig som rig, ven som fjende kan bevidne.
Tooghalvtreds solomdrejninger har jeg gennemlevet i dette embede
som præst og provst her på stedet.
Sammen med min første hustru, Mette Steffensdatter, har jeg levet
tre gange ni år og fået otte børn.
Med den sidste hustru, Inger Nielsdatter, som ikke fik børn,
var jeg forenet i tre gange syv plus to år.
i otteoghalvfjerds år havde det sørgelige slid
hjemme i det skyggefulde liv.
Jeg har anstrengt mig for i sjæl, legeme og tro at handle til Herrens tilfredshed
og ikke at skade nogen.
Jeg mistede seks børn og efterlader to efter døden
samt et hus forøget med en efterslægt på to gange ti.
Lev for Herren, hustru, børn og børnebørn,
ikke at leve for sig men for Herren er et godt liv.
Sjælen fejrer for evigt triumfer i himlen,
hvor den venter på den afdødes jordiske rester.
1640.[126]

Gravsten. 1) (Fig. 116), romansk, muligvis over en præst ved kirken, af lys grå granit, rektangulær grundform, men øverst med affasede hjørner. 124,5×59 cm. Stenen viser en engel med udslåede vinger. I den ene hånd holder den en nøgle, mens den med den anden hånd velsigner en mand i bar overkrop, hvis hofte formentlig er dækket af et ligklæde.[139] Manden og englen flankeres af to latinske kors, anbragt på tydelige tuer. Under hvert kors er der gengivet en fugl, som synes at se op på

Fig. 116. Gravsten nr. 1 (s. 3494), romansk. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Gravestone no. 1, Romanesque.*

manden. Hen over englen strækker sig et tredelt, rundbuet bueslag. Der har tilsyneladende været en nu forvitret majuskelindskrift i båndet, hvor J. B. Løffler mente at kunne læse: »…sacerd[o]s« (…præst) (jf. fig. 151).[140] Over såvel som under scenen er der endvidere angivet et viltert, stærkt stiliseret løvværk, hvoraf et trælignende motiv i stenens top synes at have form som et fletkors.

Ikonografien er usædvanlig, men viser nok den genopstandne sjæl på Dommens Dag, der nu hentes op i Himlen. Torkild Hinrichsen tolkede 1977 nøglen som et skriveredskab, hvormed englen skulle være i færd med at tegne frelsens tegn, korset, i panden på den knælende mand. Tolkningen er ikke helt overbevisende; man savner antydninger af korsmærket og en mere tydelig angivelse af nøglen som skriveredskab.[141] En kritik, som Søren Nancke-Krogh også 1977 ytrer i sin korte diskussion af gravstenen.[142] Korsmærket kunne eventuelt være malet på stenen og derfor nu være tabt, men det ville stadig ikke forklare nøglens position i motivet. Mere overbevisende fremstår R. Volfs udlægning, der med udgangspunkt i Joh.Åb. 20 ser en engel med nøglen til dødsriget, der prøvende undersøger den afdødes pande for dyrets mærke.[143] 1978 vendte Torkild Hinrichsen tilbage til Egtvedstenen og argumenterede for, at englen måtte være Michael, baseret på dennes rolle i den tidlige kristne dødsforestilling og en ikonografisk tradition for at udstyre Michael med en nøgle. Denne

Fig. 117. Gravsten nr. 2 (s. 3496), romansk. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Gravestone no. 2, Romanesque.*

tolkning fremstår umiddelbart plausibel.[144] Fuglenes ikonografiske betydning er udeblevet af diskussionen, formentlig fordi denne ikke er entydig. Ikonografien har en generel parallel i gravstenen fra Gauerslund Kirke (Holmans Hrd.).

Forsøgsvis er stenen her dateret til 1200-tallets første fjerdedel og som senromansk eller unggotisk, idet udformningen afviger fra det, vi normalt definerer som en romansk gravsten.

I midten af 1700-tallet var stenen indmuret i 'kirkemuren', dog uklart hvor.[126] Stenen står i dag i en muret niche i tårnrummet.

2) (Fig. 117), romansk, af rødlig granit, trapezformet, 185×58 cm, med processionskors, angivet ved dybe konturlinjer. Korset er også et livstræ, symboliseret ved løvværk udført med spinkle konturlinjer. Hele forsiden er indrammet af en tovsnoning. Stenen er slidt, navnlig på den nedre del. Stenens ældre placering i kirken er ikke klar, men den står nu i en niche i tårnrummet.

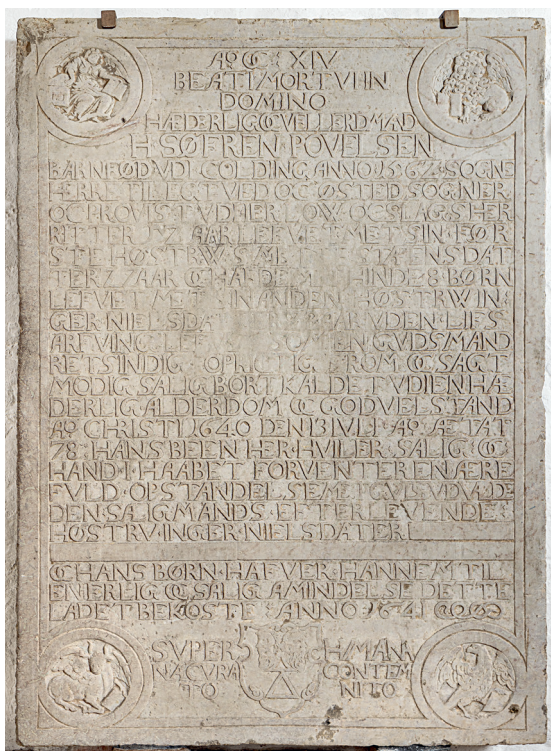

Fig. 118. Gravsten nr. 3 (s. 3496), 1641, over sognepræst og provst Søren Poulsen. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Gravestone no. 3, 1641, for parish priest and rural dean Søren Poulsen.*

Fig. 119. Gravsten nr. 4 (s. 3497), o. 1659, over sognepræst Peder Iversen. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Gravestone no. 4, c. 1659, for parish priest Peder Iversen.*

3) (Fig. 118), 1641, over sognepræst og provst Søren Poulsen, ⋆1562 i Kolding, †13. juli 1640. Bekostet 1641 af hans enke Inger Nielsdatter og deres børn.

Grå sandsten, 220×146,5 cm, slidt med en versalindskrift i højt relief, anbragt i et centralt felt. Teksten indrammes af et smalt bånd og har hjørnemedaljoner med evangelisternes symbolvæsner. Nederst er et centralt placeret våbenskjold, der rummer et integreret bomærke og janushoved, flankeret af mottoet: »Superna curato/ Humana contemnito« (Tag dig af det himmelske/ bryd dig ikke om det menneskelige); formentlig

en bearbejdning af et lignende udsagn i Ciceros »Scipios Drøm«.

Gravstenen lå oprindeligt i korgulvet, men er på et tidspunkt blevet flyttet til korets sydmur, hvorfra den under kirkens istandsættelse 1969-72 blev opstillet på dens nuværende plads vestligt ved korets nordmur.

4) (Fig. 119), o. 1659, over sognepræst Peder Iversen, †1659.[126]

Rød Ølandssten, 214×104,5 cm, med næsten helt udvisket versalindskrift i højt relief, anbragt i et centralt felt, hvor der nederst læses dødsåret 1659. Langs kanterne løber endvidere en stort set forsvundet randindskrift i versaler, tilsyneladende med religiøst, opbyggeligt indhold. Randteksten afbrydes af hjørnemedaljoner med frontalt vendte evangelistfigurer, der ledsages af deres symbolvæsener. Over gravskriften er en større, centralt anbragt medaljon, udformet som skybræmme, hvori den genstopstandne Kristus vises med sejrsfane i hånden og en velsignende gestus. Over ham læses endnu: »Jeg er opstan…«. Under gravskriften er et våbenskjold med initialerne: »P I S M« og »M I D M« for Peder Iversen Munch og dennes hustru Margrethe Jensdatter Munch. Skjoldet flankeres af vanitassymboler, et timeglas og et kranie.

Fig. 120. Gravsten nr. 5 (s. 3497), o. 1650, over manden […] Jensen. Genanvendt fragment af middelalderlig gravsten. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Gravestone no. 5, c. 1650, for the man […] Jensen.*

Fig. 121. Gravsten nr. 6 (s. 3498), 1600-tallets første halvdel. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Gravestone no. 6, first half of the 17th century.*

Gravstenen, der er hårdt medtaget med flere brud, blev 1991 istandsat af stenhugger Tycho Clemmensen.[145] Stenen lå oprindeligt i korgulvet, men blev på et tidspunkt flyttet ud af kirken, hvor den lå udenfor ved tårnet. Herfra blev den 1991 flyttet til sin nuværende plads østligt ved korets nordmur.

5) (Fig. 120), o. 1650, over manden […] Jensen, 46 år, nok død 165[…], og formentlig dennes hustru.

Mørkegrå sandsten, 140×137 cm, med næsten udvisket, spinkel versalindskrift. Langs den venstre og øvre kant løber endvidere en stort set forsvundet randindskrift. Der er stærkt nedbrudte hjørnemedaljoner, hvis motiv ikke kan bedømmes med sikkerhed, men muligvis har de rummet fremstillinger af emblemer med træer. Gravstenen ligger nu i skibets midtergang, hvor den formentlig har ligget altid.

Stenen er tilsyneladende genanvendt. Resterne af en minuskelindskrift kan anes langs randen, under teksten fra o. 1650, og der kan endvidere ses rester af et skråtstillet våbenskjold med en en-

kelt skråbjælke. Våbnet lader sig desværre ikke på denne baggrund identificere. Gravstenen er sandsynligvis senmiddelalderlig, men dens oprindelige placering er ukendt og behøver ikke være relateret til Egtved Kirke, idet den kan være kommet fra hvor som helst til den ukendte stenhuggers værksted i 1600-tallet som råmateriale.

6) (Fig. 121), 1600-tallets første halvdel. Brunrød porfyr, 122×102 cm, med fuldstændig bortslidt indskrift. I hvert hjørne ses fortsat stærkt nedslidte medaljoner med evangelisternes symboler i højt relief. Gravstenen ligger nu i skibets midtergang, hvor den formentlig altid har ligget.

†*Begravelser i kirken*. 1) O. 1640, sognepræst og provst Søren Poulsen (jf. gravsten nr. 3 samt †epitafium nr. 1) i koret, omtalt 1766-69.[126] Sløjfet 1836.[17]

2) O. 1659, sognepræst Peder Iversen samt formentlig også dennes hustru Margrethe Jensdatter Munch (jf. gravsten 4) i koret, omtalt 1766-69.[126] Sløjfet 1836.[17]

3) O. 1718, ægteparret general Johan Peter Ingenhaeff og Øllegaard Christophsdatter von Rantzau Ingenhaeff i tårnrummet, omtalt 1766-69 som en åben begravelse.[146] Under restaureringen 1862-65 blev begravelsen sænket ned under gulvet.

4) O. 1720, sognepræst Peder Jensen Storm og dennes hustru Margrethe Sørensdatter (jf. epitafium nr. 2) i tårnrummet, omtalt 1766-69 som en åben begravelse, lukket med en lem.[126] I forbindelse med restaureringen 1862-65 blev begravelsen sænket ned under gulvet.

5) Under kirkens restaurering 1969-72 blev der påvist et uidentificeret gravkammer opført langs korets nordvæg.[45]

Mindekranse. 1) 1896, over sognepræst S. S. Brümmer, †10. oktober 1896. En egekrans af sølv med sløjfe, hvorpå er indgraveret i fraktur: »Sognepræst S.S. Brummer« og »Fra Beboere i Egtved Sogn.« samt præstens dødsdag. Indsat på sort baggrund i glasramme sammen med mindekrans nr. 2. Kransen omslutter et sort-hvidt portrætfoto af pastor Brümmer. Ophængt på skibets sydmur under orgelpulpituret.

2) 1912, over Karoline Brümmer, enke efter sognepræst S. S. Brümmer (jf. mindekrans nr. 1). En egekrans af sølv med sløjfe, hvorpå er indgraveret i skriveskrift: »I Taknemmelig Erindring om Karoline Brummer« og »Fra Venner i Egtved Sogn Marts 1912«. Indsat på sort baggrund i glasramme sammen med mindekrans 1. Kransen omslutter et sort-hvidt portrætfoto af Karoline Brümmer. Ophængt på skibets sydmur under orgelpulpituret.

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Jf. fig. 122), o. 1846, over Octavia Mathilde Böving, ✶7. februar 1844, †3. april 1846. Sandstensplade, ca. 76 cm lang, med oval form og falset rand. Personalia samt religiøst

Fig. 122. Kirkegårdsmonumenter nr. 1-8 ved korets sydside (s. 3498-99). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Churchyard monuments nos 1-8 on the south side of the chancel.*

Fig. 123. Kirkegårdsmonument nr. 9, o. 1932, over arkæolog og inspektør ved Nationalmuseet Hans Andersen Kjær (s. 3499). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Churchyard monument no. 9, c. 1932, to archaeologist and curator at the National Museum Hans Andersen Kjær.*

motto er indhugget i skriveskrift. Lagt ved korets sydside.

2) (Jf. fig. 122), o. 1850, over Caroline Mathilde Böving, ⋆1. juli 1849, †29. marts 1850. Sandstensplade, ca. 77 cm lang, og udformet som nr. 1. Personalia samt religiøst motto er indhugget i skriveskrift. Lagt ved korets sydside.

3) (Jf. fig. 122), o. 1864, over sognepræst i Egtved og Ødsted Jens Orten Böving, ⋆9. juli 1794, †22. februar 1864. Støbejernskors, ca. 84 cm højt, der rejser sig fra en svungen base, og udformet som latinsk kors med relief af korslagte fakler øverst såvel som nederst.[147] Det har versalindskrift i relief med personalia. Hensat ved korets sydside.

4) (Jf. fig. 122), o. 1864, over Jenny Ortensa Böving, ⋆26. november 1837, †19. november 1908. Støbejernskors, ca. 84 cm højt, udformet som latinsk kors med rundbuede trekløverender.[148] Det har kursivindskrift i relief med personalia. Hensat ved korets sydside.

5) (Jf. fig. 122), o. 1864, over Adolph Harald Eduard Böving, ⋆20. maj 1847, †20. januar 1864. Støbejernskors, ca. 84 cm højt, og udformet som nr. 3. Det har versalindskrift i relief med personalia. Hensat ved korets sydside.

6) (Jf. fig. 122), o. 1870, over Chrestian Sofus Böving, ⋆30. august 1842, †2. maj 1870. Støbejernskors, ca. 96,5 cm højt, der hæver sig fra en svungen sokkel og udformet som latinsk kors, kantet af en hulkelsramme.[149] Det har versalindskrift i relief med personalia. Hensat ved korets sydside.

7) (Jf. fig. 122), o. 1891, over Flora Elma Camilla Böving, ⋆24. januar 1810, †14. maj 1891. Støbejernskors, ca. 111 cm højt, udformet som latinsk kors med trepasformede korsender, der smykkes af liljeornamenter og medaljoner med blomster.[150] Det har versalindskrift i relief med personalia. Hensat ved korets sydside.

8) (Jf. fig. 122), o. 1893, over Marie Elisabeth Böving, ⋆2. september 1832, †28. december 1893. Støbejernskors, ca. 111 cm højt, og udformet som nr. 6. Det har versalindskrift i relief med personalia. Hensat ved korets sydside.

9) (Fig. 123), o. 1932, over arkæolog og inspektør ved Nationalmuseet Hans Andersen Kjær, ⋆12. oktober 1873, †29. september 1932. Rektangulær marmorsten med korsrelief på fronten og personalia indhugget som indskrift sans serif.

10) (Fig. 124), o. 1950, over husmand Peder Platz, Egtvedpigens finder. Rektangulær, mørk granitplade med navn og mindeord i versalindskrift.

Fig. 124. Kirkegårdsmonument nr. 10, o. 1950, over husmand Peder Platz, Egtvedpigens finder (s. 3499). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Churchyard monument no. 10, c. 1950, to smallholder Peder Platz, finder of the Egtved Girl.*

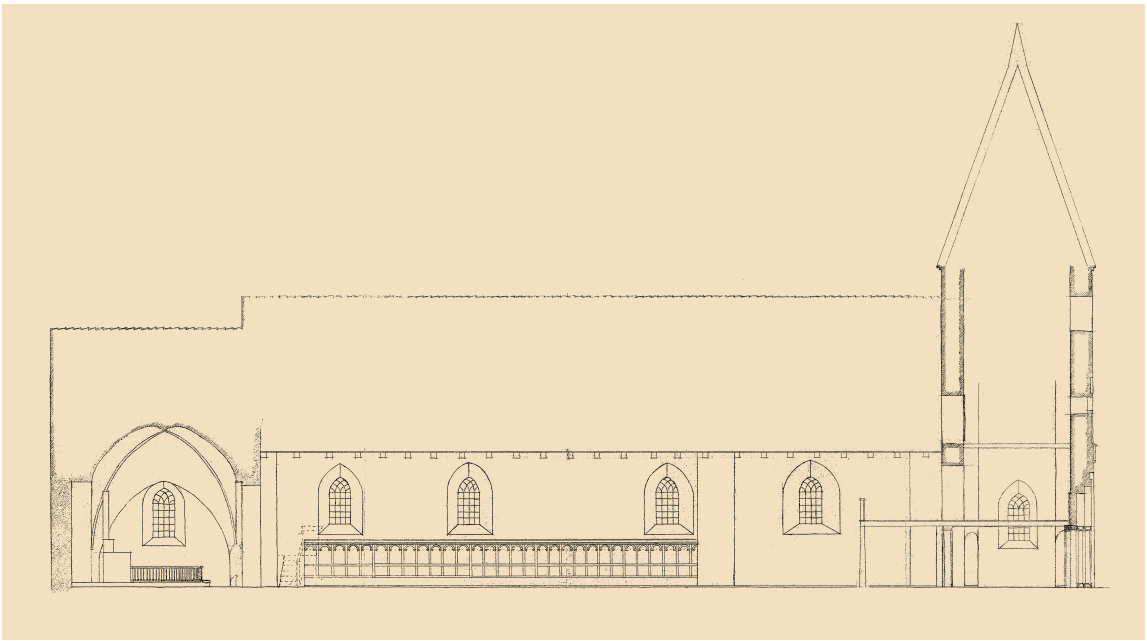

Fig. 125. Længdesnit set mod syd. 1:300. Målt og tegnet af Richard Aas og Rolf Gråe 1965. I NM. – *Longitudinal section looking south.*

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier, utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Egtved Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Vejle Amt i almindelighed jf. også s. 56-62. Henvisninger til *Danmarks Kirker*, København 1933-, er som angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Vejle Amt har dog kun sideangivelse.

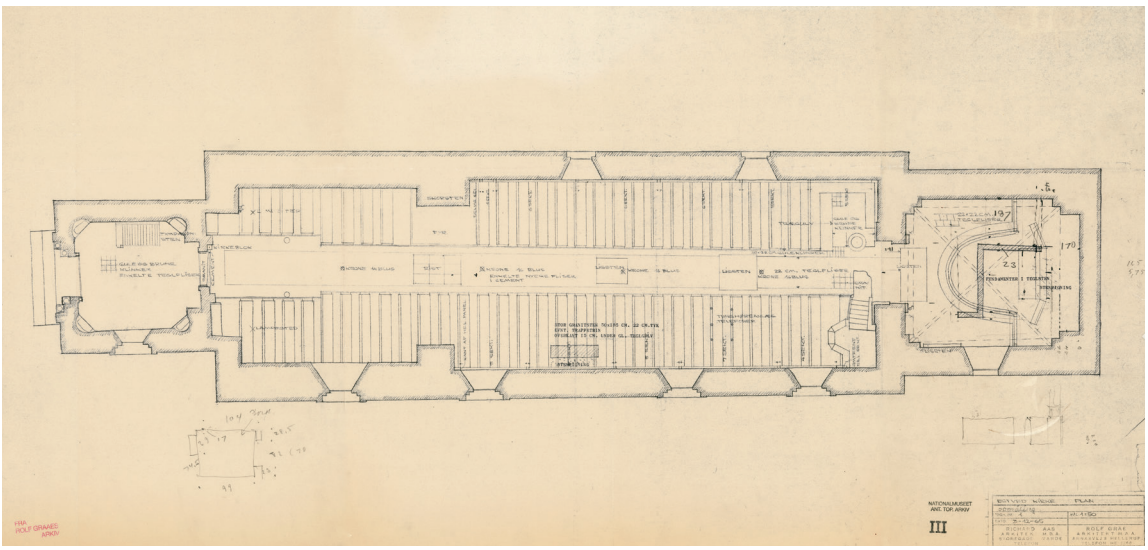

Fig. 126. Grundplan med registreringer. Målt og tegnet af Richard Aas og Rolf Gråe 1965. I NM. – *Plan including recordings.*

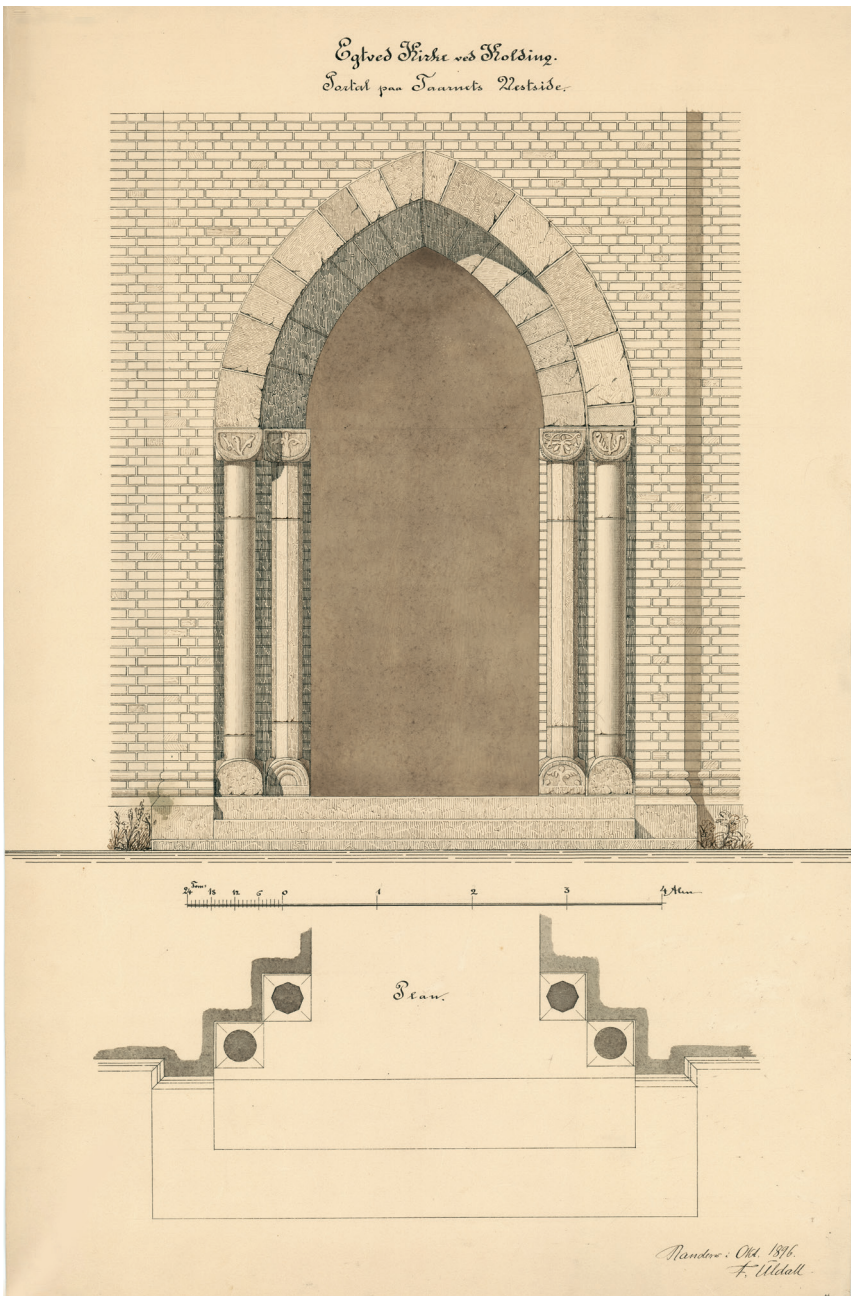

Fig. 127. Vestportal (s. 3438). 1:50. Målt og tegnet af Frits Uldall 1896. I NM. – *West portal.*

Arkivalier. *Rigsarkivet i København* (RAK). *Rentekammeret*. Kamrenes forenede arkivkontor: Register til skødeprotokoller over bortsolgt ryttergods (*Rentekammeret*. Register); Danske Afdeling, Kancelliet: Skødeprotokol for det koldingensiske rytterdistrikt 1765-70 (*Rentekammeret*. Skødeprot.).

Rigsarkivet i Viborg (RAV). *Ribe bispearkiv*. Forskellige indberetninger, 1689-1839 (*Bispeark*. Forskellige indb.); Kirkesyn, 1696-1792 (*Bispeark*. Kirkesyn); Præsteindberetninger til biskop J. Bloch, 1766-69 (*Bispeark*. Indb. til biskop Bloch); Indberetninger om kirke- og præstegårdssyn, 1793-1832 (*Bispeark*. Kirke- og præ-

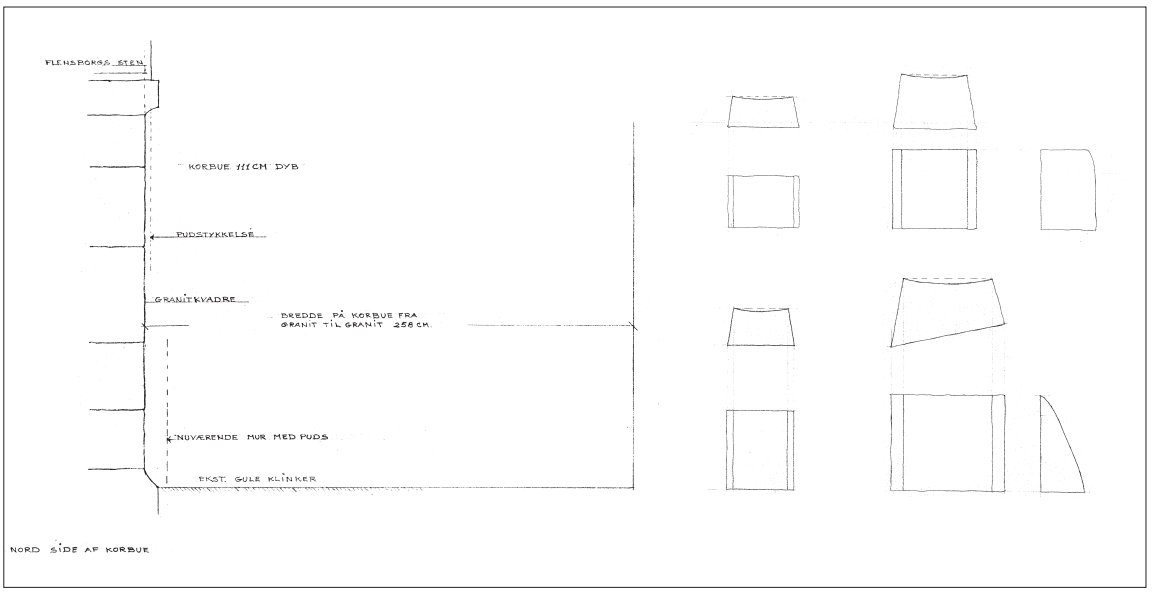

Fig. 128a-b. a. Opstalt af nordre korbuevange set fra vest (s. 3442). 1:100. b. Registrering af krumhugne kvadre (s. 3442). 1:50. Målt og tegnet af Richard Aas og Rolf Gråe 1966 og -70. – *a. Elevation of northern part of chancel arch seen from the west. b. Drawings of fitted ashlars.*

stegårdssyn); Diverse indberetninger om gejstlige embeders beskaffenhed, 1799-1803 (*Bispeark*. Kirkeejere); Årlige indberetninger 1815-24 (*Bispeark*. Årlige indb.) – *Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprotokol for de reparerede kirker i Skanderborg, Dronningborg og Kolding rytterdistrikter, 1724-34 (*Kirkesessionerne for rytterdistrikterne*. Synsprot.) – *Viborg Landsting*. Skøde- og panteprotokol, 1624-1805 (*Viborg Landsting*. Skøde- og panteprot.); Dombog, 1656 (*Viborg Landsting*. Dombog) – *Koldinghus Rytterdistriktsarkiv*. Syn på kirker og skoler, 1751-64 (*Koldinghus Rytterdistrikt*. Syn på kirker); Kirkesessionsprotokol, 1734-35 (*Koldinghus Rytterdistrikt*. Kirkesessionsprot.) – *Jerlev Herredsfoged*. Tingbog, 1653-1688 (*Jerlev Herredsfoged*. Tingbog) – *Anst m.fl. Herredsfoged*. Justitsprotokol. 1776-1819 (*Anst m.fl. Herredsfoged*. Justitsprot.) – *Bjerre Herreds Provsti*. Synsprotokol for kirker og præstegårde, 1803-18 (*Provstiark*. Kirker og præstegårde) – *Elbo-Jerlev-Holmans-Brusk Provsti. Synsprotokol for kirker og præstegårde*, 1833-1887 (*Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde) – *Elbo-Holmans-Jerlev Herreders Provsti*. Kirkesynsprotokol 1900-10, 1912-24, 1923-62 (*Provstiark*. Kirkesyn) – *Brusk-Nørre Tyrstrup Herreders Provsti*. Synsprotokol. 1872-1904 (*Provstiark*. Synsprot.) – *Menighedsrådsarkiv*. Diverse sager, 1911-1919 (*Menighedsrådsark*. Div. sg.) – *Egtved-Ødsted Pastorat*. Diverse dokumenter, 1706-1872 (*Pastoratsark*. Div. dok.) – *Egtved Pastorat*. Journal 1864-1926 (*Pastoratsark*. Journal).

Rigsarkivet i Åbenrå (RAÅ). *Emmerlev pastoratsarkiv*. Liber Daticus, 1766-1837 (*Emmerlev pastoratsark*. Liber Daticus

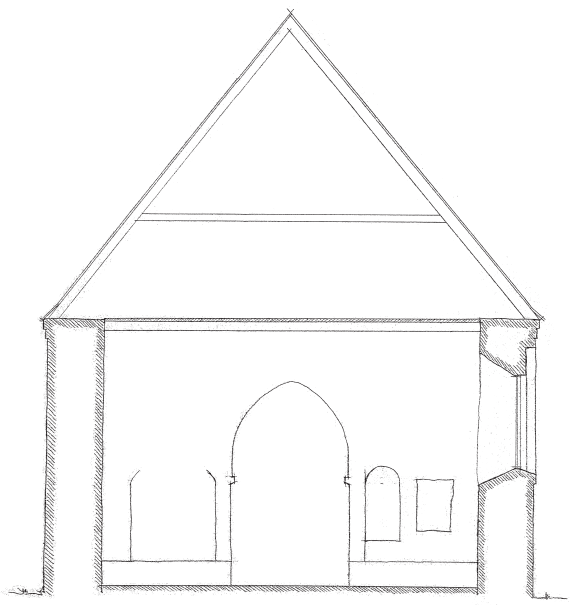

Fig. 129. Tværsnit gennem skib set mod øst. Korbuen vist før rekonstruktionen. 1:150. af Målt og tegnet af Richard Aas og Rolf Gråe 1970. I NM. – *Cross-section through nave looking east. Chancel arch before reconstruction.*

Fredericia Lokalhistorisk Arkiv (FLA). Bodulf Billund 1924.

Kirkens arkiv. Synsprotokol 1862-2012 (*Kirkens arkiv*. Synsprot.)

Egtved Lokalhistoriske Arkiv (ELA). *Egtved Kirkebestyrelse*, Kassebog 1866-1912 (*Egtved Kirkebest.*, Kassebog)

Nationalmuseet (NM). *Manuskripter*: Fr. Uldall, *Om de danske Landsbykirker*, IV, 208 f. (1887). *Notesbøger*: Søren Abildgaard, VIII, 10 (1772-73). *Indberetninger*: Conrad Engelhardt 1875 (bygning/inventar) – Magnus Petersen 1903 (altertavle) – Chr. Axel Jensen 1908 (altertavle) – Poul Nørlund 1917 (kalkmalerier) – Eigil Rothe 1918 (kalkmalerier) – Niels Thermansen 1921 (kalkmalerier, gravminder) – Harald Munk 1923 (altertavle/prædikestol) – Niels Thermansen 1933 (præsterækketavle/epitafium) – Aage Sørensen 1966 (inventar) – Richard Aas og Rolf Graae 1967 (bygning, inventar) – Gregers M. Lind 1969 (kalkmalerier) – Gregers M. Lind 1971 (kalkmalerier) – Aage Sørensen 1972 (altertavle) – Jens Johansen 2005 (inventar/farvesætning) – Lise Thillemann 2009 (kalkmalerier) – Stig Skat Andersen 2010 (salmenummertavler)

Tegninger og opmålinger. *Nationalmuseet* (NM). Frits Uldall 1896 (vestportal); Richard Aas og Rolf Graae 1965 (grundplan, længdesnit); Richard Aas og Rolf Graae 1966 (korbue); Richard Aas og Rolf Graae 1970 (tværsnit, korbuesten)

Litteratur. Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Egtved kirke, Vejle amt*, NNU rapport nr. 03, Nationalmuseet 2022; John Kvist, *Egtved Sogn*, 1. bd., Kolding 1978; Olav C. Lindegaard, »Egtved kirke«, *Haderslev Stiftsbog* 1972, 61-72.

Fig. 132. Genanvendte sokkelkvadre med rille (s. 3433). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Re-used plinth ashlars with grooves.*

Historisk indledning og bygningsbeskrivelse ved Line M. Bonde, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Martin Wangsgaard Jürgensen, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Kildelæsning ved Marie Louise Bode Blyme, Kristoffer Edelgaard Christensen, Bjørn Westerbeek Dahl, Kathrine Faust Larsen, Lukas Svane Nielsen, Anne Mari Steimle. Oversættelser ved Patrick Marsden (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet juli 2023.

Fig. 130-31. Triumfmuren set fra vest efter delvis fjernelse af skalmur og stuk (s. 3443). 130. Nord. 131. Syd. Foto Erik Skov 1969. I NM. – *Chancel arch wall seen from the west after partial removal of facing and stucco. 130. North. 131. South.*

[1] Halvdelen af Tågelund mark (»Togelwndtzs Mark«), tilhørende Egtved Kirke, forlenede Ribe-bispen 1471/1480 kapitlets tjenere i Bøgvad, og stadfæstedes 1526/1540. *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, Kbh. 1894-1939 (*Repert*), 2, 1, 101; *Repert* 2, 2, 275; *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*. Udg. af Kr. Erslev og W. Mollerup, Kbh. 1879 (*Frederik I.s Registranter*), 119.
[2] O. Nielsen, *Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel … kaldet 'Oldemoder'*, Kbh. 1869, 109. Om dateringen for håndskriftet Ribe Oldemoder se s. 2533 samt Jakob Kieffer-Olsen, *Kirke og kirkestruktur i middelalderens Danmark*, Odense 2018, 399 ff.
[3] »Regnskabsbog over Indtægten af Landehiælpen 1524-1526«, *Danske Magazin* 4, 2 (1873), 44.
[4] 1648 var Egtved blandt de af Koldinghus Lens kirker, der bidrog med mest til reparationen af Bramdrup Kirke (Brusk Herred). *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1551 ff. I Uddrag, udg. af rigsarkivet, Kbh. 1885 f. (*KancBrevb*), 8. nov. 1648.
[5] Inge Tofthøj Nielsen, »Kirkeværger, sognemænd og øvrighed i Koldinghus Len 1580-1660«, *Vejle Amts Årbøger* 1972, 164, 181.
[6] *KancBrevb*, 30. juli 1554.
[7] RAV. *Jerlev Herredsfoged*. Tingbog. 26. aug. 1685.
[8] *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet jordegods i Danmarks, fra Reformationen til Nutiden, 1535-1765*, I-IV, udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1892-1955 (*Kronens Skøder*), III, 459, (6. juli 1711). "Hendes ægtemand, Johan Peter von Ingenhafen, omtaltes 1713 som kirkens ejer." RAV. *Anst m.fl. Herredsfoged*. Justitsprot., 24. nov. 1713.
[9] *Kronens Skøder*, IV, 176 (23. sept. 1720).
[10] RAV. *Bispeark*. Kirkesyn.
[11] RAK. *Rentekammeret*. Register.
[12] RAV. *Viborg Landsting*. Skøde- og panteprotokol 1772-1776 (23. aug. 1774).
[13] 1784 bortfæstede han kirketienden til sognemændene. RAV. *Anst m.fl. Herredsfoged*. Justitsprot., 1782-83; 27. april 1784.
[14] RAV. *Viborg Landsting*. Skøde- og panteprotokol 1779-1786 (19. nov. 1785).
[15] RAV. *Bispeark*. Kirkeejere (19. dec. 1799).
[16] RAV. *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn; *Bispeark*. Årlige indb.; *Kirkens Arkiv*. Synsprot.
[17] RAV. *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn.
[18] *Kirkens Arkiv*. Synsprot.
[19] RAV. *Provstiark*. Kirkesyn.
[20] RAV. *Pastoratsark*. Div. dok. Tegning i FLA. Bodulf Billund.
[21] P. Eliassen, »Fra Egtved og Ødsted Sogne. Gamle Bykort og Beretninger« *Vejle Amts Aarbøger* 1916, 192. Her omtales kirken som 'ruinen af Karberg Kirke'. Jf. Kieffer-Olsen, *Kirke og kirkestruktur*, 167.
[22] Ifølge den første udgave af J.P. Trap er der på 'Mansas kort' anført en ruin ved byen Vork. J.P. Trap, *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*. 1. udg., Kbh. 1861-64.

Fig. 133. Rest af skibets oprindelige vestmur (s. 3433). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Remains of the original west wall of the nave.*

Fig. 134. Rest af skibets oprindelige vestmur (s. 3433). Foto Erik Skov 1969. I NM. – *Remains of the original west wall of the nave.*

[23] *Præsteindberetninger til Ole Worm* I. *Indberetninger fra Ålborg og Ribe Stifter 1625-42*. II. *Indberetninger fra Århus, Fyns og Lunde Stifter 1623-25*. Udg. Af Landbohistorisk Selskab ved Frank Jørgensen, Kbh. 1970 og 1974 (*Præsteindb Worm*), I, 199.
[24] Evald Tang Kristensen, *Danske Sagn*, I-VII, Århus 1892-1901. 2. udg. 1-8 ved Johs. Tang Kristensen, Bengt Holbeck og Erik Høvring Pedersen, Kbh. 1904. Ny rk. I-VI, 1928-39, nr. 411; 2. rk. IV, 154-55. Jf. John Kvist, *Egtved Sogn*, 1. bd., Kolding 1978, 220-221. I *Vejle Amts Folkeblad* 26. aug. 1955 oplyses det, at præsten Peder Hansen Storm (jf. epitafium 2) kunne mane og dermed skilte præstegården af med et spøgelse. Hvor denne oplysning kommer fra, er dog uvis.
[25] Fundene var i Knud Kroghs varetægt indtil 2004, hvor de blev afleveret til Vejle Museerne. Herfra blev de afleveret til Nationalmuset (KMM).
[26] Lis Jacobsen og Erik Moltke, *Danmarks Runeindskrifter*, Kbh. 1942, nr. 37. Se også Lis Jacobsen, »Syv Runestenstolkninger«, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1935, 185-194.
[27] RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; ELA. *Egtved Kirkebest*. Kassebog.
[28] RAV. *Provstiark*. Synsprot.
[29] ELA. *Egtved Kirkebest*. Kassebog.
[30] RAV. *Bispeark*. Kirkesyn; *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn; *Provstiark*. Kirkesyn.
[31] RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde.
[32] Det lader dog til at være sket med godkendelse, for 1817 oplyste synet, at stakitporten skulle fornyes og posterne beklædes med fjæl. RAV. *Bispeark*. Årlige indb.; *Provstiark*. Kirker og præstegårde.
[33] RAV. *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn; *Provstiark*. Kirker og præstegårde.
[34] RAV. *Bispeark*. Årlige indb.; *Provstiark*. Kirker og præstegårde.
[35] RAV. *Bispeark*. Kirkeejere.
[36] Vejle Kommune, Byggesagsarkivet.
[37] Mackeprang afviser »Folketroens« opfattelse af hovederne som afbildninger af bygmestre, og tilføjer »hvad de almindelige Hoveder skal betyde, og om de overhovedet betyder noget, lader sip (sic!) næppe afgøre.« Det er dog nærliggende at forstå hjørnehovederne i en apotropæisk kontekst, og dermed som ondtafvisende. De markerer således sondringen mellem den syndige og ydre verden og den indviede og rene bygning (jf. også note 38 og de såkaldte stenhuggermærker). Jf. også *Physiologus*-traditionen samt den ikonografiske tolkning af mandshovederne som Kristus som hjørnestenen. M. Mackeprang, *Jydske Granitportaler*, Kbh. 1948, 322-24.
[38] Jf. eksempelvis P. Pedersen, »Skjulte informationer«, *Romanske stenarbejder 4*, Højbjerg 1989, 61-104.
[39] Norddørens indvendige kontur forsvandt 1969-72 (s. 3442).
[40] Ved sit besøg i kirken 1887 noterer Uldall, at der ikke var '[…] spor af det oprindelige sydlige portal eller af de ældste vinduer. Det nævnte portal, der alt for længst var flyttet bort fra sin oprindelige plads, var indtil det nye tårn opførtes anbragt indvendigt i kirkens vestlige ende, uden af det dog efter de oplysninger, der nu måtte lade sig indhente på stedet, synes at have været benyttet til gennemgang. I 1863 anbragtes derimod dette anseelige og interessante portal på vestsiden af

Fig. 135. Rest af alter i koret set mod sydvest (jf. fig. 126, s. 3500). Foto Erling Jensen 1970. I NM. – *Remains of altar in the chancel seen towards the south-west.*

Fig. 136. Bræt med udsmykning fra (†)loft ophængt i tårnet (s. 3431). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Board with decoration from* (†)*ceiling hung in the tower.*

det nye tårn, så det nu danner kirkens hovedindgang.' Det er dog uklart, hvorfor Uldall mener, at portalen har stået inde i kirken. Det kan dog hænge sammen med hans misforståede antagelse af, at der har stået et tårn på det nuværende tårns plads (s. 3508, note 60). Han foreslår samtidig, at 'en afbrydelse af det øverste

Fig. 137. (†)Bemalet loft fra 1750 (s. 3431). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – (†)*Painted ceiling from 1750.*

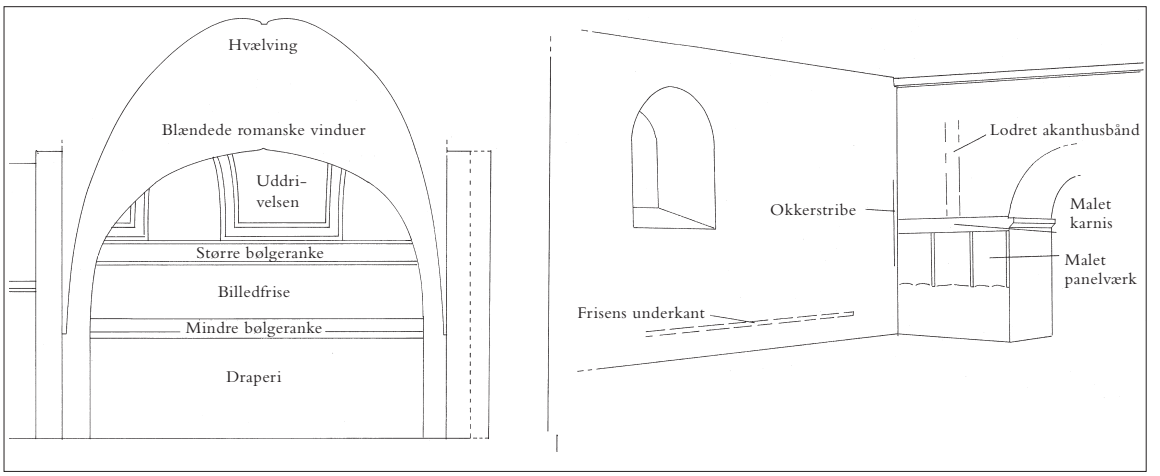

Fig. 138-39. Skematisk fremstilling af de påviste kalkmaleriers placering. 137. Korets nordvæg med romansk maleri. 138. Skibets nordøsthjørne. Skitse Gregers M. Lind 1971. I NM. Efterbearbejdning Mogens Vedsø 2023. – *Schematic depiction of the location of the uncovered frescoes. 137. North wall of the chancel with Romanesque painting. 138. North-east corner of the nave.*

sokkelskifte på korets sydside tæt ved den vestlige ende synes at tyde på, at her mulig oprindelig har været en lille dør for gejstligheden'. Han konkluderer dog, at 'andre spor af en sådan dør lade sig dog ei påvise, men kunne være udslettede ved kvadrenes ombygning'. NM. *ATA. Manuskripter.* Uldall, VIII, 1887, 10 f.

[41] Uldall mener, at den nuværende portals spidsbuede stik er originale og dermed sene. Dette afviser Mackeprang, der opfatter den som en flyttet og delvist ombygget, firsøjleportal. Han finder dog, at denne type portal peger på et senere »udviklingsmæssigt« stadie, som han for Egtveds vedkommende mener underbygges af det ottekantede søjlepar. Alligevel skriver han med henvisning til samme søjlepar, at »den ottekantede Form dog ogsaa kan forekomme meget tidligt«. Fr. Uldall, »De jydske Granitkirkers Alder«, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1896, 211; M. Mackeprang, *Jydske Granitportaler*, Kbh. 1948, 38, n2; 67.

[42] Abildgaard oplyste 1772-73, at tympanonet sad over syddøren. NM. *ATA*. S. Abildgaard, notebog VIII, 10.

[43] Mackeprang, *Jydske Granitportaler*, 221.

[44] Senest er motivet grundigt behandlet af Søren Kaspersen i to på hinanden følgende publikationer; dog primært som udsmykning af døbefonte. Søren Kaspersen, »Døbefonte og 'statsdannelse'. Refleksioner over de jyske dobbeltløvefonte«, *Ecce leones! Djur och odjur i bildkonsten*, red. Lars Berggren & Annette Landen, Lund 2018, 61-114. "Jyske fonte med modstillede løver. Et præliminært studie", *TAHITI – Taidehistoria tieteenä/Konsthistorien som vetenskap,* 4, 2016, 3-35.

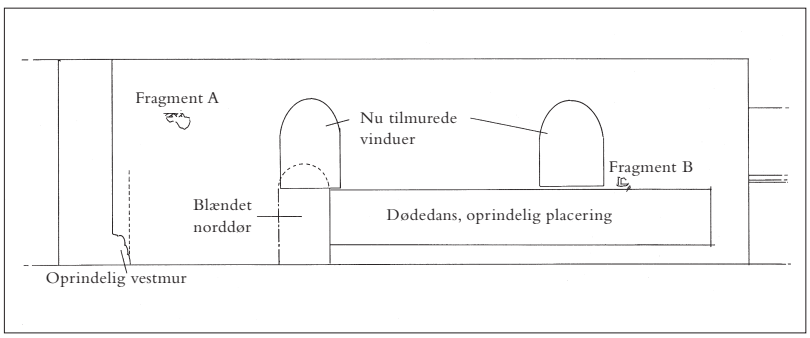

Fig. 140. Skematisk fremstilling af de påviste kalkmaleriers placering på skibets nordvæg. Skitse Gregers M. Lind 1971. I NM. Efterbearbejdning Mogens Vedsø 2023. – *Schematic depiction of the location of the uncovered frescoes on the north wall of the nave.*

Fig. 141. Korhvælvets udsmykning under afdækningen 1917-20 (nr. 1) (s. 3449). Foto Eigil Rothe 1917. I NM. – *The decoration on the chancel vault being uncovered in 1917-20 (nos. 1-2).*

[45] NM. *ATA*. Korrespondance.
[46] Formentlig samme, der omtaltes i *Vejle Amts Folkeblad*, 31. dec 1964: »I 1939 blev en romansk (rundbuet) vinduesoverligger magen til den østlige ført tilbage til kirken på foranledning af konservator Rothe. Den havde i mange år ligget i »Roedsminde's have i Bølling, hvor en tidligere ejer af gården havde været kirkeejer.«
[47] RAV. *Koldinghus Rytterdistrikt*. Kirkesessionsprot.
[48] Der er tale om enkelte kvadre med indridsninger; tilsvarende fænomen ses eksempelvis i den nærliggende Skibet Kirke (s. 2747).
[49] RAV. Bygningsinspektoratet. Århus. B239-121. Forskellige kirker. 1850-1905.
[50] RAV. *Bispeark*. Kirkesyn; *Bispeark*. Indb. til biskop Bloch.
[51] Det kan ikke udelukkes, at norddøren først blev lukket senere eller ved restaureringen 1862-66. Et par korrespondancer fra 1930'erne og 40'erne indikerer måske, at nogle af denne portals enkeltdele blev udtaget i midten af 1800-tallet. I hvert fald meddeltes det 1934, at »norddøren er tilmuret, og det er måske de gamle søjler fra denne dør, som nu anvistes som vejsten ved en gård i Bølling«. NM. *ATA*. Korrespondance.
[52] Erich Pontoppidan og Hans de Hoffmann, *Den Danske Atlas*, I-VI. Kbh. 1763-81, V., 2. bd.
[53] Måske foranlediget af Casper Markdanner (lensmand på Koldinghus 1585-1617), der tillige bekostede flere betydelige inventarstykker, og hvis navn pryder klokken (s. 3490).
[54] RAV. *Bispeark*. Kirkesyn; *Bispeark*. Kirke- og præstegårdssyn.
[55] Der findes flere eksempler på kassettelofter i kirker, primært i Sønderjylland, både faktiske og imiterede. Jf. Gorm Benzon, *gamle danske lofter*, Odense 1983, 28 f.
[56] RAV. *Provstiark*. Kirker og præstegårde.
[57] RAV. *Bispeark*. Årlige indb.
[58] Arbejdet på den østre gavl blev straks igangsat, da der var fare for nedstyrtning. RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde.
[59] Murens syldsten stod blottede ved restaureringen 1969- 72.
[60] Uldall anfører, at »Foran det ældre Taarnparti, har der været bygget et andet Taarn, der atter nedbrødes i 1863 og erstattedes af det nu staaende Taarn …«. Denne oplysning gentages første gang i 3. udg. af Trap, men er fejlagtig. I 1862, året før opførelsen af det nuværende

Fig. 142. Korhvælvets udsmykning under afdækningen 1917-20 (nr. 2) (s. 3449). Foto Eigil Rothe 1917. I NM. – *The decoration on the chancel vault being uncovered in 1917-20 (nos. 1-2).*

tårn, anføres skibets og tårnets mål som henholdsvis ca. 17,5 m og 10 m, hvilket svarer til det nuværende skib, inklusiv tårnunderdel. J. P. Trap, *Trap, Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, 3. udg. Kbh. 1898-1906, V:2, 405; NM. *ATA*. *Manuskripter*. Uldall 1887, IV, 208 f.

[61] Tympanonet stod indtil restaureringen 1969-72 opstillet i den nordøstre niche i tårnrummet.

[62] Tårnrummet havde 1871 fået indlagt gipsloft, der dækkede noget af sydvinduet. Dette blev atter frilagt ved opsættelsen af det nye staldhvælv. NM. *ATA*. Korrespondance; RAV. *Provstiark*. Kirkesyn; *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde.

[63] Ved opførelsen blev adgangen til kirkerummet formidlet via en muret og ret afsluttet døråbning, mens en stejl trappe førte fra tårnrummet op til den spidsbuede muråbning, der gav adgang til orgelpulpituret. Åbningen blev dog allerede 1893 lukket med et panel. RAV. *Provstiark*. Synsprot.

[64] RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Kirkens arkiv*. Synsprot.

[65] ELA. *Egtved Kirkebest*. Kassebog; *Kirkens arkiv*. Synsprot.

[66] Borgeren ønskede blot indlæggelse af elektrisk lys i kirken, men man fandt, at en større restaurering med fordel kunne udføres samtidig.

[67] Allerede 1891 noterede synet, at de påsatte lisener omkring vinduerne 'kunne bortfalde'. Det lader dog først til at være sket her. RAV. *Provstiark*. Synsprot.

[68] RAV. *Menighedsrådsark*. Div. sg.

[69] NM. *ATA*. Indb. ved Henrik Græbe.

[70] Udarbejdet forslag af 31. marts 1967 med ændringer af 11. nov. 1968. NM. *ATA*. Korrespondance.

[71] RAV. *Provstiark*. Synsprot.; ELA. *Egtved Kirkebest*. Kassebog.

[72] RAV. *Provstiark*. Kirkesyn; *Kirkens arkiv*. Synsprot.

[73] NM. *ATA*. *Manuskripter*. Uldall 1887, IV, 208 f.

[74] Dog er 11. spær mod syd med udstemplede cirkler.

[75] Heraf enkelte genanvendte egebjælker, senest istandsat 1975.

[76] Tegninger til den nye samt forkortelsen af den ældre er udført af Rolf Graae. NM. *ATA*. Korrespondance.

[77] Alle daterede prøver er udtaget i tømmer, der har bevaret splintved, eller som baseret på iagttagelser under prøveudtagningen kun mangler splintved. Dateringen af korets tagværk bygger på syv prøver, hvoraf fem er date-

Fig. 143-44. Dødedansens tilstand under afdækningen 1969 (s. 3454). Foto Gregers M. Lind 1969. I NM. – *The condition of the Dance of Death when it was uncovered in 1969.*

rede. Yngste bevarede årring er dannet 1477 (prøvenr. 61491039). Dateringen af skibets tagværk er baseret på 12 prøver, hvoraf 10 er daterede. Yngste årring er dannet 1423 (prøvenr. 61490089). Dog er der talt yderligere 20 årringe mod barken, der ikke kunne måles, men ved tillæg beregnes træet at være fældet o. 1450. *Hylleberg Eriksen* 2022.

[78] RAV. *Bispeark*. Kirkesyn; *Præsteindb. Worm*.

Fig. 145-46. 145. Rester af sengotisk †udsmykning (nr. 2), o. 1488-1500, i skibet (s. 3450) under afdækningen 1969 (s. 3449). Foto Gregers M. Lind 1969. 146. Senmiddelalderligt †skibsbillede i korbuens nordside (s. 3459). Foto Gregers M. Lind 1971. – *145. Remains of late Gothic †decoration (no. 2), c. 1488-1500, in the nave being uncovered in 1969. 146. Late medieval †nave picture on the north side of the chancel arch.*

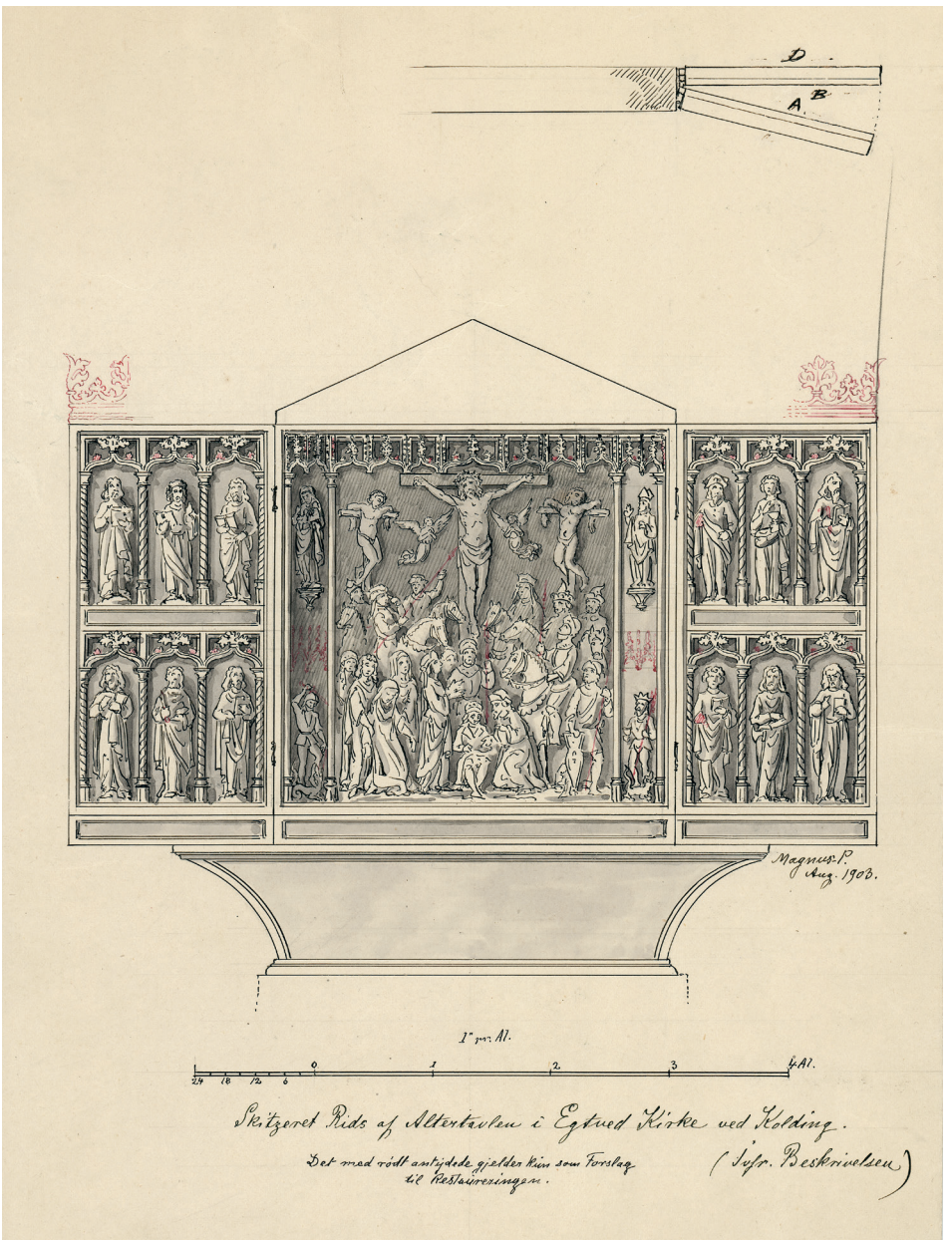

Fig. 147. Altertavlen, o. 1500, tegnet 1903 med forslag til restaurering i med rød streg (s. 3471). 1:40. Tegning J. Magnus-Petersen 1903. I NM. – *Altarpiece, c. 1500, designed in 1903 with suggestions for restoration indicated with red lines.*

[79] RAÅ. *Emmerlev pastoratsark*. Liber Daticus.
[80] RAV. *Provstiark*. Kirkesyn; ELA. *Egtved Kirkebest*. Kassebog.
[81] Varmeanlægget projekteredes af rådgivende ingeniører J. Anderskouv & A. T. Thomsen, Mogens Storr, leveret af S. F. Luftteknik og tilsluttet fjernvarmeværket, med befugtningsanlæg placeret på kirkens loft.
[82] Et klimastyringsanlæg til 74.000 kr. blev 1991 installeret i kirken. NM. *ATA*. Korrespondance.
[83] Allerede 1892 foreligger et ønske om at få opstillet en kakkelovn i kirken. Til trods for at synet ikke var sikker på, at henvendelsen dækkede flertallet i sognet, anvistes et sted til dens placering. RAV. *Provstiark*. Synsprot.; ELA. *Egtved Kirkebest*. Kassebog.

Fig. 148. Tympanon og døbefont (s. 3429 og 3475). Tegning Magnus Petersen 1871. I NM. – *Tympanum and baptismal font.*

[84] NM. *ATA*. Indb. ved Poul Nørlund 1917; Indb. ved Eigil Rothe 1918. Jf. også Søren P. Sørensen, »Kalkmalerierne i Egtved«, *Vejle Amts Aarbog* 1921, 102-9.
[85] NM. *ATA*. Indb. ved Gregers M. Lind 1969.
[86] NM. *ATA*. Indb. ved Lise Thillemann 2009.
[87] M. Mackeprang, »Christi Lidelsesredskaber – Christi Vaaben. En arkæologisk-heraldisk Skitse«, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1951, 178-98; Rudolf Berliner, »Arma Christi«, *Münchner Jahrbuch der bildende Kunst* 1955, 35-152; Ulla Haastrup, »Hellig heraldik i danske kalkmalerier«, *Slægter, Skjolde, Steder. Festskrift til Knud Prange*, red. Tommy P. Christensen m.fl., Odense 1990, 127-35; Sissel F. Plathe, »Arma Christi«, *Danske Kalkmalerier. Sengotik 1500-1536*, bd. 16, red. Ulla Haastrup, Kbh. 1992, 170-71; Lisa H. Cooper og Andrea Denny-Brown (red.), *The Arma Christi in Medieval and Early Modern Material Culture*, London 2014.
[88] Ulla Haastrup har en anden, mere kompliceret og ikke helt overbevisende udlægning af de tre kjortler, der ligger under korset. Hun tolker dem som de tre klædedragter, som Jesus modtog i løbet af sit liv. Se Haastrup, »Hellig heraldik i danske kalkmalerier«.
[89] Knud Banning, »Michael Sjælevejer. Et bidrag til forståelsen af sjælevejningsscenen på danske kalkmalerier fra middelalderen«, *Kirkehistoriske Samlinger* 1971, 25-44.
[90] Eva Louise Lillie, »Lærdommens billeder. Sæbyværkstedets udsmykninger i fem nordjyske kirker«, *Kir-*

kehistoriske Samlinger 1988, 33-83; Eva Louise Lillie, »Rolfstorp og Sæbyværkstedet«, *Ico. Den Iconographiske Post*, 1993:4, 16-22.

[91] NM. *ATA*. Indb. ved Gregers M. Lind 1969. Se også Gregers M. Lind og Henrik Græbe, »Dødedansen i Egtved«, *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1971, 177-86.

[92] Ulla Haastrup, »Dødedansen«, *Danske Kalkmalerier. Sengotik 1500-1536*, bd. 6, red. Ulla Haastrup, Kbh. 1992, 166-67.

[93] Vedr. Dødedansens kultur- og kunsthistorie se Ellen Breede, *Studien zu den lateinischen und deutschsprachlichen Totentanztexten des 13. bis 17. Jahrhunderts*, Halle 1931; James M. Clark, *The Dance of Death in the Middle Ages and the Renaissance*, Glasgow 1950; Hélène og Bertrand Utzinger, *Itinéraires des Danses macabres*, Paris 1996; Elina Gertsman, »Visualizing Death. Medieval Plagues and the Macabre«, *Piety and Plague. From Byzantium to the Baroque*, red. Franci Mormando & Thomas Worcester, Kirksville 2007, 64-89; Elina Gertsman, *The Dance of Death in the Middle Ages. Image, Text, Performance*, Turnhout 2010.

[94] Peter Tångeberg, *Wahrheit und Mythos. Bernt Notke und die Stockholmer St.-Georgs-Gruppe*: *Studien zu einem Hauptwerk niederländischer Bildschnitzere,* Ostfildern 2009, 104-8; Susanne Warda, »Bernt Notke's *Dance of Death*: Word and Image and their Repercussions in Art and Literature«, *Art, Cult and Patronage. Die Visuelle Kultur im Ostseeraum zur Zeit Bernt Notkes*, red. Anu Mänd og Uwe Albrecht, Kiel 2013, 81-95.

[95] Niels Haastrup, »Bønnen på væggen«, *Danske Kalkmalerier. Sengotik 1500-1536*, bd. 6, red. Ulla Haastrup, Kbh. 1992, 168-69.

[96] *Kirkens arkiv*. Synsprot. Se også sammenfatningen af arbejdet i Olav C. Lindegaard, »Egtved kirke«, *Haderslev Stiftsbog* 1972, 61-72.

[97] Conrad Engelhardt omtaler 1875, at alterbordet er 'beklædt med træ'. NM. *ATA*. Indb. ved Conrad Engelhardt 1875; Aage Sørensen beskriver 1966 alteret som en konstruktion af brædder. NM. *ATA*. Indb. ved Aage Sørensen 1966.

Fig. 149. Indridsede initialer og årstal på vægpaneler, o. 1575-1600, i skibet (s. 3484). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Incised initials and year on wall panels, c. 1575-1600, in the nave.*

Fig. 150. Tegning af emblem på præsterækketavle nr. 1, o. 1720 (s. 3489), inkorporeret i epitafium nr. 2 (s. 3493). Tegning Niels Termansen 1922. I NM. – *Drawing of emblem on plaque showing the order of vicars no. 1, c. 1720, incorporated into epitaph no. 2.*

[98] Lindegaard, »Egtved kirke«, *Haderslev Stiftsbog* 1972, 70.
[99] *Kirkens arkiv*. Synsprot.; RAV. *Provstiark*. Synsprot.
[100] RAV. *Provstiark*. Synsprot.; ELA. *Egtved Kirkebest*. Kassebog.
[101] RAV. *Pastoratsark*. Journal; NM. *ATA*. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1908.
[102] NM. *ATA*. Indb. ved Aage Sørensen 1972.
[103] Alan Shestack (red.), *Fifteenth Century Engravings of Northern Europe*, bd. 2, Washington 1968, katalognr. 51-62.
[104] Viggo Thorlacius-Ussing, »Den senere Middelalder«, i *Danmarks Billedhuggerkunst fra Oldtid til Nutid* (V. Thorlacius-Ussing, red.), Kbh.1950, 106-08.
[105] Francis Beckett, *Danmarks Kunst*, Kbh. 1924, II, 181-82.
[106] Jan Friedrich Richter, *Claus Berg. Retabelproduktion des Spätmittelalters im Ostseeraum*, Berlin 2007, 317-18.
[107] J. P. Trap, *Danmark*, 5. udg., Niels Nielsen, Peter Skautrup og Therkel Mathiassen (red.), Kbh. 1957, VIII, 3, 1139.
[108] Kvist, *Egtved Sogn*, 1, 303.
[109] Vivi Jensen, »Sankt Nikolaj kirke i middelalderen«, i *Skt. Nikolaj Kirke Kolding*, Kolding 1987, 18-21.
[110] Jensen, »Sankt Nikolaj kirke i middelalderen«, 18-19.
[111] NM. *ATA*. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1908.
[112] Disse smådele blev allerede 1903 konstateret forsvundet. NM. *ATA*. Indb. ved Magnus Pedersen 1903.
[113] NM. *ATA*. Indb. ved Jens Johansen 2005.
[114] NM. *ATA*. Indb. ved Harald Munk 1923.
[115] NM. *ATA*. Indb. ved Aage Sørensen 1966.
[116] Chr. A. Bøje, *Danske guld og sølv smedemærker før 1870*, 4. udg., revideret af Henrik Jakobsen, Odense 2022 (*Bøje*), nr. 6582.
[117] NM. *ATA*. Indb. ved Bent Exner 2004.
[118] *Bøje* (note 116), nr. 6582.
[119] RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; *Provstiark*. Kirker og præstegårde.
[120] NM. *ATA*. Indb. ved Richard Aas og Rolf Graae 1967.
[121] M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 320-21.
[122] Om Caspar Markdanner som stifter se Louis Bobé, »Caspar Markdanner«, *Personalhistorisk Tidsskrift* 1935, 39-47.
[123] Svend B. Olesen, »Vor Frue kirke i Aalborg«, *Fra Himmerland og Kjær Herred* 1976, 45-50; Merete Bergild og Jens Jensen, »Peder Clausen, billedhugger i Århus – 1634-1657«, *Østjysk Hjemstavn* 1990, 30-47; *DK Vejle*, s. 683-87.
[124] Erik Skov, »Almuebænk og herremandsstol? Bidrag til kirkestolens historie i Danmark«, *Strejflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg*, red. Robert Egevang, Kbh. 1979, 235-49.
[125] *Viborg Landsting*. Dombog, C, fol. 148r-v.
[126] RAV. *Bispeark*. Indb. til biskop Bloch.

»Prospiente mihi Domino Coldinga novem annos
vitæ octo musis consulit Herlovia
Sex Roskilda, duos avcademia tum patriæ urbis
gymnasium totidem oti Lipsiaca
Istos excepit labor heic pius hand sine fructi
testis inops, dives, hostis amicus erit
Qvinqvaginta duos vertentesmunere soles
lustravi pastor præpositum loci
conjuge cum prima Metta Stephaneia ego vixi
ter novies annis pignora et octo tuli
postremæ Ingeræ Nicolaiæ prole carenti
ter septem et binis ascosiatus eram
septuaginta octog annis moestus labor hujis
umbrosæ vitæ contigit hospitio
corpore mente fider Domino mea grata probare
officia et mullumlædere cura fuit
sex gnatis orbus binos post munera linqvo
bis denag auctam posteritate domum
vivite sed Domino cnjux gnatig nepotes
non sibi sed Domino vivere vita bona est
æternas anima in coelis agitare triumphos
subvecta exspectans depositi exuvias. Anno 1640.
haus symbolum var: Superna curato, humanacontemnito.«

[127] Striden om stolen er gennemgået i Vald. Andersen, »Strid om et stolestade i Egtved kirke«, *Vejle Amts Aarbøger* 1958, 49-54.
[128] 1929 ønskede man præstestolen fornyet, men det lader ikke til at være sket. ELA. *Egtved Kirkebest*. Kassebog; *Kirkens arkiv*. Synsprot.
[129] NM. *ATA*. S. Abildgaard, notebog VIII, 10.
[130] RAV. *Provstiark*. Synsprot. for kirker og præstegårde; NM. *ATA*. Indb. ved Richard Aas og Rolf Graae 1967.
[131] *Kirkens arkiv*. Synsprot.; NM. *ATA*. Indb. ved Conrad Engelhardt 1875.
[132] NM *ATA*. Korrespondance. Tilbud fra Marcussen & Søn af 17. januar 1995.
[133] Det mindre orgel blev tilbudt Sct. Hans Kirke i Odense som interimsorgel. Yderligere oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant.
[134] NM. *ATA*. Indb. ved Stig Skat Andersen 2010.
[135] Matthias Bennicks værksted i Lübeck leverede et stort antal kirkeklokker til Danmark i 1500-tallets slutning. En af de tidligste, 1560, er klokken til Aarhus Vor Frue Kirke, jf. *DK Århus*, 1308. Se også klokken fra 1597 i Bredsten Kirke, s. 2785, og klokken i Eltang fra 1588 (Brusk hrd.). Se videre T. Hach: Lübecker, *Glockenkunde*, Lübeck 1913, 212 ff, og den samlede oversigt i Hans Nyholm, *Kirkeklokker i Danmark. En registrant*, Højbjerg 1996.
[136] Kvist, *Egtved Sogn*, 1, 309-10.
[137] NM. *ATA*. Indb. ved Niels Termansen 1933.
[138] NM. *ATA*. Indb. ved Niels Termansen 1921.
[139] Nøglen, englen holder, har ført til den fejlagtige tolkning, at stenen skulle vise Skt. Peter. Denne tradi-

Fig. 151. Gravsten nr. 1 (s. 3494), romansk. Tegning ved Magnus Petersen 1871. I NM. – *Gravestone no. 1, Romanesque.*

tion kan følges tilbage til 1700-tallet, jf. RAV. *Bispeark.* Indb. til biskop Bloch.

[140] J. B. Løffler, *Danske Gravstene fra Middelalderen*, Kbh. 1889, 20.

[141] Torkild Hinrichsen, »Korset på hånden. Bemærkninger om gravstenen fra Tømmerby«, *Ico. Den Iconographiske Post* 1977:2, 29.

[142] Søren Nancke-Krogh, »Korsfareren Lucas«, *Ico. Den Iconographiske Post* 1977:3-4, 71-72.

[143] R. Volf, »Den romanske gravsten i Egtved«, *Ico. Den Iconographiske Post* 1978:1, 35-37.

[144] Torkild Hinrichsen, »Nøgle og lås til Himmel og Helvede«, *Ico. Den Iconographiske Post* 1978:3, 1-17; Torkild Hinrichsen, »Nøgle og lås til Himmel og Helvede«, *Ico. Den Iconographiske Post* 1978:4, 11-23.

[145] NM. *ATA*. Indb. ved Tycho Clemmensen 1990.

[146] RAV. *Bispeark*. Indb. til biskop Bloch; NM. S. Abildgaard, notebog VIII, 10.

[147] Jf. Aase Faye, *Danske Støbejernskors*, Kbh. 1988, nr. 66.

[148] Jf. *Faye 1988* (note 147), nr. 194.

[149] Jf. *Faye 1988* (note 147), nr. 66.

[150] Jf. *Faye 1988* (note 147), nr. 286.

EGTVED CHURCH

Egtved Church, along with the other churches in the *herred* (district), was subject to the cantorate of Ribe Chapter from 1330. The church itself is mentioned for the first time in Ribe Oldemoder's church list from c. 1376-89 with a payment of 5 sterling skillings.

The wars of the 17th century badly affected the military road (*Hærvej*) parish of Egtved. In particular, during Christian IV's participation in the Thirty Years' War in 1627-29, a number of tithe payers could not pay; in 1630, the tithe was not demanded at all, and in the following years it was reduced by half.

The church was purchased by Øllegård Rantzau at a public auction in 1711. The Crown reserved the right to buy it back, however, and made use of this as early as 1720. In connection with the sale of the cavalry estate in 1765, it was decided to sell the church. It then had various owners, including a large partnership involving the peasant farmers of the parish. On 2 December 1910, the church became freehold.

The patron saint. According to the priest reports to Ole Worm in 1623-25, the church was previously dedicated to Saint Peter ("kaltis S. Peder kircke").

Finds from the ground. During the major restoration in 1969-72, two book clasps were found around the altar (fig. 4) and 13 coins, the oldest of which was minted under Valdemar I (the Great).

During the restoration of the church in 1863, a *rune stone* (fig. 3) from the 900s with an inscription was found in the churchyard wall and is now kept inside the tower.

The church was erected on a plateau to the north of Egtved Ådal, just a few kilometres east of the old miltary road (*Hærvej*) and a few hundred metres from the Egtved Girl's grave. The trapezoidal churchyard has been extended several times and now consists of two sections. A large church hall was erected to the west of the church in 2012.

Building. The church is an impressive ashlar building consisting of a nave and chancel, which must have been erected in the second half of the 12th century.

The material is granite; externally in the form of ashlars and plinths, whilst the back walls, right up to the top of the wall, consist of fieldstones, but with extensive areas of modern brick facing. Of the original openings, there are now only the remains of the north door visible (fig. 15) and two windows in the north wall of the chancel (fig. 20). Granite parts of the south door, which disappeared during an extensive restoration in 1862-66, have been re-used in the west portal (fig. 34), whilst a tympanum is also preserved and has been placed in the tower (fig. 16). It is quite unusual that the chancel arch, which has been rebuilt at least twice, towards the nave is flanked by double, round-arched side altar niches (fig. 22-23). These were revealed in a restoration in 1969-72, when the chancel arch was reconstructed.

A number of late medieval additions and changes, the relative chronology of which cannot be determined with any certainty, appear to have been made starting in the last quarter of the 15th century. The chancel probably first had vaults added, after which a †tower with a square ground plan was attached to the west end of the nave. Around the time of the Reformation, a †porch was added outside the south door.

The first major change after the Reformation must have been a major renovation at the end of the 16th century, which probably involved modification of the chancel arch wall, closing the north door and repair to the tower. In the 18th and 19th centuries, there were recurring problems with masonry falling off. This particularly affected the late medieval upper part of the tower and the southern long walls of the church. It resulted in a thorough renovation in 1862-66, which still characterises the outside of the church. First, the late medieval upper part of the tower was removed

and the lower part added to the nave. The porch was then demolished, and the facades of the long walls of the south side and the east wall of the chancel were taken down and rebuilt (fig. 28). Finally, the entire interior was converted in historicist style and a new tower was added to the west of the old tower (fig. 29-30). A memorial plaque in cement walled into the south side states that the tower was "Bygget i 1863 af murermester A. Nielsen, Fredsted" (Built in 1863 by master builder A. Nielsen, Fredsted). The low tower has been laid out over a square plan and rises in three storeys with an octagonal upper part; it is crowned by an octagonal and gently curving spire with a weather vane. The only entrance to the church today, consisting of a protruding portal, is situated in the west wall of the tower. The double-high interior of the tower, which since it was erected has functioned as a porch, has a niche with segmental half-brick relieving arches in each of its four corners. There is access to the church to the east through a high, ogival arcade.

The church was thoroughly restored in 1969-72, which primarily left its mark on the interior.

Frescoes. The chancel and nave of the church contain remains of several fresco decorations. The earliest are remains of a Romanesque decoration (no. †1). The first large preserved decoration is Gothic, c. 1488-1500 (no. 1). This is located in the chancel, where Christ has been painted as the world's judge. This decoration was updated in c. 1500 (no. 2), when a new judgement scene was painted in the east severy of the chancel, along with a depiction of *Arma Christi* in the south severy, the Archangel Michael, who is waking the dead for judgement in the west, and the Archangel Michael as the weigher of souls in the north severy. Subsequently, several adjustments or additions were apparently made to the paintings on the chancel vault.

In the 1520s, amongst other paintings, a Dance of Death was added in the nave (no. (†)1), which is accompanied by a Man of Sorrow and written prayer.

The first images were discovered during a renovation in 1917, when a painting of the chancel vault was exposed and restored by conservator Eigil Rothe in 1917-20 (nos 1-4). Rothe did not realise, however, that there were probably several different decorations or one decoration that was added in several phases, which clearly effected his work. The images in the chancel were restored again in 1971 by conservator Gregers M. Lind. Before this restoration (1969), traces of a Romanesque decoration were uncovered on the north wall of the chancel (†fresco p. 3459), as well as remains that must be contemporary with some of the images on the chancel vault and a decoration on the north wall of the nave from the last years of the Middle Ages ((†)fresco p. 3459). Most recently, the frescoes in the nave were restored by conservator Lise Thillemann in 2009.

Furnishings. The church's oldest furnishing is the Romanesque baptismal font. There are also two ⋆pieces of wood, which probably originate from an early medieval, wooden wall bench. Dating to the Late Middle Ages is the large triptych from c. 1500, although it may not have been placed in the church until the late 16th century. The first years after the Reformation are richly represented by Caspar Markdanner's renovation of the building and its furnishings in early Renaissance style. The walls of the nave are covered in a panelwork from the time c. 1575/1600; one of the bells was cast in 1595 and the pulpit was added in 1609. The altar candlesticks date to the same time and were donated by Søren Clemensen and Gertrud Knudsdatter. The 1700s are represented in the church interior by the simple money box from c. 1700 and pastor Peder Storm's imposing, combined epitaph and board showing the sequence of priests from c. 1720. The fine altar set from 1739 was made by the goldsmith in Kolding, Jens Didrichsen Buch, and donated by chief administrative officer at Koldinghus, chamberlain and count Frederik Oertz. The church was given a major renovation in the middle of the 19th century, which is still apparent in its furnishings. Around 1860, a new chalice and paten were acquired for the church, whilst in connection with the 1862 renovation, a new Communion table was constructed. In 1878, new chandeliers were placed in the nave, and a

chair was purchased for the vicar in the same year Some of the church furnishings date to the 20th century. A seven-armed candelabrum, now kept in the loft of the church, was acquired in c. 1900. Around 1916, a chandelier was placed in the nave, whilst in 1929 Lene Marie Lieh donated the spectacular baptismal bowl and associated jug, which was made by Knud Eibye. The following year, 1930, Lene Marie Lieh also donated the altar jug. The door wings were installed in c. 1953, as the last addition before the modernisation of the church interior in 1969. In 1975, the church received a new bell, which was cast by Alfred Paccard, Annecy-le-Vieux, France, and paid for by two anonymous donors. The latest furnishings are the hymn boards, which were hung in 2010.

Sepulchral monuments. There are two Romanesque gravestones inside the church, one of which (no. 1) is quite unusual, with its unique motif with an angel and a human figure having been extensively discussed by scholars. In the chancel and tower interior there were open burials up until the 19th century, where the priests were buried, as well as a family burial for the Ingenhaeff family c. 1718. Both of these are now in the tower interior, as well as a number of gravestones and an epitaph from the 17th century century, most of which were apparently laid on top of the priests of the church. An unusual board from c. 1720, including both the sequence of vicars and an epitaph, hangs in the nave, where two memorial wreaths in memory of the parish vicar S.S. Brümmer and his wife also hang. In the churchyard are a group of crosses and stones from the second half of the 19th century for the Böving family of clergymen, as well as gravestones from the first half of the 20th century for archaeologist Hans Andersen Kjær and the finder of the Egtved Girl Peder Platz.